

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

 Γενικό Τμήμα Δικαίου

Π.Μ.Σ.: «Δίκαιο και Ευρωπαϊκή Ενοποίηση»

Κατεύθυνση: «Δημόσιο Δίκαιο»

Θέμα: «Η εθνική κι ευρωπαϊκή ταυτότητα στη συγκρότηση της ευρωπαϊκής δημόσιας σφαίρας- Αναζητώντας τη δημοκρατική νομιμοποίηση της Ένωσης.»

ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ ΗΛΙΑΣ (α.μ.: 0911Μ021)

Επιβλέπων: Νέδα Κανελλοπούλου

ΑΘΗΝΑ, ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ 2013

Κεφάλαιο 1

A. Εισαγωγή	7
i) Γενικοί προβληματισμοί	7
ii) Κρίσιμα ερωτήματα	9
 B. Ιστορικές φάσεις και η ιστορική πραγματικότητα της «περιφερειοποίησης»	12
i) Οι φάσεις σταδιακής δόμησης της Ευρώπης	12
ii) Η περιφερειακή οργάνωση σε παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον	14
iii) Παγκοσμιοποίηση και καπιταλισμός	16
iv) Περιφερειακή οργάνωση ανά τον κόσμο	18
 Γ. Δημ. Σφαίρα	19
i) Η σύλληψη αυτής	19
ii) Δημοσιότητα - Διαμεσολάβηση	21
iii) Το ευθύημα της δημόσιας σφαίρας	23
 Δ. Η ευρωπαϊκή Δημόσια Σφαίρα	27
i) Ένα θεωρητικό πλαίσιο	27
ii) Τα θεωρητικά μοντέλα της Ευρωπαϊκής Δημόσιας Σφαίρας	30
iii) Πολιτική επικοινωνία	33

Κεφάλαιο 2

A. Η Ύπαρξη

1) Κράτη και υπερεθνικές οντότητες	34
α) Τι συγκροτεί το κράτος	34
i) Τα συστατικά στοιχεία του Κράτους	34

ii) Λόγοι δημιουργίας του Κράτους – Μια ιστορική επισκόπηση_____	37
β) Πέρα απ' την εθνική κυριαρχία_____	39
i) Αποκέντρωση κι επιμερισμός εξουσιών_____	39
ii) Η σχετικοποίηση της εθνικής κυριαρχίας_____	39
iii) Εθνική κυριαρχία vs ευρωπαϊκή ολοκλήρωση_____	41

2) Μια νέα πολιτειακή οντότητα_____ 42

α) Η υπέρβαση της Ευρώπης_____	42
i) Suī generis πολιτειακή οντότητα_____	42
ii) Μετα – ομοσπονδιακή λογική_____	44
iii) Μετα - εθνική λογική, εγκαθίδρυση της ειρήνης και κοινή αγορά_____	46
β) Τα μεγάλα άλματα_____	48
i) Υπερβατική πολιτεία_____	48
ii) Η ανάδυση μιας νέας ιστορικής ανάγκης_____	50
iii) Ένα νέο πολιτικό σύστημα - Μια νέα μορφή πολιτείας_____	51
iv) Πλουραλιστική κοινωνία_____	54

B. Η κατασκευή

1) Ενός ευρωπαϊκού δήμου και μιας ευρωπαϊκής δημόσιας σφαίρας_____ 55

α) Ευρωπαϊκός δήμος_____	55
i) Η αναγκαιότητα του Δήμου σε μια οργανωμένη πολιτική κοινωνία_____	55
ii) Εφικτότητα του Ευρωπαϊκού Δήμου_____	57
iii) Ο μοναδικός ιδεότυπος ενός ευρωπαϊκού δήμου_____	58
β) Μιας ευρωπαϊκής δημόσιας σφαίρας_____	59

i) Η Ευρωπαϊκή Δημόσια Σφαίρα μέσω της πολιτικής συμμετοχής	59
ii) Το επίκαιρο αίτημα της ευρωπαϊκής δημόσιας σφαίρας	61
iii) Η ένταση της συμμετοχής	63
iv) Το μοντέλο δημοκρατίας με φόντο μια ευρωπαϊκή δημόσια σφαίρα	64

2) Ενός Ευρωπαϊκού Συντάγματος 66

α) Συνταγματική ποιότητα	66
i) Η ομοιογένεια της πολιτικής κοινότητας	66
ii) Η στροφή προς έναν «συνταγματικό πατριωτισμό»	68
β) Οι πιθανότητες ενός Ευρωπαϊκού Συντάγματος	69
i) Μπορεί το εγχείρημα να καταλήξει σε Σύνταγμα;	69
ii) Η συμβολική αξία του Συντάγματος	71

Κεφάλαιο 3

A. Θεσμοί και πολιτικές

1) Το θεσμικό επακολούθημα 73

α) Θεσμικά μέτρα για την ευρωπαϊκή δημόσια σφαίρα	73
β) Θεσμικές αλλαγές	74

2) Η προσαρμογή των θεσμικών οργάνων 75

α) Σταδιακή προσαρμογή των θεσμών	75
i) Αλλαγή προτύπου	75
β) Επιμέρους πρωτοβουλίες	76

B. Αξίες και ταυτότητες της δημόσιας σφαίρας

1) Το κυρίαρχο αξιακό σύστημα - Ευρωπαϊκή ταυτότητα_____77

- α) Ευρωπαϊκότητα_____77
- i) Αναζήτηση συνοχής στην Ευρώπη_____77
- ii) Η απειλή του ευρωσκεπτικισμού και οι διευρύνσεις του οικοδομήματος____79
- iii) Αξιακό σύστημα της Ευρωπαϊκής Ένωσης_____83
- iv) Τι πραγματικά πρεσβεύει η ευρωπαϊκότητα_____86
- ν) Οι ρίζες της ευρωπαϊκής ταυτότητας - Από που πηγάζει ο περίφημος διαχωρισμός της Ευρώπης του Βορρά και του Νότου_____88

- β) Ευρωπαϊκή ιδιότητα του πολίτη_____90
- i) Ιδιότητα του πολίτη _____90
- ii) Ευρωπαϊκή ιθαγένεια_____91
- iii) Ευρωπαϊκή Ιδιότητα του πολίτη - Ευρωπαϊκή Ταυτότητα_____92
- iv) Η πορεία προς την ευρωπαϊοποίηση κι η οικοδόμηση συναίνεσης_____94
- ν) Ένα ευρωπαϊκό παιδαγωγικό σχέδιο_____95

2) Η Ελλάδα στην ευρωπαϊκή δημόσια σφαίρα – Ελληνική ταυτότητα και ευρωπαϊκή ενοποίηση_____98

- α) εθνικές ταυτότητες - εθνικισμός – ετερότητα_____98
- i) Τα στοιχεία της εθνικής ταυτότητας_____98
- ii) Η εθνική ταυτότητα στον ευρωπαϊκό χώρο_____100
- β) ελληνική πολιτική κουλτούρα κι ευρωπαϊκή ενοποίηση_____101
- i) Συμπεριφορά, κουλτούρα, πολιτική κουλτούρα_____101
- ii) Οι ρίζες της σύγχρονης ελληνικής πολιτικής κουλτούρας_____102
- iii) Ώσωση ελληνικότητας κι ευρωπαϊκότητας_____104

Βιβλιογραφία	107
Ελληνόγλωσση	107
Ξενόγλωσση	112

«Θα 'ρθει μία μέρα που εσύ Γαλλία, εσύ Ρωσία, εσύ Αγγλία, εσύ Γερμανία, όλα εσείς έθνη της ευρωπαϊκής ηπείρου, χωρίς να χάσετε τις ξεχωριστές αρετές σας και την ένδοξη ατομικότητα σας, θα συγχωνευτείτε σε μία ανώτερη μονάδα και θ' αποτελέσετε την ευρωπαϊκή αδελφότητα, ακριβώς όπως η Βρετάνη, η Βουργουνδία, η Λωραίνη, η Αλσατία ενσωματώθηκαν στη Γαλλία [...]. Θα 'ρθει μία μέρα που θα δούμε αυτά τα δύο τεράστια σύνολα, τις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής και τις Ηνωμένες Πολιτείες της Ευρώπης, το ένα απέναντι στο άλλο, να απλώνουν το χέρι πάνω από τις θάλασσες, να ανταλλάσουν τα προϊόντα τους, το εμπόριο τους, τη βιομηχανία τους, τις τέχνες τους, τις μεγαλοφυΐες τους, να ξεχερσώσουν την υδρόγειο, να εποικίζουν τις ερήμους, να βελτιώνουν την οικουμένη κάτω από το βλέμμα του Δημιουργού»

Victor Hugo (1849)

Κεφάλαιο 1

A. Εισαγωγή

i. Γενικοί προβληματισμοί

Η ενασχόληση με τις ευρωπαϊκές σπουδές αποτελεί μια πρόκληση για τον οποιοδήποτε ερευνητή, όχι μόνο επειδή η Ευρωπαϊκή Ένωση αποτελεί αφεαυτής ένα καινοφανές συμπολιτειακό φαινόμενο, αλλά και γιατί η επικαιρότητα στη σημερινή πολύπλευρη οικονομική, πολιτική, αξιακή και κοινωνική κρίση, καταδεικνύει με τον πιο περίτρανο τρόπο, τον ρόλο και την επιρροή της περιφερειακής ολοκλήρωσης στη σύγχρονη τάξη πραγμάτων.

Η Ευρωπαϊκή Ένωση βρίσκεται ενόψει υπαρξιακών και αξιακών προβλημάτων. Καλείται στο προσεχές διάστημα να αποδείξει αν έχει ακόμα ένα στέρεο αξιακό σύστημα, ώστε αυτό να αποτελέσει διαπρύσιος κήρυκας ενός νέου *modus vivendi* στον ευρωπαϊκό και παγκόσμιο χώρο. Θα πρέπει πολύ γρήγορα να επανακτήσει πολιτικό όραμα, ρομαντισμό και λόγο ύπαρξης.

Σαφώς, λοιπόν, πέρα από τα ακραιφνώς τεχνικά χαρακτηριστικά της οργάνωσης του ευρωπαϊκού οικοδομήματος, τα οποία εντοπίζονται σε καθαρά θεσμικά και τεχνικά ζητήματα, το πιο κρίσιμο και κομβικό μονοπάτι της ολοκλήρωσης είναι η αντιμετώπιση του περίφημου δημοκρατικού ελλείματος κι η ταυτόχρονη ενίσχυση της νομιμοποίησης του σχηματισμού, ζητήματα περισσότερο πραγματολογικής και πολιτικής υπόστασης.

Όπως θα έλεγε ο Δημήτριος Τσάτσος, αυτό αποτελεί και το ουσιαστικό περιεχόμενο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, δηλαδή ο εκδημοκρατισμός της στα πλαίσια ενός ευρωπαϊκού γίγνεσθαι. Το βασικό εργαλείο προς αυτή τη κατεύθυνση είναι η συγκρότηση μιας ευρωπαϊκής δημόσιας σφαίρας. Ελλείψει αυτής, η Ευρωπαϊκή συμπολιτεία δεν θα μπορέσει ποτέ να ολοκληρώσει τον

προορισμό της, αφού θα μαρτυρήσει την πρόδηλη έλλειψη ενός πολιτικού σχεδίου.

Η Ευρωπαϊκή Ένωση δεν μπορεί να συνεχίσει παγιδευμένη στη τελματωμένη γραμμή των γραφειοκρατών των Βρυξελλών, περιοριζόμενη σε μια λειτουργική ολοκλήρωση με απολιτικά στοιχεία, με εστίαση στην αποτελεσματική πραγμάτωση των οικονομικών στόχων διαφόρων ελίτ¹, και πλήρως υποταγμένη στην άκρως ανταγωνιστική οικονομία της αγοράς. Άρα, είναι αδήριτη ανάγκη η επιστροφή της πολιτικής στη δημόσια σφαίρα, τόσο σε εθνικό, όσο και σε ευρωπαϊκό επίπεδο, κι η επίταση της συμμετοχής.

Η ύπαρξη ή μη μιας δημόσιας σφαίρας ή ενός ευρωπαϊκού δημόσιου χώρου, όπως τον κατονομάζει ο Γερμανός νομικός Häberle, αποτελεί αυτή τη στιγμή το κυρίαρχο ερώτημα πολιτικού κι επιστημονικού ενδιαφέροντος σε ό,τι αφορά τη διεύρυνση της Ευρωπαϊκής Ένωσης και την εμβάθυνση της ολοκλήρωσης της. Ουσιαστικά, το κυρίαρχο ερώτημα είναι το εάν υφίσταται το καίριο εκείνο εργαλείο νομιμοποίησης που λέγεται δημόσια σφαίρα, αν μπορεί να το αποκαλέσει κανείς με αυτόν τον «συμβολικό» τρόπο. Αν, ακολούθως, υπάρχει αυτό που θα οδηγήσει πιθανόν στη «συνταγματοποίηση» της Ευρώπης και θα προσδώσει δημοκρατική ποιότητα στη Κοινοπολιτεία, επισφραγίζοντας τη κοινή μοίρα και πορεία των ευρωπαϊκών κρατών. Από την άλλη βέβαια, πόσο σχετικά φαντάζουν όλα αυτά, όταν αναφέρονται κρατικογενείς και συνταγματικοί όροι για ένα υβριδικό συμπολιτειακό φαινόμενο, που πάντως δεν είναι κράτος και δεν δύναται να γίνει.

Σε κάθε περίπτωση, μια κοινή ευρωπαϊκή δημόσια σφαίρα μόνο εύκολη δεν μπορεί να είναι σε ένα ιδιαιτέρως ανομοιογενές περιβάλλον και σε μια ατελείωτη κι ενστικτώδης εμμονή πολιτών και κρατών σε οτιδήποτε εθνικό και συνάμα διακυβερνητικό. Αναμφίλεκτα, όμως, η συγκεκριμένη ενστικτώδης αντίδραση των πολιτών της Ένωσης είναι λογική και δικαιολογημένη, όσο το

¹ Βλ. περισσότερα στο Μπόττομορ, *Ελίτ και Κοινωνία*, εκδόσεις 70, όπου ο αναγνώστης μπορεί να διαπιστώσει αναλυτική περιγραφή και ενδοσκόπηση της έννοιας και της ιδεολογίας των ελίτ.

ενωσιακό σύστημα δεν εκδημοκρατίζεται και παραμένει έρμαιο των εκάστοτε πολιτικών, γραφειοκρατικών, διοικητικών και πάσης φύσεως ελίτ, σε ένα καθεστώς χαμηλής αντιπροσώπευσης, που θίγει κάθε έννοια ορθολογικής δημοκρατικής λειτουργίας.

Κάπου εδώ, όμως, υπεισέρχεται κι ο σημαίνων ρόλος της ταυτότητας και προκύπτουν νέα ερωτήματα, όπως το εάν η Ευρώπη έχει ανάγκη από μια νέα συλλογική ταυτότητα των ευρωπαϊκών πολιτών. Μια νεότευκτη ταυτότητα που θα μπορεί να αποτελέσει απαραίτητο συστατικό στοιχείο μιας ευρωπαϊκής δημόσιας σφαίρας με την αρωγή μιας υπερεθνικής και κοσμοπολίτικης κουλτούρας, που μπορεί να λειτουργήσει ως μαγιά στη κατασκευή της νέας αυτής ταυτότητας. Αν είναι έτσι, ποια είναι η τύχη κι η κατάληξη των επιμέρους ταυτοτήτων κι, ακολούθως, δημοσίων σφαιρών;

Κρίνεται, λοιπόν, αρχικά, σκόπιμη η εννοιολόγηση της «δημόσιας σφαίρας», όπως την φαντάστηκε ο γερμανός φιλόσοφος και κοινωνιολόγος Jürgen Habermas. Έπειτα κρίνεται χρήσιμη μια προσπάθεια προσαρμογής αυτής της σύλληψης στο περιβάλλον της Ευρωπαϊκής Ένωσης σε συνδυασμό με τον ρόλο που μπορεί να παίξει ο πλουραλισμός και το πλήθος των επιμέρους ταυτοτήτων. Εν συνεχεία είναι απαραίτητη η αναζήτηση της δυνατότητας δόμησης της πανδήμου Ευρώπης, ενώ, σε τελικό στάδιο, αναγκαία είναι η μελέτη του αξιακού υποβάθρου της Ευρώπης κι η πιθανότητα εισχώρησης της ελληνικής ταυτότητας σε όλη αυτή την εποικοδομητική διαδικασία.

ii. Κρίσιμα ερωτήματα

Το πάγιο πρόβλημα στην ομαλή λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης είναι το περίφημο «δημοκρατικό έλλειμμα» και η διαιώνισή του. Η υφιστάμενη ασυμφωνία σχετικά με την Ευρωπαϊκή θεσμική ανοικοδόμηση, σε συνδυασμό με την ολοένα κι αυξανόμενη καθιέρωση του εθνικού πολιτικού χώρου ως

βασική αρένα της δημόσιας διαβούλευσης και της πολιτικής συμμετοχής, αποτελούν τον πυρήνα του «δημοκρατικού ελλείμματος» στην Ευρώπη.

Είναι κοινά αποδεκτό ανά τη γηραιά ήπειρο, ότι η προβληματική δημοκρατική ποιότητα της Ευρωπαϊκής Ένωσης επιδεινώθηκε μετά τη Συνθήκη του Μάαστριχτ², μια Συνθήκη που θεωρείται το εναρκτήριο λάκτισμα πρόσδοσης πολιτικής χροιάς στην ευρωπαϊκή ενοποίηση, και ένα ιστορικό γεγονός που στιγματίστηκε από σημαντικές θεσμικές αλλαγές και επακόλουθη εμφάνιση ευρέων κυμάτων ευρωσκεπτικισμού. Στον απόηχο της εν λόγω Συνθήκης, η Ευρωπαϊκή Ένωση υιοθέτησε καίρια κρατικογενή χαρακτηριστικά, ενώ, επίσης, μεταβιβάστηκαν επιπλέον αρμοδιότητες στα θεσμικά της όργανα, με αποτέλεσμα τυχόν δημοκρατική επανασύσταση των κρατών μελών να μην αρκούσε πλέον για να νομιμοποιήσει την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, η

² Βλ. Κανελλόπουλος Παν., *Το Δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα - Θεσσαλονίκη, 5^η έκδοση, 2010, ειδ. σελ. 74 – 75 όπου αναφέρεται με λεπτομέρεια στη Συνθήκη του Μάαστριχτ ως τη Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση, η οποία «υπογράφηκε στις 7 Φεβρουαρίου 1992 μεταξύ των δώδεκα τότε κρατών μελών της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας, μετά από ομόφωνη απόφαση του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου, που λήφθηκε στις 11 Δεκεμβρίου 1991 στη πόλη Μάαστριχτ της Ολλανδίας, και άρχισε να ισχύει την 1^η Νοεμβρίου 1993. Με αυτήν, αφενός μεν ιδρύθηκε η Ευρωπαϊκή Ένωση, θεσπίστηκε κοινή εξωτερική πολιτική και πολιτική ασφαλείας (ΚΕΠΠΑ) και καθιερώθηκε συνεργασία στους τομείς της δικαιοσύνης και των εσωτερικών υποθέσεων (ΣΔΕΥ), αφετέρου δε τροποποιήθηκαν οι ιδρυτικές Συνθήκες των τριών Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων» και παρακάτω αναφέρει ότι «πολύ σημαντικές ήταν οι καινοτομίες και τροποποιήσεις που η Συνθήκη του Μάαστριχτ επέφερε στη Συνθήκη της ΕΟΚ. Εκτός από τη τροποποίηση του ονόματος, που από Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (ΕΟΚ) μετονομάστηκε σε Ευρωπαϊκή Κοινότητα (ΕΚ), με τη Συνθήκη Μάαστριχτ προστέθηκαν στη Συνθήκη της ΕΚ διατάξεις για τη Οικονομική και Νομισματική Ένωση (ΟΝΕ), ιδρύθηκε το Ευρωπαϊκό Σύστημα Κεντρικών Τραπεζών (ΕΣΚΤ) και η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα (ΕΚΤ), θεσπίστηκαν διατάξεις σχετικά με την ιθαγένεια της Ένωσης, την Κοινωνική Πολιτική, την Παιδεία, την Επαγγελματική Εκπαίδευση και τη Νεολαία. Τέθηκαν διατάξεις που ρυθμίζουν θέματα σχετικά με τον Πολιτισμό, τη Δημόσια Υγεία, την Προστασία των Καταναλωτών, τα Διευρωπαϊκά Δίκτυα, τη Βιομηχανία, την Οικονομική και Κοινωνική Συνοχή, την Έρευνα και Τεχνολογική Ανάπτυξη. Τροποποιήθηκαν επίσης οι διατάξεις σχετικά με τα ένδικα βοηθήματα του συστήματος δικαστικής προστασίας της Κοινότητας, ιδρύθηκε η Επιτροπή των Περιφερειών κ.α.»

βιωσιμότητα της οποίας ετίθετο σε κίνδυνο, δεδομένου της έντονης δυσθυμίας των ευρωπαίων πολιτών³.

Όπως προαναφέρθηκε, η ευρωπαϊκή δημόσια σφαίρα θα μπορούσε να είναι το βασικό μέσο νομιμοποίησης μιας θεσμικά συντεταγμένης κι οργανωμένης κοινωνίας. Το κυρίαρχο νόημα της είναι η καθιέρωση δημοκρατικής ποιότητας στον ενωσιακό χώρο, κυρίως διαμέσου του δημοκρατικού ελέγχου του τρόπου της λήψης των αποφάσεων των «συντεταγμένων» θεσμικών οργάνων, μιας εξουσίας *grosso modo* νομιμοποιημένης.

Στον ενωσιακό χώρο, όμως, η λήψη των αποφάσεων ενεδρεύει σε μια πολύπλοκη εναλλαγή υπερεθνικών και διακυβερνητικών χώρων δράσης, καθιστώντας τη δημοκρατική διαβούλευση και τη συμμετοχή των πολιτών στη πολιτική διαδικασία μια υπόθεση κυρίως συγκεντρωμένη σε εθνοκρατικό επίπεδο και διευθυνόμενη από τις εθνικές αρχές. Το ως άνω μοτίβο καθιστά *prima facie* αμφίβολη την ίδια την ύπαρξη μιας ευρωπαϊκής δημόσιας σφαίρας, δηλαδή ενός ευρωπαϊκού δημόσιου χώρου που θα εδύνατο να υπερκεράσει τα τυπικά σύνορα των εθνών κρατών της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Άρα, λοιπόν, πέρα από τη κανονιστική σύλληψη της ευρωπαϊκής δημόσιας σφαίρας ως μέσο νομιμοποίησης στη λήψη των αποφάσεων κι εκδημοκρατισμού του πολιτικού συστήματος της Ευρωπαϊκής Ένωσης, υφίστανται, παράλληλα, ορισμένα ερωτήματα εμπειρικού ενδιαφέροντος, όπως: (1) Σε ποιο βαθμό υφίσταται σήμερα μια ευρωπαϊκή δημόσια σφαίρα, (2) Σε ποια έκταση οι ευρωπαϊκές κι οι εθνικές πολιτικές αντανακλούν κι επηρεάζουν τις δημόσιες συζητήσεις, (3) Ποιοι πολιτικοί και κοινωνικοί δρώντες - παίκτες περιβάλλουν την ευρωπαϊκή δημόσια σφαίρα. Ακόμα, ιδιαίτερα βαρύνουσα είναι η εξέταση της πορείας της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης σε διάφορους τομείς, η ιχνηλάτηση μιας πραγματικής ευρωπαϊκής ταυτότητας κι η

³ Barenreuter C., Brull C., Mokre M., Wahl – Jorgensen K., *Overview of Research on the European Public Sphere*, Eurosphere, March 2009.

συμβατότητα της με έναν ευρωπαϊκό δημόσιο χώρο ή ακόμα και με έναν ευρωπαϊκό δήμο, δομημένο μέσα από τη συμμετοχή του κοινού σε μια κοινή δημόσια σφαίρα. Σημαίνουν κι η αναζήτηση πανευρωπαϊκών δομών πληροφόρησης στο πλαίσιο της επικοινωνίας έξω από τα εθνικά σύνορα των ευρωπαϊκών χωρών κι η εύρεση διαφορών και ομοιοτήτων στον τρόπο διαμόρφωσης των θεμάτων στις δημόσιες συζητήσεις ανά χώρα.

B. Ιστορικές φάσεις και η ιστορική πραγματικότητα της «περιφερειοποίησης»

ι) Οι φάσεις σταδιακής δόμησης της Ευρώπης

Ο ιστορικός Γεώργιος Κόκκινος κατάφερε να συμπύξει σε μερικές μόλις γραμμές τις βασικές ιστορικές φάσεις της Ευρώπης και ότι αυτή πρεσβεύει, ως αποτέλεσμα μακρών, ασυνεχών, και, ιστορικά, επιταχυνόμενων διεργασιών⁴.

Λέει, λοιπόν, ότι «η πρώτη φάση είναι μακραίωνη και χαρακτηρίζεται από την ιστορική συνειδητοποίηση της σχετικής γεωγραφικής και πολιτισμικής ενότητας των δυτικο – ευρωπαϊκών κατά κύριο λόγο εθνών. Η συνειδητοποίηση αυτή λαμβάνει τη μορφή «αυτό – υποστασιοποίησης» και υπερτίμησης της Δύσης έναντι του δήθεν οντολογικά υποδεέστερου και ιστορικά υπολειπόμενου «Άλλου». Τον ρόλο του «Άλλου» διαδραμάτισαν διαδοχικά η Βυζαντινή Αυτοκρατορία, οι Άραβες, οι Τούρκοι, οι ινδιάνικοι πληθυσμοί της αμερικανικής ηπείρου, οι Ρώσοι, οι βαλκανικοί λαοί, οι λαοί της Κίνας και της Άπω Ανατολής, οι έγχρωμοι πληθυσμοί κλπ.»

⁴ Κόκκινος Γ., *Πρίσματα Ευρωπαϊκής Ιστορίας*, εκδόσεις Μεταίχμιο, Δεκέμβριος 2007, σελ. 213 - 214.

Η δεύτερη φάση εντοπίζεται από το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου έως την υπογραφή της Συνθήκης της Ρώμης το 1957. Περιγράφει ο Κόκκινος ότι «στην περίοδο αυτή, η επίγνωση των τραγικών συνεπειών των δύο παγκοσμίων πολέμων και των ολοκληρωτισμών, όπως επίσης και η προϊούσα υποβάθμιση του διεθνούς ρόλου της ευρωπαϊκής ηπείρου, φέρνουν στο πολιτικό προσκήνιο τις πρώτες οργανωμένες προσπάθειες συνεργασίας των ευρωπαϊκών κρατών.»

Η τρίτη φάση «οριοθετείται από την υπογραφή της Συνθήκης ίδρυσης της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας -- ΕΟΚ (Συνθήκη της Ρώμης, 25 Μαρτίου 1957) έως την υπογραφή της Συνθήκης του Μάαστριχτ στις 7 Φεβρουαρίου 1992, η οποία μεταπλάθει ποιοτικά την ΕΟΚ σε Ευρωπαϊκή Ένωση και συγκροτεί την ενιαία ευρωπαϊκή αγορά. Ειδοποιό γνώρισμα της τρίτης αυτής φάσης αποτελεί η διαρκώς ριζικότερη ενεργοποίηση των διεργασιών της οικονομικής ενοποίησης και της υπερεθνικής πολιτικής οργάνωσης». Ουσιαστικά, το τελικό προϊόν της συγκεκριμένης φάσης υπήρξε μια εν πολλοίς συμβιβαστική δομή ανάμεσα σε τρία υποδείγματα πολιτικής διακυβέρνησης: το ομοσπονδιακό, το συνομοσπονδιακό και το συναινετικό, αναδεικνύοντας όμως μια νέα συμβιωτική σχέση μεταξύ κράτους και διεθνούς οργανισμού.⁵

Τέλος, η τέταρτη φάση έχει ως ουσιαστική αφετηρία τη Συνθήκη του Άμστερνταμ (1 Μαΐου 1999), η οποία διευρύνει τις ρυθμίσεις της Συνθήκης του Μάαστριχτ και φτάνει ως την υφιστάμενη Συνθήκη της Λισσαβώνας, η οποία υπογράφηκε στις 13 Δεκεμβρίου του 2007, και τέθηκε σε εφαρμογή την 1^η Δεκεμβρίου του 2009. Με την εν λόγω Συνθήκη επιτυγχάνεται η περαιτέρω εξωτερική περιχαράκωση του πολιτικο – οικονομικού μορφώματος της Ευρώπης. Μεταξύ άλλων, η Ευρωπαϊκή Ένωση αντικαθιστά και διαδέχεται την Ευρωπαϊκή Κοινότητα⁶. Επίσης αποκτά νομική προσωπικότητα που της

⁵ Χρυσοχόου Δ., *Για μια ευρωπαϊκή res publica*, εκδόσεις Παπαζήση, 2005, σελ. 58

⁶ Βλ. περισσότερα, Κανελλόπουλος Παν., σελ. 83 -86

παρέχει τη δυνατότητα να συμβάλλεται εκ μέρους των κρατών μελών και να έχει δικαιώματα και υποχρεώσεις, ενώ, ακόμα, με τη συγκεκριμένη Συνθήκη, που είχε καταπραϋντικές αρετές καθώς αποτέλεσε το επακολούθημα της αποτυχημένης απόπειρας υιοθέτησης ενός Ευρωπαϊκού Συντάγματος, η Ένωση απεκδύεται τον μανδύα της διακυβερνητικής συνεργασίας και ρέπει προς υπερεθνικές τακτικές. Προσθέτει, εδώ, ο Κόκκινος ότι «στο πλαίσιο αυτό, η πραγμάτωση του ιδεώδους της πολιτικής ενοποίησης αντιμετωπίζεται ως συνάρτηση της διαδικασίας υπερεθνικής ολοκλήρωσης, η οποία συνίσταται αφενός στην εκχώρηση κυριαρχικών δικαιωμάτων του έθνους - κράτους στα υπερεθνικά ή διακυβερνητικά κέντρα λήψης αποφάσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, και αφετέρου στην υποκατάσταση του αξιακού κώδικα του έθνους - κράτους από τον συγκροτούμενο διαπολιτισμικό κώδικα της ευρωπαϊκότητας, χωρίς να ακυρώνεται όμως η εθνική κυριαρχία και η πολιτισμική ιδιαιτερότητα των εθνών κρατών», όπως αυτός εκφράζεται «με την επιχειρούμενη εσωτερική αναδιοργάνωση της Ευρωπαϊκής Ένωσης, με τη θέσπιση κοινής εξωτερικής πολιτικής και πολιτικής ασφάλειας και με την ενίσχυση του δημοκρατικού χαρακτήρα των θεσμικών οργάνων». Το γεγονός αυτό, συν πολλά άλλα, πιστοποιούν τη σημαντική αύξηση της πολιτικοποίησης της ευρωπαϊκής διακυβέρνησης στη παρούσα περίοδο. Τέλος, δεν πρέπει να παραβλεφθεί, η πομπώδης ανάπτυξη νέων μεθόδων διαχείρισης, από τις μορφές ήπιας νομοθεσίας και την ανοικτή μέθοδο συντονισμού, έως την ενισχυμένη συνεργασία και τη θεσμοθέτηση νέων φορέων⁷, όπως φερ' ειπείν ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων.

ii) Η περιφερειακή οργάνωση σε παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον

Το οικοδόμημα της Ευρωπαϊκής Ένωσης αποτελεί απάντηση στη παγκοσμιοποίηση. Ταυτόχρονα, όμως, κι εδώ είναι το οξύμωρο, είναι και κομμάτι της, διότι κάθε τοπικός μετασχηματισμός, όπως η Ευρωπαϊκή Ένωση,

⁷ Χρυσόχου Δ., Για μια ευρωπαϊκή *res publica*, οπ. π., σελ. 58

αποτελεί μέρος της παγκοσμιοποίησης. Αποτελεί, όμως, και μοναδικός τρόπος συνεργασίας και ρύθμισης.

Πιο συγκεκριμένα, αυτή η μορφή περιφερειοποίησης⁸ της πολιτικής εξουσίας καλείται να δώσει καίριες απαντήσεις σε σωρεία σύγχρονων και ακανθωδών προβλημάτων, όπως η άναρχη οικονομική ανάπτυξη, η ραγδαία ανάπτυξη της τεχνολογίας, η μείωση των φυσικών πόρων, η κλιματική αλλαγή, και πολλά άλλα μείζονα ζητήματα που φαντάζουν γιγαντιαία για ένα κράτος, κι εκ φύσεως πολυμερή λόγω της αδιαμφισβήτητης οικουμενικής τους διάστασης⁹. Έτσι, υπάρχει η ελπίδα, ότι η περιφερειακή πολιτική οργάνωση θα λειτουργήσει ως πολιτικό αντίβαρο στη παγκοσμιοποίηση, όσο τα εθνικά όργανα ελέγχου θα εμφανίζονται ανήμπορα να αποσοβήσουν τις υπερβολές των πολυεθνικών χρηματοπιστωτικών οργανισμών, απολήγοντας, έτσι, στη σταδιακή διεθνοποίηση της λήψης των πολιτικών αποφάσεων στα σπάργανα μιας παγκόσμιας διακυβέρνησης.

⁸ Δεν υφίσταται ένας συγκεκριμένος ορισμός για την έννοια της λέξης περιφερειοποίηση. Γενικά, σύμφωνα με τον A. P. Rana, η περιφερειοποίηση είναι οι περιφερειακοί οργανισμοί, τα περιφερειακά συστήματα, και οι περιφερειακοί δογματισμοί, τα οποία αποτέλεσαν χαρακτηριστικά στοιχεία των διεθνών σχέσεων τον 20^ο αιώνα. Ο Αμερικανός πολιτικός επιστήμονας και πρώην πολιτικός Joseph Nye, ορίζει μια διεθνή περιοχή ως «έναν περιορισμένο αριθμό κρατών που συνδέονται με γεωγραφική σχέση και με ένα βαθμό αμοιβαίας αλληλεξάρτησης», και διεθνή περιφερειοποίηση κατονομάζει «το σχηματισμό των διακρατικών ενώσεων ή ομάδων με βάση τις περιοχές». Περισσότερα σχετικά με τη περιφερειοποίηση βλ. Raimo Vayrynen, *Regionalism: Old and New*, *International Studies Review* (2003) 5, 25–51, επίσης, Winters Alan, *Regionalism versus multilateralism*, The World Bank International Economics Department International Trade Division, November 1996, και Fawcett Louise, *Regionalism in World Politics*, και, τέλος, Mansfield D. Edward & Milner V. Helen, *The new wave of regionalism*.

⁹ Βλ. περισσότερα στο βιβλίο – μανιφέστο για την Ευρώπη του Γκι Βέρχοφσταντ και Ντάνιελ Κον – Μπεντίτ Ξύπνα *Ευρώπη (Μανιφέστο για μια άλλη Ευρώπη)*, εκδόσεις Μεταίχμιο, Δεκέμβριος 2012, σελ. 17. Εκεί εκφέρεται, μεταξύ άλλων, ότι «αύριο μόνο μια ενωμένη Ευρώπη θα μπορεί ακόμη να παίζει κάποιον σημαντικό ρόλο. Πορευόμαστε προς μια πρωτόγνωρη ενοποιητική παγκοσμιοποίηση. Προς έναν κόσμο όπου υπάρχουν πάνω από πέντε χιλιάδες γλώσσες και κουλτούρες, αλλά λιγότερα από διακόσια κράτη. Διακόσια κράτη τα οποία ανήκουν σε καμιά δεκαριά δυνάμεις ή συμμαχίες που καθορίζουν την τύχη της παγκόσμιας οικονομίας».

iii) Παγκοσμιοποίηση και καπιταλισμός

Σύμφωνα με τον David Held και τον Anthony McGrew «ο όρος παγκοσμιοποίηση περιγράφει τη διεύρυνση της κλίμακας, την αύξηση της έντασης, την επιτάχυνση και την εμβάθυνση του αντικτύπου που έχουν οι τάσεις και τα μοτίβα της κοινωνικής αλληλεπίδρασης ανά τις ηπείρους. Αναφέρεται σε μία μεταβολή ή μεταμόρφωση που εμφανίζεται στην κλίμακα της οργάνωσης των ανθρώπων, βάσει της οποίας συνδέονται μακρινά κοινωνικά σύνολα και διευρύνεται η επιρροή των σχέσεων εξουσίας σε διαφορετικές περιοχές και ηπείρους του πλανήτη»¹⁰. Η παγκοσμιοποίηση δεν μπορεί να συνδυαστεί με μια διαδικασία παγκόσμιας ενοποίησης ή ως ένας προπομπός μιας αρμονικής παγκόσμιας ηγεμονίας, διότι το συντριπτικό ποσοστό του παγκόσμιου πληθυσμού δεν δρέπει τα οφέλη της. Τουναντίον, έχει ταυτίσει την ύπαρξη της με τεράστιες συγκρούσεις κι όσο δεν εκφράζει τίποτα οικουμενικό, μπορεί να αποτελέσει κάποιες φορές συνώνυμο της «αμερικανοποίησης».

Ο Άντονι Γκίντενς ονοματίζει το φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης ως την «επίταση των παγκόσμιων κοινωνικών σχέσεων που συνδέουν απομακρυσμένες τοπικότητες ούτως ώστε τοπικά συμβάντα να διαμορφώνονται από συμβάντα που λαμβάνουν χώρα μίλια μακριά και αντιστρόφως». Και καταλήγει στο ότι «όποιος μελετά τις πόλεις σήμερα, σε κάποιο μέρος του κόσμου, έχει επίγνωση πως ό,τι συμβαίνει σε μια συνοικία είναι πιθανό να επηρεάζεται από παράγοντες – όπως παγκόσμιες αγορές χρήματος κι εμπορευμάτων – που λειτουργούν σε απροσδιόριστη απόσταση από τη συγκεκριμένη συνοικία», υπερτονίζοντας, έτσι, τις τεράστιες συνθήκες αλληλεξάρτησης της νεωτερικής, πόσω μάλλον της μέτα - νεωτερικής, εποχής. Αναφέρει δε με emphaticό τρόπο ότι «η αύξουσα ευημερία κάποιας αστικής περιοχής στη Σιγκαπούρη ενδεχομένως να σχετίζεται άμεσα, μέσω ενός

¹⁰ Held D. & McGrew A., *Παγκοσμιοποίηση/Αντι – Παγκοσμιοποίηση*, εκδόσεις Θεωρία – Ιδέες Πολύτροπον, 2004, σελ. 17 - 18

πολύπλοκου δικτύου παγκόσμιων οικονομικών δεσμών, με την υποβάθμιση κάποιας συνοικίας στο Πίτσμπουργκ που τα τοπικά προϊόντα της δεν είναι ανταγωνιστικά σε παγκόσμιες αγορές».

Όσον αφορά το κυρίαρχο ζήτημα της κυριαρχίας, αλλά και της διακρατικής συνεργασίας, ζητήματα που θα τεθούν ενδελεχέστερα στη πορεία του κειμένου, ο Γκίντενς επισημαίνει ότι «κάποια κυρίαρχα κράτη υποτίθεται ότι αρχικώς εμφανίζονται κυρίως ως ξεχωριστές οντότητες, που έχουν λίγο - πολύ πλήρη διοικητικό έλεγχο στο εσωτερικό τους. Καθώς το ευρωπαϊκό κρατικό σύστημα ωριμάζει και αργότερα γίνεται παγκόσμιο σύστημα εθνών - κρατών, αναπτύσσονται βαθμhdόν διάφοροι τύποι αλληλεξάρτησης. Αυτοί οι τύποι αλληλεξάρτησης δεν εκφράζονται μόνο στους αμοιβαίους δεσμούς τους οποίους διαμορφώνουν τα κράτη στον διεθνή στίβο, αλλά και στη δημιουργία διακυβερνητικών οργανώσεων». Επίσης, παρατηρεί ότι, συνεπεία της παγκοσμιοποίησης, η απώλεια κυριαρχίας από ένα κράτος ενδεχομένως να πριμοδοτεί με κυριαρχία, ελέω του παγκοσμίου καταμερισμού εργασίας, ένα άλλο. Πιο συγκεκριμένα «η απώλεια της αυτονομίας από ορισμένα κράτη ή από ομάδες κρατών συχνά συμβάδιζε με την αύξηση της σε άλλα ως αποτέλεσμα συμμαχιών, πολέμων ή ποικιλόμορφων πολιτικών και οικονομικών αλλαγών.»¹¹

Ο Άντονι Γκίντενς θεωρεί τη παγκόσμια καπιταλιστική οικονομία ως μια διάσταση της παγκοσμιοποίησης. Εστιάζει στο γεγονός ότι οι εγχώριες και διεθνείς οικονομικές πολιτικές μεγάλων καπιταλιστικών κρατών «συμπεριλαμβάνουν πολλές μορφές ρύθμισης της οικονομικής δραστηριότητας, αλλά η θεσμική τους οργάνωση συντηρεί την «απομόνωση» του οικονομικού στοιχείου από το πολιτικό. Αυτό παρέχει μεγάλα περιθώρια για τις παγκόσμιες δραστηριότητες των εμπορικών εταιρειών, που πάντα διαθέτουν κάποια έδρα σε συγκεκριμένο κράτος, αν και συμμετέχουν σε ποικιλώνυμες περιφερειακές δραστηριότητες αλλού». Εν συνεχεία κρούει τον κώδωνα του κινδύνου για τις

¹¹ Giddens A. , *Οι συνέπειες της νεωτερικότητας*, εκδόσεις Κριτική, Αθήνα, 2001, σελ. 84 - 88

γιγάντιες πολυεθνικές εταιρείες, οι οποίες αποκτούν τεράστια οικονομική εξουσία, επισημαίνοντας κάτι ιδιαίτερα ανησυχητικό, δηλαδή ότι «οι σημαντικότερες πολυεθνικές σήμερα έχουν προϋπολογισμούς κατά πολύ μεγαλύτερους από εκείνους της πλειονότητας των εθνών κρατών»¹². Παρ' όλ' αυτά η τεράστια αυτή οικονομική εξουσία των εταιρειών δεν μπορεί να ανταγωνιστεί την εξουσία των κρατών λόγω των παραγόντων της εδαφικότητας και του μονοπωλιακού ελέγχου των μέσων άσκησης βίας που ασκούν στην επικράτεια τους τα δεύτερα.

Η Ευρωπαϊκή Ένωση με την παρούσα δομή ως μορφή περιφερειακής οργάνωσης και συλλειτουργίας διοικητικών και γραφειοκρατικών δομών των κρατών μελών, δεν φαίνεται προς το παρόν ικανή να ανακόψει τη φρενήρη πορεία του καπιταλισμού και της παγκοσμιοποίησης, άρα και της εκτεταμένης απορρύθμισης, επειδή κι η ίδια είναι ένας καπιταλιστικός μηχανισμός. Όμως, από πολλούς θεωρητικούς θεωρείται ότι μόνο μια ισχυρή Ευρώπη είναι ικανή να αντιμετωπίσει επί ίσοις όροις τον τεράστιο παγκόσμιο ανταγωνισμό και να διαφυλάξει την ευημερία των πολιτών¹³ της.

iv) Περιφερειακή οργάνωση ανά τον κόσμο

Παραδείγματα περιφερειακής οργάνωσης αντίστοιχης της Ευρωπαϊκής Ένωσης υφίστανται σε όλες τις ηπείρους, δίχως, βέβαια, αυτά τα παραδείγματα να έχουν κάνει αντίστοιχα βήματα πολιτικής ενοποίησης, όσα έχει ήδη πραγματοποιήσει το ενωσιακό οικοδόμημα. Η δράση τους περιορίζεται στο οικονομικό επίπεδο, και η πολιτειακή τους οργάνωση δεν μπορεί να συγκριθεί με εκείνη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, αφού παραμένει ακραιφνώς διακυβερνητική. Αυτό πιθανώς να οφείλεται στο σχετικά «φτωχό» ιστορικό τους υπόβαθρο.

¹² Giddens A., *οπ. π.*, σελ. 91 - 93

¹³ Κον – Μπεντίτ Ντ. και Βέρχοφσταντ Γ., *οπ. π.*, σελ. 25.

Φέρ' ειπείν, ιδιαιτέρως αισθητή έχει γίνει η παρουσία της Ευρασιατικής Ένωσης (Eurasian Union) στη διεθνή σκηνή, μιας και βρίσκεται στην ευρύτερη περιοχή της Ευρώπης, η οποία είναι μια πολιτικό – οικονομική ένωση πρώην σοβιετικών κρατών που αποτελεί ευφύημα του προέδρου του Καζακστάν Nursultan Nazarbayev. Ωστόσο σάρκα και οστά παίρνει σήμερα μέσα από τους χειρισμούς και τις πρωτοβουλίες του σημερινού προέδρου της Ρωσίας Vladimir Putin. Μπορεί να βρίσκεται σε πολύ πρώιμο στάδιο και να αριθμεί μόλις 6 κράτη μέλη¹⁴, παρ' ολ' αυτά είναι ανταγωνιστική η σχέση της με την Ευρωπαϊκή Ένωση, σε ό,τι έχει να κάνει με ζητήματα των σφαιρών επιρροής γύρω από τη περιοχή. Χαρακτηριστικές είναι ήδη οι προστριβές των δύο πλευρών για την ενσωμάτωση της Ουκρανίας.

Άλλα αντίστοιχα παραδείγματα είναι η Ένωση των χωρών της Λατινικής Αμερικής (UNASUR - Union of South American Nations), η οποία αποτελεί διακυβερνητική ένωση 12 κρατών μελών¹⁵ της ευρύτερης περιοχής της Νοτίου Αμερικής, η οποία ενσωματώνει δύο επιμέρους τελωνειακές ενώσεις, τη Mercosur και την Andean Community of Nations (CAN). Περαιτέρω παραδείγματα άλλων ηπείρων είναι η Αφρικανική Ένωση, η οποία έχει ως στόχο να αποκτήσει στο εγγύς μέλλον ενιαίο νόμισμα και ενιαία αμυντική δύναμη κι απαρτίζεται από 54 κράτη μέλη, και, τέλος, στην Ασία η Central Asian Union κι η South Asian Union.¹⁶

Γ. Δημόσια Σφαίρα

ι) Η σύλληψη αυτής

¹⁴ Λευκορωσία, Καζακστάν, Ρωσία, Τατζικιστάν, Κιργιστάν κι Αρμενία.

¹⁵ Αργεντινή, Βολιβία, Βραζιλία, Χιλή, Κολομβία, Εκουαδόρ, Γουιάνα, Παραγουάη, Περού, Σουρινάμ, Ουρουγουάη, Βενεζουέλα.

¹⁶ Πηγή βικιπαίδεια

Κατά την Χαμπερσιανή σύλληψη, η έννοια της «δημόσιας σφαίρας» στις σύγχρονες κοινωνίες μπορεί να γίνει αντιληπτή ως μία σκηνή, στην οποία εδράζεται η πολιτική συμμετοχή, διαμέσου της δημόσιας ομιλίας ή συζήτησης. Είναι ο χώρος στον οποίο οι πολίτες συζητούν με αντικείμενο τις κοινές τους υποθέσεις, κι, ως εκ τούτου, αποτελεί μια θεσμοθετημένη πολιτική αρένα αλληλεπίδρασης του λόγου. Ο Χάμπερμας, εμπνεόμενος από τη μαρξιστική προσέγγιση και την ιστορική διαλεκτική, σε μια ιδιαιτέρως γλαφυρή περιγραφή επ' αυτού, χαρακτηρίζει τη δημόσια σφαίρα ως το βασίλειο της κοινωνικής ζωής, στο οποίο μπορεί να δημιουργηθεί κάτι που να προσιδιάζει σε αυτό που λέμε «κοινή γνώμη»¹⁷.

Η δημόσια σφαίρα αναβλύζει μέσα από κάθε συζήτηση, στην οποία τα άτομα συγκεντρώνονται για να σχηματίσουν ένα δημόσιο σώμα και μέσα σε αυτή τη νοητή σφαίρα δεν συμπεριφέρονται, ούτε σαν επιχειρηματίες ή επαγγελματίες που συνδιαλέγονται στις προσωπικές τους υποθέσεις, ούτε ως μέλη μιας συνταγματικής τάξης που υπόκεινται στους νομικούς περιορισμούς μιας κρατικής γραφειοκρατίας. Η δημόσια σφαίρα είναι, άλλως, η απόλυτη ελευθερία του πολίτη να συνδιαλέγεται, έχοντας εγγυημένη την ελευθερία του συνέρχεσθαι και συνεταίριζεσθαι και τη δυνατότητα να εκφράζει δημόσια τις απόψεις του για ζητήματα κι υποθέσεις γενικού ενδιαφέροντος.

Η εν λόγω πολιτική αρένα θεωρείται εκ προοιμίου διακριτή από το κράτος κι από την επίσημη οικονομία, αφενός γιατί είναι χώρος παραγωγής και διακίνησης πολιτικών ομιλιών και απόψεων, οι οποίες, κατά κανόνα, στέκονται κριτικά απέναντι στο κράτος κι, αφετέρου, γιατί δεν μπορεί να νοηθεί η δημόσια σφαίρα ως χώρος ζύμωσης των σχέσεων της αγοράς. Το κράτος κι η δημόσια σφαίρα δεν εφάπτονται και δεν συμπίπτουν ποτέ, διότι μόνο όταν η άσκηση του πολιτικού ελέγχου είναι αποτελεσματικά υποταγμένη στο κυρίαρχο δημοκρατικό αίτημα της πρόσβασης του κοινού στη πληροφορία, δύναται η πολιτική δημόσια σφαίρα να εξασφαλίζει μια θεσμοποιημένη

¹⁷ Από το άρθρο του Jurgen Habermas The Public Sphere: An Encyclopedia Article (1964)

επιρροή γύρω από τη κυβέρνηση που εκφράζει το κράτος, ιδίως μέσω και των δικαιοδοτικών μηχανισμών.

Ο Χάμπερμας συνοψίζει ως εξής «η δημόσια σφαίρα είναι αυτή που μεσολαβεί ανάμεσα στη κοινωνία και το κράτος, μέσα στο οποίο το κοινό οργανώνεται ως «κομιστής» της κοινής γνώμης βάσει της αρχής της δημόσιας σφαίρας. Αυτή, λοιπόν, η αρχή της πληροφόρησης ήταν το αντίβαρο στις απόκρυφες πολιτικές των μοναρχικών καθεστώτων και κατάφερε σταδιακά να κάνει εφικτό τον δημοκρατικό έλεγχο των κρατικών δραστηριοτήτων»¹⁸. Βάσει αυτής της συλλογιστικής, η δημόσια σφαίρα προοιωνίζει την εμφάνιση του κράτους δικαίου και της κοινωνίας των πολιτών, με την τελευταία να γίνεται αντιληπτή ως τα ενδιάμεσα στρώματα ανάμεσα στην εξουσία και τον εξουσιαζόμενο ή αλλιώς ως ενδιάμεσες ομάδες που υπερασπίζονται την αυτονομία των πολιτών και τους προστατεύουν από τη κρατική αυθαιρεσία. Είναι με μία λέξη το «μη κρατικό».

ii) Δημοσιότητα - Διαμεσολάβηση

Η ιδέα αυτή απέκτησε ισχύ κι υπόσταση στις απαρχές της σύγχρονης Ευρώπης, όταν τα Συντάγματα των «αστικών δημόσιων σφαιρών» λειτούργησαν ως αντίβαρο στα απολυταρχικά κράτη. Οι δημόσιες αυτές σφαίρες στόχευαν στο να μεσολαβήσουν ανάμεσα στη κοινωνία και στο κράτος, έτσι ώστε το κράτος να μένει υπόλογο στη κοινωνία διαμέσου της «δημοσιότητας»¹⁹.

¹⁸ Από το άρθρο του Jurgen Habermas, οπ. π.

¹⁹ Βλ. Φερύ Ζαν-Μαρκ, Το ζήτημα του Ευρωπαϊκού κράτος, Εκδόσεις Παπαζήσης, Αθήνα 2006, σελ. 362. Ο Καντ ορίζει την έννοια της δημοσιότητας ως τη «χρήση του ορθού λόγου από τον φιλόσοφο μπροστά σε ένα κοινό που διαβάζει», υπονοώντας τη διάχυση του υπό κοινωνιολογική έννοια κοινού στο αναγνωστικό κοινό. Σε γενικά πλαίσια, νοείται ως η δημόσια επικοινωνία, η οποία τους προηγούμενους αιώνες, κι ιδιαίτερα στην ευρωπαϊκή ήπειρο, συνέβαλε στη διάδοση του πολιτισμού του Διαφωτισμού, στοχεύοντας στη διαμόρφωση κοινής γνώμης με βάση τον ορθό λόγο.

Αρχικά η έννοια της «δημοσιότητας» καθιστούσε απαραίτητη τη πρόσβαση των πολιτών στις λειτουργίες του κράτους, ώστε να υπόκεινται οι κρατικές δραστηριότητες στον κριτικό λόγο και στη δυναμική της «κοινής γνώμης». Αργότερα ταυτίστηκε με τη μετάδοση του «γενικού συμφέροντος» της αστικής κοινωνίας μέσω μηχανισμών, όπως η νομικά κατοχυρωμένη ελευθερία του λόγου, η ελευθερία του τύπου, η ελευθερία του συνέρχεσθαι, κι εσχάτως η λειτουργία των κοινοβουλευτικών θεσμών της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας.²⁰

Έτσι, σε ένα πρώτο επίπεδο, η ιδέα της δημόσιας σφαίρας κατασκεύαζε έναν θεσμικό μηχανισμό με στόχο τον εξορθολογισμό της πολιτικής κυριαρχίας, με το να θέτει κρατικές εξουσίες και γραφειοκρατίες υπόλογους στο σύνολο των πολιτών. Σε ένα άλλο επίπεδο, η δημόσια σφαίρα κατασκεύαζε έναν συγκεκριμένο χώρο αλληλεπίδρασης του λόγου, στον οποίο αυτή υπονοείτο ως ένας ιδανικός τόπος απεριόριστης και ορθολογικής συζήτησης για τις δημόσιες υποθέσεις. Η συζήτηση ήταν ανοιχτή και προσβάσιμη σε όλους, ενώ τα ιδιωτικά συμφέροντα θεωρούνταν απαράδεκτα. Το αποτέλεσμα αυτής της δημόσιας συζήτησης ήταν η σφυρηλάτηση της «κοινής γνώμης» με την ισχυρή αίσθηση ενός συμβιβασμού ή καλύτερα μιας συναίνεσης για το κοινό καλό.

Ουσιαστικά, η σύλληψη του Χάμπερμας αφορούσε μια ουτοπική προοπτική αστικής σύλληψης της δημόσιας σφαίρας, η οποία, όμως, επί της ουσίας, δεν πραγματοποιήθηκε ποτέ. Ακριβώς αυτή η κατασκευή δομήθηκε σε μια κοινωνική οργάνωση, στην οποία το κράτος ήταν σαφώς διαφοροποιημένο από την νεόκοπη ιδιωτικοποιημένη οικονομία της αγοράς κι ο διαχωρισμός αυτός κοινωνίας και κράτους υποτίθετο ότι στήριζε μια μορφή δημόσιας συζήτησης, στην οποία εξαιρούνταν τα ιδιωτικά συμφέροντα. Όμως, η σταδιακή εισχώρηση των μη αστικών στρωμάτων διάβρωσε τη χαμπερσιανή λογική της δημόσιας σφαίρας, δημιουργώντας τεράστιο κοινωνικό ζήτημα λόγω

²⁰ Robbins Bruce, *The Phantom Public Sphere*, University of Minnesota Press, Minneapolis, London, σελ. 4

της πόλωσης. Η πόλωση αυτή ήταν προϊόν μιας ανελέητης πάλης των τάξεων με αποτέλεσμα τη σταδιακή υποχώρηση του «κοινού και δημόσιου» καλού ενώπιον μιας μάζας που συντίθετο από ανταγωνιστικά, μεταξύ των διακριτών ομάδων, συμφέροντα. Με αυτό τον τρόπο άρχισε να σχετικοποιείται ο διαχωρισμός της δημόσιας από την ιδιωτική σφαίρα.

Έτσι, οι διαμεσολαβημένοι συμβιβασμοί ατομικών συμφερόντων²¹ αίφνης αναπλήρωσαν την τεκμηριωμένη δημόσια συζήτηση για το κοινό καλό. Η ανάδυση δε της μαζικής δημοκρατίας²² και του κράτους πρόνοιας έφερε τη κοινωνία και το κράτος σε απόλυτη συνάφεια μεταξύ τους. Ο κριτικός έλεγχος στο κράτος έδωσε τη θέση του στις δημόσιες σχέσεις, στη διαμεσολαβημένη και πολιτικά αποξενωμένη μάζα, και στη κατασκευή και χειραγώγηση της κοινής γνώμης.

iii. Το ευφύημα της δημόσιας σφαίρας

Η δημόσια σφαίρα πρέπει αρχικά να γίνει αντιληπτή ως ιδεατός «τόπος» ή χώρος στον οποίο συντελούνται²³: α) η από κοινού διαχείριση των δημοσίων υποθέσεων, β) η έννομη ρύθμιση των πολιτικών και κοινωνικών

²¹ Βλ. τη σημερινή οργάνωση του συνδικαλιστικού κινήματος.

²² Περισσότερα βλ. Καλογεράτος Παναγιώτης, *Το λεξικό της Δημοκρατίας*, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα 2001, σελ. 292-296, όπου αναπτύσσεται ενδελεχώς η έννοια της «μαζικής δημοκρατίας». Μεταξύ άλλων, ο όρος διαχωρίζει τη σύγχρονη, πολυκομματική δημοκρατία από τη «κλειστή», «μονοταξική» ή «κυβερνώμενη» που αναπτύχθηκε στα πρώτα χρόνια της επικράτησης της αστικής τάξης. Η χειραφέτηση των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων, κυρίως, διαμέσου της επιβολής της αρχής της πολιτικής ισότητας και της γενικευμένης χρήσης του δικαιώματος της ψήφου, είχε ως αποτέλεσμα την ανάδειξη της μαζικής δημοκρατίας. Τα βασικά της χαρακτηριστικά είναι οι οξύτατες αντιθέσεις, απόρροια συγκρουόμενων κοινωνικοοικονομικών συμφερόντων ταξικού χαρακτήρα και πολιτικά κόμματα που οργανώνονται επί τη βάσει ταξικής και ιδεολογικής ταυτότητας, ελλείπει ομοιογενούς κοινωνικής έκφρασης. Στη μαζική δημοκρατία πραγματικά στοιχεία δεν είναι τα άτομα, ούτε αναγνωρίσιμες ατομικές ομάδες, αλλά ενοποιημένες ή συντονισμένες ολότητες.

²³ Μανιτάκης Αντ., *Συνταγματική Οργάνωση του Κράτους*, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2001, σελ. 60.

σχέσεων που συνάπτονται στην πολιτική κοινωνία και γ) η έλλογη και δίκαιη επίλυση διαφορών και συγκρούσεων που ανακύπτουν.

Η δημόσια σφαίρα ως διαφορετική μορφή των κοινωνικών σχέσεων είναι μια σχετικά καινοφανής σύλληψη αυτού που αποκαλείται πολιτική κοινότητα²⁴, εμπνευσμένη κυρίως μέσα από τα κείμενα του Χάμπερμας (1989) και του John Dewey (1994). Μέσα απ' αυτές τις θεωρίες, η δημόσια σφαίρα έγινε αντιληπτή ως ένα φαινόμενο μοναδικό για τη σύγχρονη πολιτική και πολιτιστική ιστορία κυρίως της Ευρώπης, αλλά και της Βόρειας Αμερικής, του δυτικού κόσμου δηλαδή.

Η δημόσια σφαίρα θεωρείται ο θεμέλιος λίθος της, κατά τον Καντ, ατομικής ηθικής αυτονομίας²⁵ του ανθρώπου, που με τη σειρά της αποτελεί χαρακτηριστικό της «δυτικής» νεωτερικότητας. Ωστόσο, εδώ υφίσταται μια σαφέστατη ιεράρχηση ανάμεσα στο «δημόσιο» και «ιδιωτικό» με δικαιοπολιτικές προεκτάσεις, αφού σύμφωνα με τον Μανιτάκη, «τα Συντάγματα από την εποχή των αστικών επαναστάσεων αρκούνται και εξαντλούνται στην οργάνωση της «πολιτικής κοινωνίας» ή του κράτους, ενώ η

²⁴ Περισσότερα για την έννοια της πολιτικής κοινωνίας βλ. Κανελλοπούλου – Μαλούχου Ν., *Η χειραφέτηση της Ευρώπης - Συνταγματική θεωρία της ευρωπαϊκής ενοποίησης*, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2012, σελ. 287 – 288. Μεταξύ άλλων αναφέρεται ότι «η πολιτική κοινωνία είναι ευρύτερη από την έννοια του κράτους και μπορεί να συμπεριλάβει κάθε μορφή “πολιτικά οργανωμένης κοινωνίας”, είτε είναι προγενέστερη ιστορικά του κράτους – έθνους, είτε εμφανίζεται ως μελλοντική και ενδεχόμενη μορφή οργάνωσης υπερεθνικών πολιτικών εννοτήτων – όπως η Ευρωπαϊκή Ένωση – ή υπό κρατικών πολιτικών ενώσεων.»

²⁵ Βλ. περισσότερα στο βιβλίο Hobbes, Locke, Rousseau, Kant Hegel (Μετάφραση – Εισαγωγή : Μανόλης Αγγελίδης , Θανάσης Γκιούρας), *Θεωρίες της Πολιτικής και του Κράτους*, εκδόσεις Σαββάλα, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, Αθήνα, 2005, σελ. 33 – 37. Ο Καντ υποστήριζε ότι το βασίλειο της ελευθερίας, ως πλαίσιο δραστηριοποίησης των έλλογων ανθρώπινων (αυτό)σκοπών, συνεπώς ως κατεξοχήν πλαίσιο της ανθρώπινης δραστηριότητας, αντιδιαστέλλεται προς το βασίλειο της αναγκαιότητας, στο οποίο οι εκάστοτε συσχετισμοί «υπακούουν» σε αυστηρές αιτιακές σχέσεις. Επίσης, σύμφωνα πάντα με τον Καντ, οι νόμοι της ελευθερίας ονομάζονται *ηθικοί [moralisch]*, σε διαφορά από τους φυσικούς νόμους. Στο βαθμό που αφορούν απλώς εξωτερικές πράξεις και τη συμβατότητα τους με το νόμο ονομάζονται νομικοί [juridisch]. Εάν όμως απαιτούν ότι αυτοί οι ίδιοι (οι νόμοι) θα πρέπει επίσης να αποτελούν τις καθοριστικές αιτίες των πράξεων, τότε είναι *ηθικοί*, οπότε λέγεται: η αντιστοιχία προς τους πρώτους είναι η νομιμότητα, και προς τους δεύτερους η ηθικότητα της πράξης.

ιδιωτική αστική κοινωνία (civil society) αφήνεται να λειτουργεί μόνη της με βάση τις θεμελιώδεις αρχές της αυτονομίας, της ιδιωτικής βούλησης και της αστικής ευθύνης». Και καταλήγει ότι «η διάκριση αυτή συνεπάγεται μια εσωτερική ιεράρχηση του εσωτερικού δικαίου και μια αξιακή υποταγή των κανόνων του ιδιωτικού δικαίου στις συνταγματικές συλλογικές αξίες και στα συνταγματικά δικαιώματα»²⁶. Όμως, μια αναγωγή του ισχυρισμού αυτού στη σύγχρονη ευρωπαϊκή συνταγματική συζήτηση καταδεικνύει, ότι η σαφής αυτή διάκριση, ουσιαστικά, πολτοποιείται από ένα ενδεχόμενο ευρωπαϊκό Σύνταγμα²⁷.

Στη παρουσίαση του Χάμπερμας, η έννοια του αυτόνομου ατομικού υποκειμένου αναπτύχθηκε μέσα από τις μάχες των αναδυόμενων αστικών μεσαίων τάξεων (bourgeoisie) ενάντια στον αυτοκράτορα βασιλιά και στην αυλή του, αλλά και ενάντια στον θρησκευτικό συντηρητισμό της εκκλησίας. Μέσα από αυτές τις κατακτήσεις, η δημόσια σφαίρα (Offentlichkeit, openness, publicity) χρησιμοποιήθηκε ως μέσο κι ως σύνθημα, και η δυναμική της έγινε αδιακρίτως εμπεδωμένη από την αστική τάξη και ενσωματώθηκε πλήρως στη ταυτότητα της²⁸.

Ξεκινώντας μια σύντομη ιστορική αναπαράσταση της πορείας της θεμελίωσης της δημόσιας σφαίρας, που συναντά την αφετηρία της συνάμα με τη σταδιακή διάλυση της φεουδαρχικής κοινωνίας, εντοπίζει κανείς το γεγονός, ότι οι φεουδαρχικές αρχές (εκκλησία, ευγενείς κλπ.), με τις οποίες αρχικά συνδέθηκε η «αντιπροσωπευτική» δημόσια σφαίρα, αποδομήθηκαν σταδιακά κατά τη διάρκεια μιας μακράς διαδικασίας πόλωσης. Μέχρι το τέλος του 18^{ου} αιώνα, η κοινωνική συμβίωση άρχισε να διαχωρίζεται σε «ιδιωτικά» στοιχεία

²⁶ Φερύ Ζαν-Μαρκ, Το ζήτημα του Ευρωπαϊκού κράτος, οπ. π., σελ. 18.

²⁷ Στο συγκεκριμένο σημείο ο Μανιτάκης επικρίνει το ευρωσύνταγμα, το οποίο ουσιαστικά εκμηδενίζει την, βάσει του συνταγματικού κράτους, θεμελιώδη διάκριση δημοσίου κι ιδιωτικού δικαίου και, μοιραία, οδηγεί στην εξομοίωση των κανόνων του ανταγωνισμού με τον Χάρτη θεμελιωδών δικαιωμάτων, με τον οποίον αποκτάνε την ίδια τυπική ισχύ. Πρόκειται για μια ακόμα επικίνδυνα γενικευμένη πρακτική.

²⁸ Από το άρθρο του Nieminen H., *What do we mean by a European public sphere?*

από τη μια, και σε «δημόσια» από την άλλη. Η θέση δε της εκκλησίας άλλαξε σταδιακά με τη Μεταρρύθμιση, δηλαδή με τη συνδρομή ενός χριστιανικού μεταρρυθμιστικού κινήματος που συνέβαλε τα μέγιστα στον κατατεμαχισμό των τότε ηγεμονιών και στην ανάπτυξη μιας «διεθνούς κοινωνίας», ενώ το ζήτημα της θρησκείας έγινε τελικώς ιδιωτική υπόθεση. Έτσι, η λεγόμενη θρησκευτική ελευθερία ήρθε να διαφυλάξει ό,τι ιστορικά αποτελούσε μια πρώτη μορφή αυτονομίας και αυταξίας του ατόμου. Παρ' όλ' αυτά, η εκκλησία σε σχέση με τη θρησκεία διατήρησε, μεταξύ άλλων, την υπόσταση της ως μια δημόσια μορφή συσσωμάτωσης.

Αντίστοιχος διαχωρισμός στο επίπεδο της φεουδαρχικής εξουσίας εκδηλώθηκε περίτρανα διαμέσου της διάκρισης του δημοσίου προϋπολογισμού από τα προσωπικά ιδιωτικά έξοδα του «νοικοκυριού» του ηγεμόνα. Εμφανίστηκαν, λοιπόν, θεσμοί άσκησης δημόσιας εξουσίας, που μαζί με τις νεόδμητες κρατικό - διοικητικές γραφειοκρατίες, τον στρατό, κι εν μέρει τους δικαστικούς θεσμούς, συνέτειναν στη σταδιακή απαγκίστρωση του «δημοσίου» (public) από την «ιδιωτικοποιημένη» σφαίρα της αυλής του ηγεμόνα.

Τέλος, αξιοσημείωτος ήταν και ο βαθμιαίος μετασχηματισμός των φέουδων. Οι ευγενείς κατέληξαν όργανα του κορμού της δημόσιας εξουσίας, του κοινοβουλίου και των δικαστηρίων, ενώ εκείνοι που απασχολούνταν στις τέχνες και τα λοιπά επαγγέλματα, στο βαθμό που είχαν εγκαθιδρύσει ήδη επιχειρήσεις και συνεταιρισμούς, ανέπτυξαν μια ξεχωριστή σφαίρα της αναδυόμενης αστικής τάξης, η οποία ξεχώριζε από το κράτος ως ένας χώρος ιδιωτικής ελευθερίας και, ουσιαστικά, αυτό αποτελούσε το πρόπλασμα αυτού που ονομάζουμε σήμερα «κοινωνία των πολιτών».

Έτσι, με το πέρασμα του χρόνου μια νέα μορφή «δημόσιας εξουσίας» έκανε την εμφάνισή της με τη δημιουργία των εθνικών και «εδαφικών» κρατών. Η συνεχιζόμενη δραστηριότητα του κράτους μέσω της διοίκησης και του μόνιμου στρατού ήρθε σε απόλυτη αντιστοιχία με τις σχέσεις, τις οποίες διαμόρφωσε η αγορά και ο τύπος, κι οι οποίες αναπτύχθηκαν κυρίως μέσω της ανταλλαγής των αγαθών και την άνοδο της ενημέρωσης και της

πληροφόρησης. Η έννοια «δημόσιο», όμως, πλέον, δεν αναφέρετο στην «αντιπροσωπευτική» μορφή της αυλής του ηγεμόνα που ήταν «προικισμένος» με εξουσίες, αλλά σε μια θεσμοποιημένη μορφή οργάνωσης επί τη βάση του διαμοιρασμού και της απόδοσης αρμοδιοτήτων σε ένα σύστημα που ήταν επιφορτισμένο με το μονοπώλιο της άσκησης εξουσίας και της νομιμοποιημένης φυσικής βίας.

Στη πιο σύγχρονη μορφή της κοινωνίας, η ιδιωτική σφαίρα λειτούργησε σε αντιδιαστολή με το κράτος. Από την άλλη, όμως, η κοινωνία αποτελούσε μια υπόθεση δημοσίου ενδιαφέροντος, ιδιαίτερα μετά τη καθολική επικράτηση της οικονομίας της αγοράς. Αυτή ήταν κι η στιγμή της καθιέρωσης της αστικής δημόσιας σφαίρας, η οποία θα μπορούσε να γίνει αντιληπτή ως μια σφαίρα ιδιωτών προσκολλημένων σε ένα «δημόσιο» σώμα, που έκαναν χρήση των μέσων του Τύπου στη δημόσια αντιπαράθεση τους με τη κρατική εξουσία, μια αντιπαράθεση σχετική με τη κατάρτιση των γενικών κανόνων της κοινωνικής συμβίωσης και του δημοσίου βίου, αλλά και για θέματα εργασίας κι ανταλλαγής εμπορευμάτων.

Δ. Η ευρωπαϊκή Δημόσια Σφαίρα

i) Ένα θεωρητικό πλαίσιο

Αποτελεί κοινή παραδοχή, ότι η πολιτική ενοποίηση της Ευρώπης, προϋποθέτει τη συμβολική αρωγή ενός πολιτικού και, πάνω απ' όλα, κοινωνικού τυπικού Συντάγματος. Όμως, πέρα από αυτή την τόσο φορμαλιστική και θετικιστική προσέγγιση, η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση χρειάζεται, επί της ουσίας, μια ευρωπαϊκή δημόσια σφαίρα, ερειδόμενη σε μια μετα-εθνική πολιτική ταυτότητα κι ένα ανθρωποκεντρικό αξιακό σύστημα, τα οποία, όμως, θα συνυπάρχουν και δεν θα κονιορτοποιούν τις ήδη υπάρχουσες εθνικές ταυτότητες.

Βεβαίως, μέχρι σήμερα, οι όποιες σκέψεις για έναν δημόσιο χώρο, ήταν απόλυτα συνυφασμένες με το δημοκρατικό συνταγματικό κράτος, διότι ο κόσμος εδώ κι αιώνες ήταν και παραμένει εθνοκεντρικός, και κύρια μονάδα στη διεθνή πολιτική ήταν κι είναι το έθνος – κράτος, αφού η κρατική ισχύς λειτουργούσε μέχρι σήμερα ως προϋπόθεση ευημερίας κι επιβίωσης. Ωστόσο, η Ευρωπαϊκή Ένωση, σύμφωνα με κάποια μερίδα θεωρητικών, δεν χτίζεται ως ένα ακόμη διεθνιστικό εγχείρημα, αλλά, όπως σπεύδει να ξεκαθαρίσει ο Παναγιώτης Ήφαιστος, το ευρωπαϊκό εγχείρημα «είναι ένα πρότυπο εθνοκρατοκεντρικού διεθνούς συστήματος, το οποίο ορίζεται, προσανατολίζεται και μετασχηματίζεται διακυβερνητικά»²⁹. Πλέον και ενόψει μιας νέας ιστορικής συγκυρίας, για την οποία θα γίνει λόγος στη συνέχεια του κειμένου, διανοίγονται νέες προοπτικές και διαφορετικές προϋποθέσεις για την εξέλιξη του εγχειρήματος.

Σχετικά με τον ευρωπαϊκό δημόσιο χώρο και την ανάπτυξη του υπάρχουν κι άλλες θεωρητικές προσεγγίσεις που προσιδιάζουν στον μετα - εθνικό στόχο, όπως αυτή του Häberle, ο οποίος θεωρεί ότι μπορούν να αντληθούν διδάγματα από το δημόσιο χώρο του συνταγματικού κράτους, «δεδομένου ότι η Ευρώπη συνιστά υπό τη στενή, αλλά και την ευρύτερη έννοια, μια συμπαγή “δέσμη” συνταγματικών κρατών, έστω και με σημαντικές μεταξύ τους διαφορές».³⁰ Στη προκειμένη περίπτωση η αφετηρία είναι το έθνος κράτος, ο στόχος, όμως, είναι διαφορετικός.

Ο Χάμπερμας, ο οποίος παραδοσιακά ήταν προσηλωμένος στην Ευρωπαϊκή ιδέα, οραματιζόταν την ευρωπαϊκή ενοποίηση ως αντιστάθμισα των τερατωδών μαζικών εγκλημάτων του 20^{ου} αιώνα, προαλείφοντας με αυτόν τον τρόπο τον τερματισμό της αθωότητας των εθνών, που δεν πρέπει να μένουν απρόσβλητα από το Διεθνές Δίκαιο όταν παραβιάζουν οικουμενικές αρχές.

²⁹ Βλ. άρθρο του Παναγιώτη Ήφαιστου, Παναγιώτης Ήφαιστος: Ευρωπαϊκή Ένωση: Εθνοκρατοκεντρική δημοκρατία ή υπερκρατική δεσποτεία;

³⁰ Häberle P., *Υπάρχει ένας ευρωπαϊκός δημόσιος χώρος*, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομότηνη, 2009, σελ 21

Θεωρούσε δηλαδή ότι το ευτελές εθνικιστικό παρελθόν θα πρέπει να εγκαταλειφθεί και να αντικατασταθεί από ένα περιβάλλον παγκόσμιας συναίνεσης.

Αποτελεί κοινή πεποίθηση το ότι, τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, πολλώ δε μάλλον στον σύγχρονο ψηφιακό κόσμο, κατέχουν κεντρικό ρόλο στη κατασκευή των εθνικών ταυτοτήτων. Άρα, σύμφωνα και πάλι με τον Χάμπερμας, αυτό το διαρκώς μεταβαλλόμενο τεχνολογικά και γεωπολιτικά περιβάλλον παρέχει το ερέθισμα ανακάλυψης μιας διακρατικής δημόσιας σφαίρας, η οποία μπορεί με τη σειρά της θα οδηγήσει στη δημιουργία διεθνικών ταυτοτήτων με λειτουργικά στοιχεία, τις οποίες μάλιστα θεωρεί κι επιβεβλημένες ενόψει ενός παγκοσμιοποιημένου περιβάλλοντος, στο οποίο εθνικά κράτη και εθνικοί πολίτες χάνουν τον ίδιο τον έλεγχο της καθημερινότητάς τους.

Μοναδικό αντίδοτο σε αυτό, θεωρεί ο Χάμπερμας, είναι η επινόηση διακρατικών δημοκρατικών δομών και μιας ιδιότητας του πολίτη με κοσμοπολιτικό και διεθνικό περιεχόμενο, όπως συμβαίνει και στη περίπτωση της Ευρωπαϊκής Ένωσης, στην οποία όμως η ολοκλήρωση του συστήματος έχει υπερβεί την προαπαιτούμενη κοινωνική ένταξη. Για να δομηθεί, λοιπόν, μια εκ των κάτω ευρωπαϊκή ενοποίηση θα πρέπει τα σύγχρονα μέσα επικοινωνίας να παίξουν τον ίδιο ρόλο που έπαιξαν τα αντίστοιχα μέσα στη δόμηση των κρατών³¹.

³¹ Σε μια πρόσφατη συνέντευξη του ο Jurgen Habermas στον Stuart Jeffries είχε δηλώσει για τη σημερινή κατάσταση ότι «Σε αυτό το κλίμα, η ιδέα ότι οι πολίτες μπορούν να ασκήσουν συλλογική επίδραση στο κοινωνικό τους πεπρωμένο μέσω δημοκρατικών διαδικασιών απορρίπτεται από τους διανοούμενους ως μια εσφαλμένη παρακαταθήκη του Διαφωτισμού. Η φιλελεύθερη πεποίθηση στην ιδέα της αυτόνομης ζωής περιορίζεται τώρα στην ατομική ελευθερία επιλογής των καταναλωτών οι οποίοι ζουν από την ενστάλαξη ελεγχόμενων δομών προσφοράς πιθανών ευκαιριών». Για την ευρωπαϊκή ενοποίηση και για το ευρωπαϊκό όνειρο που δείχνει να χάνεται είχε επισημάνει ότι αυτό συμβαίνει επειδή παραμένει ένα σχέδιο των ελίτ και δεν αγγίζει τους λαούς. Σε αντίθεση με το διαδίκτυο, η Ευρώπη δεν δημιούργησε καμία δημόσια σφαίρα στην οποία οι πολίτες να μπορούν να εκφράσουν τις απόψεις τους ελεύθερα και ανεξάρτητα από την κοινωνική τους θέση. Όμως, πώς μπορεί να αλλάξει αυτό; Ο Habermas υποστηρίζει ότι «ο συντονισμός των οικονομικών πολιτικών στην ευρωζώνη θα

Τέλος, ο Ζαν Μαρκ Φερύ υποστηρίζει, ότι ο νέος ευρωπαϊκός δημόσιος χώρος θα πρέπει να αναλάβει ηθοπλαστικό ρόλο στα πλαίσια της εκκοσμίκευσης, των σύγχρονων ηθών και των αναγκαιοτήτων της κοινωνικής ζωής.

ii) Τα θεωρητικά μοντέλα της Ευρωπαϊκής Δημόσιας Σφαίρας

Το κύριο χαρακτηριστικό της ευρωπαϊκής ενοποίησης είναι η απερίφραστα υπερβατική διάθεση που ιστορικά επιδεικνύει, προκειμένου να υπερκεράσει τα όρια μιας ενοποιημένης οικονομικής αγοράς και να καταστεί μια υπερκρατική κοινότητα με σαφή πολιτική διάσταση. Ωστόσο, η διάθεση αυτή δείχνει ιδιαίτερα απομακρυσμένη από τους ίδιους τους ευρωπαίους πολίτες, σαν κάτι ξένο που πρέπει να εξελίσσεται ερήμην τους. Η συγκυρία αυτή επικαιροποιεί τα ερωτήματα σχετικά με τη δημοκρατική νομιμοποίηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης και την επάρκεια της δημόσιας επικοινωνίας των πολιτών της στη προσπάθεια δόμησης μιας συλλογικής ευρωπαϊκής ταυτότητας. Έτσι, λοιπόν, με αυτά τα δεδομένα οι περισσότεροι μελετητές της ευρωπαϊκής ενοποίησης έχουν καταλήξει στα εξής θεωρητικά μοντέλα της ευρωπαϊκής δημόσιας σφαίρας³²:

οδηγούσε σε μια ολοκλήρωση πολιτικών και σε άλλους τομείς. Αυτό που ως τώρα έτεινε να είναι ένα διοικητικά καθοδηγούμενο σχέδιο θα μπορούσε επίσης να ριζώσει στο νου και στις καρδιές των εθνικών πληθυσμών»

³² Lingenberg S., *The audience's role in constituting the European public sphere: A theoretical approach based on the pragmatic concept of John Dewey*. Βλ. περισσότερα στο άρθρο του Christoph Barenteuer, *Overview of Research on the European Public Sphere*, σελ. 8, όπου αναλύει τα διαφορετικά ρεύματα στην απόπειρα εννοιολόγησης της δημόσιας σφαίρας. Εκεί υπάρχει η κατηγοριοποίηση στους 1) individualists (πχ. Jurgen Habermas), που ασπάζονται την εξευρωπαϊσμό των εθνικών δημοσίων σφαιρών, 2) Communalists ή Multiculturalists, που προτείνουν τις πολλαπλές, τμηματικές δημόσιες σφαίρες σε δύο ξεχωριστά επίπεδα, ώστε να ικανοποιούνται οι διάφορες ιστορικόπολιτισμικές κοινότητες (πχ. Charles Taylor), 3) Pluralists, που επιλέγουν την ενδιάμεση προοπτική εξυπηρέτησης ατομικών και συλλογικών διαφορών στο εσωτερικό πολλαπλών και πολυεπίπεδων δημοσίων σφαιρών ως μια «ευρωπαϊκή σφαίρα των πολιτών». Επίσης βλ. για τις τρεις επικρατούσες θεωρητικές σχολές στο άρθρο του

- Το μοντέλο της υπερεθνικής δημόσιας σφαίρας υποστηρίζει την αναπαραγωγή και τον μετασχηματισμό των εθνικών δημόσιων χώρων σε πανευρωπαϊκό επίπεδο και προϋποτίθεται τη παρουσία ενός πανευρωπαϊκού συστήματος μέσων ενημέρωσης κι επικοινωνίας, ενώ, ακόμα, επιτάσσει τη σφυρηλάτηση μιας ευρωπαϊκής ταυτότητας και μιας κοινής γλώσσας. Το μοντέλο αυτό είναι εκ των πραγμάτων μαξιμαλιστικό και ουτοπικό, ελλείπει όλων αυτών των προαπαιτούμενων σε ένα ευρωπαϊκό πλαίσιο.
- Το δεύτερο μοντέλο επιτάσσει την «ευρωπαϊκή» των εθνικών δημόσιων σφαιρών και εστιάζει στη προβολή των ευρωπαϊκών ζητημάτων και της ευρωπαϊκής επικαιρότητας στα εθνικά μέσα επί τη βάση μιας κοινής ευρωπαϊκής προσέγγισης της θεματολογίας. Το μοντέλο αυτό τίθεται σε μια πιο ρεαλιστική βάση κι ερείδεται στο γεγονός ότι οι υπάρχοντες εθνικοί δημόσιοι χώροι θα αποτελέσουν στο σύνολο τους το ψηφιδωτό μιας ευρωπαϊκής δημόσιας σφαίρας. Παρ' όλ' αυτά, σε όλα τα κράτη μέλη, παρατηρείται το γεγονός, τα αμιγώς ευρωπαϊκά θέματα να συζητιούνται πολύ λιγότερο σε σχέση με την υπόλοιπη εσωτερική πολιτική επικαιρότητα, ενώ ακόμα κι αν ενταθεί το ενδιαφέρον για τα πρώτα, κάτι συχνό στις μέρες μας λόγω της κρίσης, σχεδόν πάντα αυτά προσεγγίζονται από μια εθνική σκοπιά.
- Η τρίτη κατά σειρά σχολή σκέψης αντιλαμβάνεται την ευρωπαϊκή δημόσια σφαίρα ως μια πλουραλιστική συσσωμάτωση κοινά προσανατολισμένων αλλά διακριτών δημόσιων χώρων, στους οποίους κάθε επίκαιρο ευρωπαϊκό θέμα συζητιέται ταυτόχρονα κι εντός ενός κοινού πλαισίου ενδιαφέροντος. Η συγκεκριμένη προσέγγιση θεωρεί ότι, αφενός μια υπερεθνική δημόσια σφαίρα ή, αφετέρου μια τυχόν «ευρωπαϊκή» των εθνικών δημόσιων χώρων, δεν είναι συμβατές με

τις εθνοκεντρικές συλλήψεις της δημόσιας σφαίρας, άρα, ουσιαστικά, παρακάμπτουν τη πραγματικότητα.

Συνοψίζοντας, λοιπόν, υπάρχει η διαπίστωση τριών κυρίαρχων μορφών εξευρωπαϊσμού της δημόσιας πολιτικής επικοινωνίας. Πρώτον, η υπερεθνικά εξευρωπαϊσμένη επικοινωνία, όπου οι ευρωπαϊκοί θεσμικοί μηχανισμοί κι οι συλλογικοί δρώντες αλληλεπιδρούν γύρω από τα κυρίαρχα ευρωπαϊκά ζητήματα. Δεύτερον, η μορφή του κάθετου εξευρωπαϊσμού διαμέσου επικοινωνιακών διασυνδέσεων ανάμεσα σε εθνικό κι ευρωπαϊκό επίπεδο, τόσο στη περίπτωση που οι εθνικοί φορείς παρέχουν κατευθύνσεις στους αντίστοιχους ευρωπαϊκούς ή διαμορφώνουν παράπονα για φλέγοντα ευρωπαϊκά ζητήματα, είτε στην αντίθετη περίπτωση στην οποία οι ευρωπαϊκοί φορείς παρεισφρέουν σε εθνικές πολιτικές και δημόσιες συζητήσεις κατ' επίκληση των ευρωπαϊκών νομοθετημάτων και των κοινών ευρωπαϊκών συμφερόντων. Τρίτον, η μορφή του οριζόντιου εξευρωπαϊσμού διαμέσου των επικοινωνιακών διασυνδέσεων ανάμεσα στα κράτη μέλη, είτε στη περίπτωση ήπιας μορφής στην οποία τα μέσα ενημέρωσης μιας χώρας απλά μεταδίδουν τις πολιτικές συζητήσεις και τα γεγονότα ενός άλλου κράτους μέλους ή στην πιο ακραία εκδοχή, στην οποία οι φορείς ενός κράτους μέλους υποκινούν τους ομόλογους φορείς ή κατευθύνουν πολιτικές ενός άλλου κράτους μέλους³³.

³³ Βλ. περισσότερα στο άρθρο Koormans R. και Erbe J., *Towards a European Public Sphere? Vertical and horizontal dimensions of Europeanized political communication*. Στο συγκεκριμένο άρθρο γίνεται αναφορά στη πρωτοβουλία του eurorub.com, μια ιστοσελίδα που παρουσιάζει θεωρητικές ιδέες και πληροφορίες σχετικά με ένα εν εξελίξει ευρωπαϊκό σχέδιο με τίτλο «Ο μετασχηματισμός της πολιτικής κινητοποίησης κι επικοινωνίας στις δημόσιες σφαίρες». Το συγκεκριμένο σχέδιο μελετά τον ρόλο και τη πορεία των επιμέρους ευρωπαϊκών δημοσίων σφαιρών ως δίαυλοι συμμετοχής των ευρωπαίων πολιτών και τη συνεισφορά των μέσων μαζικής ενημέρωσης στην ευρωπαϊκή ολοκλήρωση. Η πρωτοβουλία επικεντρώνεται στη προβληματική που παράγεται από την ασύμμετρη ανάπτυξη των πανευρωπαϊκών δομών διακυβέρνησης από τη μία, και της ελλειπούς ανάπτυξης μιας ενεργούς ευρωπαϊκής ιδιότητας του πολίτη από την άλλη.

iii) Πολιτική επικοινωνία

Η ανάδειξη νέων μορφών δημόσιας σφαίρας ως αποτέλεσμα της υιοθέτησης ενός πολυεπίπεδου πολιτικού συστήματος, όπως είναι αυτό της Ευρωπαϊκής Ένωσης, καθιστά αδήριτη την ανάγκη ανεξαρτητοποίησης της ευρωπαϊκής πολιτικής επικοινωνίας από τα εθνοκεντρικά κανονιστικά πρότυπα. Είναι απαραίτητη, πλέον, η ανάδειξη του ρόλου του ευρωπαϊκού κοινού στη συγκρότηση των ευρωπαϊκών δημοσίων σφαιρών κι η συνάδουσα προώθηση της πολιτικής επικοινωνίας στον ευρύτερο ευρωπαϊκό δημόσιο χώρο.

Άλλωστε, κατά τον ίδιο τον Χάμπερμας, «η ευρωπαϊκή δημόσια σφαίρα δημιουργείται ως ένα διεθνικό δίκτυο πολιτικής επικοινωνίας μεταξύ όλων των ενδιαφερομένων φορέων για τα ευρω - ενωσιακά ζητήματα – τυπικών και άτυπων, δημόσιων και ιδιωτικών, εθνικών και ευρωπαϊκών – με στόχο την δημοκρατική νομιμοποίηση των ευρωπαϊκών αποφάσεων»³⁴. Είναι ο κοινωνικός χώρος που δημιουργείται και εδράζεται μέσα σε ένα πεδίο αλληλεπίδρασης του λόγου των πολιτών. Η σχετική θεωρία του Dewey σχετικά με τη δημόσια σφαίρα δίνει έμφαση στην αντίληψη των πολιτών για τις έμμεσες συνέπειες από την επακόλουθη συμμετοχή τους στις δημόσιες συζητήσεις, γι' αυτό και διακρίνει διαφορετικές διαστάσεις στη προσέγγιση του για το ζήτημα της ευρωπαϊκής δημόσιας σφαίρας. Η πρώτη ενστερνίζεται, ότι οι πολιτικές δομές της δημόσιας επικοινωνίας θα πρέπει να εκτείνονται σε πανευρωπαϊκό επίπεδο. Η δεύτερη προτείνει τον καθορισμό της χωρικής επικράτειας και των νοητών ορίων της ευρωπαϊκής δημόσιας σφαίρας επί τη βάση των διακρατικών συζητήσεων για τα πολιτικά ζητήματα της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

³⁴ Βλ. την ακριβή περιγραφή Κανελλοπούλου Ν., *Η χειραφέτηση της Ευρώπης*, οπ. π., σελ. 289.

Κεφάλαιο 2

A. Η ύπαρξη

1) Κράτη και υπερεθνικές οντότητες

α) Τι συγκροτεί το κράτος

ι) Τα συστατικά στοιχεία του Κράτους

Η ύπαρξη ενός κράτους προϋποτίθεται ορισμένα βασικά συστατικά στοιχεία, η σύμπτωση, μάλιστα, των οποίων, κρίνεται απαραίτητη. Έτσι, λοιπόν, δεν δύναται να προκύψει κράτος δίχως 1) χώρα ή επικράτεια, 2) λαό και 3) εξουσία³⁵.

Αναλύοντας το περιεχόμενο του κάθε στοιχείου κι εκκινώντας από αυτό της επικράτειας³⁶ ή χώρας, θα έλεγε κανείς, ότι το συγκεκριμένο στοιχείο αποτελεί βασική προμετωπίδα για την αποτελεσματική άσκηση της πολιτικής εξουσίας. Ο καθηγητής Μανιτάκης δίνει τον ορισμό της επικράτειας ή χώρας ως την «εδαφική έκταση ή τον χώρο εντός του οποίου ασκείται η κρατική εξουσία επί των προσώπων, που είναι εγκατεστημένα ή διαμένουν σε αυτήν, ως πολίτες της ή ως αλλοδαποί»³⁷. Έτσι, δεν μπορεί να νοηθεί εθνικό κράτος³⁸ χωρίς επακριβώς καθορισμένο εδαφικό χώρο ή μια αυστηρά

³⁵ Μαυριάς Γ. Κώστας, *Συνταγματικό δίκαιο*, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα - Θεσσαλονίκη, 2004, σελ. 65

³⁶ Ο όρος «επικράτεια», σύμφωνα με τον καθηγητή Μανιτάκη, είναι νομικά ακριβέστερος, διότι, όπως υποστηρίζει, δηλώνει με τρόπο εμφαντικό το στοιχείο της κυριαρχίας ή ακριβέστερα τη σχέση κυριαρχίας.

³⁷ Μανιτάκης Αντώνης, *Συνταγματική οργάνωση του Κράτους*, οπ. π., σελ. 106

³⁸ Συνεπώς, εθνικό κράτος αποτελεί ένα «εδαφικό κράτος».

οροθετημένη γεωπολιτικά περιοχή, διότι εντός των αυτών συνόρων υποστασιοποιείται και ενθυλακώνεται η κρατική εξουσία κι, ως επί το πλείστον, η κρατική κυριαρχία, η οποία, σύμφωνα πάλι με τον Μανιτάκη, αποτελεί έννοια – κλειδί για τη πρόγνωση του θεσμικού μέλλοντος της Ευρώπης και για τον ίδιο τον ρου της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης³⁹. Η προβληματική αυτή θα αναλυθεί στη πορεία του κειμένου.

Προχωρώντας στο δεύτερο στοιχείο, λαός είναι «το σύνολο των ατόμων που είναι εγκατεστημένα σε μια ορισμένη χώρα και έχουν την ίδια ιθαγένεια.»⁴⁰ Η ιθαγένεια αποτελεί τον νομικό δεσμό ανάμεσα στους εν λόγω πολίτες και στο κράτος, και αποτελεί το βασικό προσόν για τη συγκρότηση ενός «λαού». Λοιπά οργανικά προσόντα, όπως φύλο, ηλικία, εθνική ή κοινωνική καταγωγή, γλώσσα ή θρησκεία δεν δύνανται να επηρεάσουν τη σύσταση ενός λαού, διότι η «κατασκευή» του γίνεται με βάση μια αποκλειστικά κοινή τυπική ιδιότητα, που δεν είναι άλλη από την ιδιότητα του πολίτη. Με τη σύγχρονη νομικο - πολιτική έννοια του όρου, ο λαός έρχεται σε απόλυτη συνάρτηση με το κράτος, το οποίο διαμέσου του Συντάγματος του δίνει μορφή. Συνεπώς, το Σύνταγμα, μεταξύ άλλων, συγκροτεί και έναν λαό, ο οποίος πριν από αυτό αποτελούσε απλά πλήθος ανθρώπων, το οποίο δεν διέθετε πολιτική ενότητα με διακριτή πολιτική ταυτότητα κι αποτελούσε άθυρμα του εκάστοτε μονάρχη. Η χρήση του όρου έθνος γίνεται στη περίπτωση της ύπαρξης μιας και μόνο εθνότητας ή της αριθμητικά ισχυρότερης, οπότε και προτιμάται αντί του όρου λαός. Ωστόσο, το έθνος υποκαθιστά και, πολλές φορές, υπερβαίνει την έννοια του λαού, από τη στιγμή που έχει εναγκαλιστεί σφικτά από τη γένεση του τον θεσμό του κράτους. Γενικά, η ιδέα του έθνους έχει ταυτιστεί με τους δεσμούς εθνικής αλληλεγγύης που αναπτύσσονται στα μέλη μιας ομάδας, καρπός του

³⁹ Βλ. περισσότερα στο βιβλίο *Η προοπτική ενός Συντάγματος για την Ευρώπη*, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα - Θεσσαλονίκη, 2003 (επιμέλεια : Μανιτάκης Α., Παπαδοπούλου Λ.), στο άρθρο του Μανιτάκη με τίτλο το «Σύνταγμα της Ευρώπης μεταξύ εθνικής και ευρωπαϊκής κυριαρχίας», σελ. 43.

⁴⁰ Μανιτάκης Αντώνης, *Συνταγματική οργάνωση του Κράτους*, οπ.π., σελ. 106

αισθήματος κοινών αξιών, αρχών, αντιλήψεων και παραδόσεων, κατασκευάζοντας με αυτό τον τρόπο μια ομοιογένεια στις τάξεις αυτής της ομάδος.

Η τρίτη συνιστώσα της έννοιας του κράτους είναι η εξουσία ή κυριαρχία. Εκ προοιμίου η εξουσία παραπέμπει στον καταναγκασμό και στην άσκηση φυσικής βίας. Μάλιστα διαθέτει το μονοπώλιο της άσκησης βίας μέσω των νόμων, της αστυνομίας, του στρατού, των δικαστηρίων, των φυλακών, εξασφαλίζοντας τοιουτοτρόπως τη νομιμότητα της, ενώ αρύεται τη νομιμοποίηση της, διεκδικώντας δια της πειθούς τη κοινωνική συναίνεση από τη πλειοψηφία των εξουσιαζόμενων. Ο Αρ. Μάνεσης όριζε την κρατική εξουσία ως εξής, *«κρατική εξουσία είναι η υπέρτατη ικανότης επιβολής ωρισμένης θελήσεως επί άλλων θελήσεων κατά τρόπον ακαταγώνιστον, δηλαδή η υπέρτατη ικανότης του άρχειν, η οποία συνίσταται εις το επιτάσσειν και εξαναγκάζειν εις συμμόρφωσιν»⁴¹*. Χρήσιμη κι η νοηματοδότηση της έννοιας από τον Μανιτάκη, που τη χαρακτηρίζει ως τη *«δημόσια ακαταγώνιστη εξουσία, που βασικά γνωρίσματα της έχει την ενότητα, το αδιαίρετο και το αναπαλλοτρίωτο»⁴²*. Πιο αναλυτικά, τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα της εσωτερικής, κρατικής κυριαρχίας είναι τα εξής: 1) Πρωτογενής, διότι δεν αντλεί την υπόστασή της από κάποια άλλη εξουσία ούτε κατά τη γένεση ούτε κατά τη διάρκεια της άσκησης της, είναι δηλαδή αυτοδημιούργητη⁴³. Επίσης, είναι αυτοδύναμη, επειδή εξαναγκάζει σε συμμόρφωση, άλλοτε με νόμους, άλλοτε με υλικές ενέργειες, ακόμα και με συμβολικά μέσα, τους πολίτες, 2) Κυρίαρχη, διότι καμιά άλλη δύναμη δεν

⁴¹ Μανιτάκης Αντώνης, *Συνταγματική οργάνωση του Κράτους*, οπ.π., σελ. 137

⁴² Μανιτάκης Α. *Η προοπτική ενός Συντάγματος για την Ευρώπη*, εκδόσεις Σάκκουλα, οπ. π., σελ. 43

⁴³ Η πρωτογενής και αυτοδύναμη εξουσία είναι η λεγόμενη συντακτική εξουσία. Είναι το σημείο της ίδρυσης ενός κράτους και της σύνταξης ενός καταστατικού χάρτη, δηλαδή ενός Συντάγματος από αντιπροσώπους του λαού, οι οποίοι είτε έχουν εκλεγεί είτε προέκυψαν με ίδια πρωτοβουλία εντός της συντακτικής συνέλευσης και, πάντως, δρουν εν ονόματι του λαού ως φορέα της πρωτογενούς εξουσίας.

μπορεί να την αμφισβητήσει, αφήνουμε στιγμή διαθέτει το μονοπώλιο της επιβολής και του εξαναγκασμού σε συμμόρφωση. Διαθέτει με πιο ξεκάθαρο τρόπο την αρμοδιότητα της αρμοδιότητας. 3) Οργανωμένη και θεσμοποιημένη σε απρόσωπους θεσμούς που της προσδίδουν αντικειμενική υπόσταση, κύρος, πειθώ και διάρκεια⁴⁴.

ii) Οι λόγοι δημιουργίας των κρατών - Μια ιστορική επισκόπηση

Τα κράτη, λοιπόν, με τη σύγχρονη μορφή τους, αποτελούσαν μια μετεξέλιξη της απολυταρχίας και πρωτοεμφανίστηκαν με την Αγγλική (1640 - 1688) και τη Γαλλική Επανάσταση, ανοίγοντας το δρόμο για ένα κοσμικό, εθνικό σύστημα εξουσίας. Αποτελούσαν, ουσιαστικά, μια συνέχεια του καθεστώτος των τάξεων που βασιζόταν στο κεφάλαιο και την οικονομία της αγοράς. Δειλά, προς τις αρχές της δεκαετίας του 19ου αιώνα, άρχισαν να ελέγχουν τα μέσα άσκησης βίας και να αξιώνουν το μονοπώλιο της ισχύος και του καταναγκασμού, βουλήσεις που υπαγορεύονταν από κυρίαρχες πολιτικές, και όχι μόνο, ελίτ, μέχρι την εξασφάλιση των πολιτικών δικαιωμάτων, τα οποία έπαψαν να είναι αποκλειστικό προνόμιο των ευγενών. Έτσι, εγκαθιδρύθηκε, βαθμιαία, η νομιμότητα και η γένεση μιας κρατικής βούλησης που αντιπροσώπευε τις ανάγκες και τα συμφέροντα των πολιτών της.

Ο Γκίντενς υπογράμμισε την αναμφίλεκτη σχέση του κρατικού συστήματος, αν όχι με την εμφάνιση του καπιταλισμού, τουλάχιστον, με την επέκτασή του. Απέδιδε τον ισχυρισμό του αυτόν στο γεγονός, ότι η διεύρυνση της βιομηχανικής παραγωγής σε συνδυασμό με την πολεμική τέχνη έδωσαν τη δυνατότητα μιας πρωτοφανούς ενίσχυσης της στρατιωτικής ισχύος, ενώ όλες οι αλλαγές στο οικονομικό πεδίο, στις μεταφορές, στις επικοινωνίες, αλλά και

⁴⁴ Μανιτάκης Αντώνης, *Συνταγματική οργάνωση του Κράτους*, ο.π., σελ. 139

οι νέες μορφές οικιστικής ανάπτυξης συνέτειναν στον συντονισμό της κυβερνητικής διοίκησης, η οποία ήταν δύσκολο να λάβει χώρα παλαιότερα.

Ο σχηματισμός των σύγχρονων εθνικών κρατών συνδέθηκε και με την εμφάνιση του εθνικιστικού πνεύματος, δηλαδή με την άνοδο του εθνοκεντρισμού, όρος που προσδιορίζει την οπτική, η οποία θέτει την ομάδα στην οποία ανήκει κάποιος στο κέντρο των πάντων και την αξιολόγηση όλων των άλλων με βάση αυτή την ομάδα. Όπως ορίζει ο Sumner, ο εθνοκεντρισμός στηρίζεται στην έννοια της ενδο – ομάδας (in group), η οποία αποτελείται από άτομα αλληλέγγυα μεταξύ τους και ορίζεται σε αντιδιαστολή με τους «ξένους», τα μέλη δηλαδή της έξω - ομάδας (out group).

Υπό μια καθαρά πολιτειολογική σκοπιά, το μόρφωμα του έθνους κράτους έχει ως αποδεκτή γενέθλια περίοδο τον 16ο αιώνα, και γίνεται αντιληπτή ως μια οντότητα που εξυπηρέτησε πλήρως την τότε διαμορφούμενη ιστορική πραγματικότητα, βάσει της οποίας, πολιτικές ομάδες διεκδίκησαν την αυτών ανεξαρτησία και απαγκίστρωση από τον βραχνά των αυτοκρατοριών και της απολυταρχίας. Η ιστορική αυτή στιγμή συνυφαίνεται με την εμφάνιση ενός νέου τότε κινήματος, του κινήματος του συνταγματισμού, που συνδέεται με την ιδέα ενός γραπτού Συντάγματος οικουμενικής εμβέλειας, ως επιστέγασμα μιας μακραίωνης και σκληρής επαναστατικής πάλης, που διεξήχθη υπό τη καθοδήγηση της ανερχόμενης πολιτικά και κοινωνικά αστικής τάξης. Ο συνταγματισμός είχε ως απώτατο στόχο τη κατάργηση της φεουδαρχικής μορφής εξουσίας και την κατάλυση της απολυταρχικής εξουσίας του μονάρχη. Βασικά αιτήματα του συνταγματισμού ήταν η «πολιτικοποίηση» και οροθέτηση της πολιτικής εξουσίας, με ταυτόχρονη θεσμική αποδέσμευση της τελευταίας από τις σχέσεις ιδιοκτησίας και την οργάνωση της με τέτοιο τρόπο ώστε να είναι διακριτή και θεσμικά ανεξάρτητη από τις λοιπές εξουσίες, εκκλησιαστική, οικονομική και στρατιωτική.

β) Πέρα απ' την εθνική κυριαρχία

i) Αποκέντρωση κι επιμερισμός εξουσιών

Ωστόσο, η σταδιακή αποκέντρωση της κεντρικής εξουσίας κι η σημερινή επακόλουθη εκχώρηση αρμοδιοτήτων σε περιφερειακούς θεσμούς, έχουν πλήξει ανεπανόρθωτα τον ενιαίο κι αδιαίρετο χαρακτήρα της πρώτης. Η εξέλιξη αυτή δεν είναι εκ προοιμίου αρνητική, διότι καταφέρνει και αποσοβεί την αυταρχικότητα μιας κεντρικής διοίκησης. Το μείζον, ωστόσο, είναι που, με ποιο τρόπο, και με ποιο έρεισμα νομιμοποίησης διασπείρεται η εξουσία.

Τα ερωτήματα αυτά είναι εξαιρετικά επίκαιρα και προβληματίζουν τον πολίτη που αντιλαμβάνεται ότι απειλείται η αδιατάρακτη, κατά το παρελθόν, αυτονομία της κρατικής εξουσίας, σε τέτοιο βαθμό, ώστε να προικίζονται με κανονιστική αρμοδιότητα και αυτόνομες εξουσίες θεσμοί με περιορισμένη νομιμοποιητική βάση, παντελώς απομακρυσμένοι από τη καθημερινότητα του.

Η Ευρωπαϊκή Ένωση, ούσα η κατεξοχήν μορφή αποκεντρωμένης διοίκησης, με πληθώρα αποκεντρωτικών μηχανισμών και θεσμών, ουσιαστικά, αποτελεί το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα ανανοηματοδότησης του περιεχομένου της κυριαρχίας και το πρελούδιο μιας νέας μορφής εξουσίας στον σύγχρονο κόσμο.

ii) Η σχετικοποίηση της εθνικής κυριαρχίας

Η ανάγκη εντατικοποίησης των ρυθμιστικών παρεμβάσεων απέναντι στην επέλαση της παγκοσμιοποίησης, είχε ως αποτέλεσμα τη σταδιακή διεύρυνση του ρυθμιστικού περιβάλλοντος από τα στενά όρια του έθνους κράτους στα πιο ευρέα των περιφερειακών και διεθνών οργανισμών. Αυτό συνεπαγόταν τη κλιμακωτή απώλεια της εθνικής κυριαρχίας από τα έθνη κράτη. Βάσει αυτής της λογικής, κάθε έθνος κράτος θα έπρεπε να μεταβιβάσει μέρος της κυριαρχίας του, ουσιαστικά, για να μην το χάσει, συνεπεία της αδυναμίας του να ρυθμίζει ζητήματα υπερεθνικής εμβέλειας.

Πρόκειται για μια νέα προσέγγιση της κυριαρχίας που θέλει τα έθνη κράτη να αδυνατούν να ανταποκριθούν στα βασικά τους ρυθμιστικά καθήκοντα μέσω του παραδοσιακού τρόπου άσκησης αλλά και πρόσληψης των κυριαρχικών τους δικαιωμάτων. Υφίσταται δηλαδή ένα μεταβατικό στάδιο στο οποίο η ανθρωπότητα αναζητά νέες μορφές πολιτικής οργάνωσης σε περιφερειακό, διεθνές ή παγκόσμιο επίπεδο.

Ο Χέλμουτ Σμίτ, πρώην γερμανός καγκελάριος, πίστευε ότι «τα ευρωπαϊκά εθνικά κράτη δεν θα μπορέσουν μεμονωμένα και το καθένα για τον εαυτό του να αντιμετωπίσουν αυτές τις προκλήσεις». Και κατέληγε στο συμπέρασμα ότι «για την αυτοκυριαρχία χρειάζεται συστράτευση δυνάμεων, και με την έννοια αυτή, η Ευρωπαϊκή Ένωση μετατρέπεται σε κοινότητα ανάγκης»⁴⁵.

Στην ίδια λογική ο Χρυσόχόου, στα πλαίσια των ποικίλων σύγχρονων κοινωνικών και πολιτικών μετασχηματισμών, ενστερνίζεται την άποψη ότι «Κράτος και κυριαρχία συνθέτουν πράγματι ένα σημαντικό κομμάτι του αινίγματος για την κατανόηση της διεθνούς οργάνωσης σήμερα, αλλά δεν λειτουργούν ως αποκλειστικοί φορείς συστημικής μεταβολής του παγκόσμιου πολιτικού γίνεσθαι. Έχουν απλώς ενσωματωθεί σε μια ευρύτερη κατηγορία μεταβλητών που συναποτελούν την persona της διεθνούς πολιτικής. Έτσι διαγράφεται η μετα – βεσφαλιανή προοπτική της κυριαρχίας στο σύγχρονο κόσμο: οι επάλληλες δομές εξουσίας που συνθέτουν τη σφαίρα του διεθνούς απαιτούν καινοτόμους μηχανισμούς διαχείρισης, διάχυσης κι επιμερισμού της κυριαρχίας. Αυτή η πολυκεντρική απεικόνιση της διεθνούς πολιτικής ζωής, που εύκολα διαπιστώνουμε στη σημερινή Ευρώπη, μοιραία μεταλλάσσει το πολιτικό περιεχόμενο αλλά και το *modus operandi* της κυριαρχίας»⁴⁶.

Βεβαίως, πρέπει να γίνει ξεκάθαρο, ότι η απεμπόληση εθνικής κυριαρχίας στο ευρωπαϊκό περιβάλλον δεν γίνεται ρητά, ούτε η αφαίρεση της

⁴⁵ Σμίτ Χ., *Η Αυτοδυναμία της Ευρώπης*, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2003, σελ. 241

⁴⁶ Χρυσόχόου Δ., Για μια ευρωπαϊκή *res publica*, οπ.π., σελ. 62

γίνεται βίαια και παρά τη θέληση του κυρίαρχου κράτους. Ωστόσο, αυτό που ενοχλεί είναι, ότι η μεταβίβαση κυριαρχίας εμφανίζεται εξαιρετικά ανισομερής, αφού ορισμένα κράτη δείχνουν να επωφελούνται και να διογκώνουν την ισχύ τους, ενώ άλλα αναγκάζονται να ζουν παρασιτικά και να εκχωρούν ολοένα και περισσότερα κυριαρχικά δικαιώματα.

Άρα, λοιπόν, υπάρχει σίγουρα η ανάγκη διαπλάτυνσης του διεθνούς ρυθμιστικού περιβάλλοντος, άρα και του δημοσίου χώρου, αλλά αυτό το περιβάλλον δεν μπορεί να είναι βιώσιμο, αν διατηρηθεί η παρατηρούμενη ανισορροπία ισχύος μεταξύ των κρατών. Αν δηλαδή δεν ενισχυθούν τα απαιτούμενα δημοκρατικά στοιχεία και δεν υπάρξει διαφάνεια, η προσπάθεια αυτή δεν θα καταστεί βιώσιμη γιατί θα προσκρούει σε ανυπέρβλητες αντινομίες. Δεν πρέπει να λησμονείται το γεγονός ότι τα κράτη αποτελούν τα υποκείμενα και τους πρωταγωνιστές της πολιτικής διαδικασίας. Κατά συνέπεια, όλες οι κινήσεις πρέπει να δείχνουν σεβασμό σε αυτή την βασική αρχή, η οποία δυστυχώς παραβιάζεται ανερυθρίιστα στη παρούσα περίσταση της σύγχρονης πολιτικό – οικονομικής κρίσης.

iii) Εθνική κυριαρχία vs ευρωπαϊκή ολοκλήρωση;

Πιο αναλυτικά, η Ευρωπαϊκή Ένωση, το μεγαλύτερο παράδειγμα διεθνούς μορφής ρυθμιστικής παρέμβασης παγκοσμίως, οικοδομείται με βασικό υλικό τη μεταβίβαση των κυριαρχικών αρμοδιοτήτων των κρατών μελών προς μια, πρωτοφανή για την ιστορία, πολιτική οντότητα, η οποία ασκεί δημόσια εξουσία, δίχως να γίνεται «κυρίαρχη». Το σενάριο αυτό δημιουργεί μια *a priori* ανταγωνιστική σχέση ανάμεσα στην εθνική κυριαρχία και στην ευρωπαϊκή ολοκλήρωση και καλλιεργεί μια νομική παραδοξότητα, που οφείλεται στο γεγονός της αδύνατης συνύπαρξης της κρατικής κυριαρχίας από τη μία, και της ομοσπονδιακής οργάνωσης από την άλλη.

Σε κάθε περίπτωση, υπάρχουν δύο σημαντικά διακυβεύματα στη παρούσα κατάσταση. Αφενός είναι το διακύβευμα της εξασφάλισης του πολιτικού αυτοπροσδιορισμού και της αυτοδιάθεσης ενός λαού, και, αφετέρου είναι το διακύβευμα της προστασίας της εθνικής και πολιτιστικής ταυτότητας έξω από τις εγγυήσεις της κρατικής κυριαρχίας, δηλαδή μακριά από το οικείο περιβάλλον των εκάστοτε εθνικών ταυτοτήτων.

Πάνω σε αυτά τα μείζονα ζητήματα, αρκετοί πολιτειολόγοι απαντούν καθησυχαστικά, τονίζοντας ότι κράτη κι εθνικές ταυτότητες αποτελούν συστατικά στοιχεία της ευρωπαϊκής οικοδόμησης και του ευρωπαϊκού δημόσιου χώρου. Ο ίδιος ο Δημήτρης Τσάτσος, κορυφαίος συνταγματολόγος και γνώστης των ευρωπαϊκών θεμάτων, μιλούσε για την «Ευρώπη των λαών με ισχυρές πατρίδες» και για μια συναρπαστική σύνθεση ομοιογένειας κι ετερότητας. Ετσι, λοιπόν, παρατηρούσε με σύνεση έναν υφέροντα συσχετισμό ανάμεσα στην ομοιογένεια που γεννά ο ιστορικός χώρος της Ευρώπης και τη δύναμη που αναδύουν οι εθνικοί πολιτισμοί, αποκρυσταλλωμένοι στο εθνικό κράτος. Θεωρούσε αυτόν τον συσχετισμό ιστορικά εξελισσόμενο και διαρκώς μεταβαλλόμενο διαλεκτικά συγκρουσιακό, άρα κι ιστορικά υπερβάσιμο⁴⁷.

2) Μια νέα πολιτειακή οντότητα

α) Η υπέρβαση της Ευρώπης

i) *Sui generis* πολιτειακή οντότητα

Η Ευρωπαϊκή Ένωση δεν συγκαταλέγεται στα κλασσικά πρότυπα του διεθνούς δικαίου. Αποτελεί μια απόπειρα πολιτειακής οργάνωσης που δεν έχει γνωρίσει ποτέ η ανθρωπότητα, μια *sui generis* πολιτειακή οντότητα. Άλλωστε, η «γηραιά ήπειρος» υπήρξε ανέκαθεν πρωτοπόρα στις πολιτειακές κατασκευές.

⁴⁷ Τσάτσος Δ., *Ευρωπαϊκή Συμπολιτεία*, εκδόσεις Καστανιώτη, 2001, σελ. 29

Στην Αρχαία Ελλάδα και τη Ρώμη γύρω στα 500 π. Χ. «εφευρέθηκε» μια πρώτη μορφή δημοκρατίας και από εκεί διαχύθηκε σε όλο τον κόσμο⁴⁸. Έπειτα, ο κοινοβουλευτισμός κι η ιδέα της πολιτικής αντιπροσώπευσης του λαού αναπτύχθηκε κατά τους προηγούμενους πέντε αιώνες και εδραιώθηκε στην Αγγλία, όπως, επίσης, και το πρώτο Σύνταγμα που ταυτίστηκε με τον περιορισμό της εξουσίας του μονάρχη⁴⁹. Έτσι, σε συνέχεια αυτής της ευρωπαϊκής πρωτοκαθεδρίας στην αναζήτηση πολιτειακών δομών, οι ευρωπαίοι πολίτες βιώνουν σήμερα μια πρωτότυπη, ιδιότυπη και μοναδική για τη παγκόσμια ιστορία προσπάθεια πολιτικής ένωσης κρατών, που δεν προσιδιάζει ούτε σε κράτος, ούτε σε ομοσπονδία, ούτε σε συνομοσπονδία, αλλά ούτε και σε διεθνή οργανισμό.

Βέβαια κι από τα όσα αναφέρθηκαν παραπάνω προκύπτει ότι, αν η Ευρωπαϊκή Ένωση επιθυμεί να αποτελέσει μια νέα πρωτότυπη μορφή πολιτειακής οργάνωσης, θα πρέπει αναμφίβολα να αποποιηθεί κάθε σχέση με τον ομοσπονδιακό τρόπο οργάνωσης (federation)⁵⁰. Διότι οφείλει να παραμείνει ασυμβίβαστη με το ενδεχόμενο συγκέντρωσης της εξουσίας σε μια υπερκείμενη κεντρική εξουσία που θα παρακάμπτει τα ομόσπονδα εθνικά κρατίδια, καθώς, σε αυτή τη περίπτωση, θα αναιρεί αφεαυτής τον ιστορικό

⁴⁸ Βλ. περισσότερα στο βιβλίο του Dahl R., *Περί Δημοκρατίας*, εκδόσεις Ψυχογιός, Αθήνα, 2001.

⁴⁹ Βλ. Μαυριάς Κ., *Συνταγματικό Δίκαιο*, οπ. π., σελ. 143 – 147, όπου κι αναλύονται λεπτομερώς οι πρώτες μορφές αντιπροσώπευσης και η Μεγάλη Χάρτα των Ελευθεριών (Magna Carta Libertatum) που αποτέλεσε το πρώτο κείμενο, το οποίο παρείχε δικαιώματα, αφενός στους εκκλησιαστικούς άρχοντες, τους ευγενείς και λοιπούς αξιωματούχους, αφετέρου δε, απέδιδε εγγυήσεις ελευθερίας σε όλους τους κατοίκους του βασιλείου. Επίσης βλ. στο Χρυσόγονος Κ. *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα*, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα, 2002, σελ. 9, που ο Χρυσόγονος αναφέρει την σχέση και τη συνάφεια των θεμελιωδών δικαιωμάτων και του κινήματος του συνταγματισμού, δηλαδή της διεκδίκησης της θέσπισης θεμελιωδών κανόνων για τη νομική οργάνωση και τον περιορισμό της κρατικής εξουσίας. Πρόδρομος αυτών των εξελίξεων υπήρξε η Αγγλία από τον 17^ο αιώνα, με κείμενα όπως το Habeas Corpus του 1679 (εγγυήσεις της προσωπικής ασφάλειας έναντι της αυθαίρετης κράτησης) και το Bill of Rights του 1688 (ισότητα στην εφαρμογή των νόμων κ.α.).

⁵⁰ Βλ. περισσότερα Bellamy R. and Castiglione D., *The Nature of Sovereignty in the political architecture of Europe, Law and Philosophy*, 16: 1997, σ. 423 – 431.

της ρόλο να συνενώσει λαούς, χωρίς να θυσιάσει ή να εξαφανίσει καθιερωμένες ιστορικά πολιτικές, εθνικές και πολιτισμικές ταυτότητες. Επίσης, δεν πρέπει να παραλείπεται το γεγονός, ότι ένα ομοσπονδιακό κράτος ακολουθείται πάντα από μια σαφώς οροθετημένη επικράτεια, εντός της οποίας υφίσταται πλήρης λειτουργική αρμοδιότητα των αρμοδίων οργάνων και οι πολίτες τους συγκροτούν ένα δημόσια σώμα με μια συλλογική ταυτότητα διακριτή από τις υπόλοιπες⁵¹.

ii) Μετα – ομοσπονδιακή λογική

Στη περίπτωση της Ευρωπαϊκής Ένωσης, πέραν του ότι ελλείπει ένα ενιαίο επίπεδο διακυβέρνησης -- αντ' αυτού υφίσταται ένα πολυεπίπεδο σύστημα, διαιρεμένο σε υπερεθνικά, εθνικά κι υποεθνικά στάδια, που έρχονται σε μια διαρκή συνεννόηση και συνεργασία μεταξύ τους -- ελλείπει, κυρίως, η απευθείας αναφορά σε ένα πολιτικό σώμα, απαραίτητο συστατικό μιας δημόσιας σφαίρας. Ωστόσο, όπως παραδέχεται κι ο Παπαστυλιανού, η ομοσπονδιοποίηση της ενωσιακής πολιτικής δομής δεν είναι πανάκεια, διότι μπορεί να οδηγήσει σε αποκέντρωση, δίχως όμως να θρέψει τις συνθήκες αναφοράς σε ένα πολιτικό σώμα, στο οποίο θα είναι υπόλογοι κι οι ευρωπαίοι αξιωματούχοι. Άρα η Ευρωπαϊκή Ένωση δεν αποτελεί σίγουρα μια ομοσπονδία κρατών.

Συνάμα δεν δύναται να θεωρηθεί ούτε συνομοσπονδία, διότι δεν μπορεί να γίνει δεκτό ότι δεν υφίσταται σε κανέναν βαθμό μια οιονεί υπερκείμενη εξουσία στο ευρωπαϊκό πολιτικό σύστημα, άλλωστε κάτι τέτοιο θα ήταν

⁵¹ Παπαστυλιανού Χρ., Προϋποθέσεις και όρια μετεξέλιξης της ΕΕ σε μια διακριτή συνταγματική τάξη, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα - Θεσσαλονίκη, 2008, σελ. 109.

υποκριτικό, ενώ ήδη σε επίπεδο νομοθέτησης χρησιμοποιούνται υπερεθνικές μέθοδοι⁵².

Συνεπώς, όπως έχει διαπιστώσει ο καθηγητής Μανιτάκης, η Ευρωπαϊκή Ένωση εδράζεται σε μια μεταμοσπονδιακή λογική, με την οποία επιτυγχάνεται τύποις ο σεβασμός της εθνικής και λαϊκής κυριαρχίας κι η θεσμική ισοτιμία μεταξύ των κρατών. Και συμπυκνώνει τη διαδικασία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, υποστηρίζοντας ότι αυτή «συντελείται μέσα από μια συνεχή, αδυσώπητη, αλλά ειρηνική και έλλογη αντιπαράθεση με την εθνική κυριαρχία, την οποία συμπαρασύρει σε μια πορεία διαρκών μετασχηματισμών και μεταμορφώσεων, που την απομακρύνουν από την κρατικογενή και απολυταρχική σύλληψη της. Οι μετασχηματισμοί της κυριαρχίας καθοδηγούνται κατά συνέπεια από μια δυναμική, που τείνει στη διάπλαση μιας άλλης μορφής “κυριαρχίας”, “μετα – εθνικού” χαρακτήρα, ανείπωτης και πρωτόγνωρης, η οποία χωρίς να απαρνείται ή να εξαλείφει τις βασικές ιδιότητες της “πολιτικής κυριαρχίας”, τις εμπεριέχει μεταμορφωμένες.»⁵³

Σε γενικά πλαίσια, ο Μανιτάκης έχει μια πάγια πολιτειολογική άποψη για την Ευρωπαϊκή Ένωση, βάσει της οποίας το πολιτικό της μέλλον βρίσκεται στη σταδιακή της αποσύνδεση από έννοιες όπως το κράτος, το έθνος κι ο λαός.

⁵² Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η ψηφοφορία με ειδική πλειοψηφία, η οποία αντικατέστησε την ομοφωνία. Σύμφωνα με τις πληροφορίες της ηλεκτρονικής διεύθυνσης της Ευρωπαϊκής Ένωσης «η ειδική πλειοψηφία αντιστοιχεί στον αριθμό των ψήφων που πρέπει να συγκεντρωθούν στο Συμβούλιο, προκειμένου να εγκριθεί μία απόφαση, όταν οι διαβουλεύσεις διεξάγονται βάσει του άρθρου 16 της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση και του άρθρου 238 της Συνθήκης για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Στο πλαίσιο της συνηθούς νομοθετικής διαδικασίας, το Συμβούλιο αποφασίζει με ειδική πλειοψηφία, στο πλαίσιο συναπόφασης με το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο». Ουσιαστικά η ειδική πλειοψηφία αποτελεί μια στάθμιση των ψήφων των μελών του Συμβουλίου και μιας ρήτρας, γνωστής ως «δημογραφικό δίχτυ ασφαλείας». Για περισσότερες πληροφορίες βλ. Κανελλόπουλος Π., *Το Δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, σελ. 167 – 170.

⁵³ Μανιτάκης Α. *Η προοπτική ενός Συντάγματος για την Ευρώπη*, εκδόσεις Σάκκουλα, οπ. π., σελ. 46

Τέλος, ο Δημήτρης Τσάτσος θεωρεί ότι «η Ευρωπαϊκή Ένωση είναι άγνωστο ως τη μέρα της δημιουργίας της, δηλαδή ιστορικά πρωτόγνωρο, πολυκρατικό, υπερεθνικό θεσμικό φαινόμενο, με κύριο χαρακτηριστικό ότι είναι ένωση λαών και ένωση κρατών. Ως ένωση κρατών η Ευρωπαϊκή Ένωση υπηρετείται από το διεθνές δίκαιο και τις διεθνείς συνθήκες, ενώ ως ένωση λαών θα έπρεπε να βασίζεται σε συνταγματικές δομές. Τα δεδομένα αυτά ορίζουν την πρόκληση της ευρωπαϊκής οικοδόμησης ως ένα πολυκρατικό και υπερκρατικό δηλαδή μεταμοσπονδιακό ζητούμενο»⁵⁴.

iii) Μετα – εθνική λογική, εγκαθίδρυση της ειρήνης κι αγορά

Ο καθηγητής Νίκος Σκανδάμης αναγνωρίζει με τη σειρά του τη μεταεθνική ταυτότητα της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης και θεωρεί μεταβατικό το παρόν χρονικό σημείο ως μια δυναμική διαδικασία μιας τεράστιας πολιτειακής μεταβολής. Σχετικά με το μείζον κι ευαίσθητο ζήτημα της κρατικής κυριαρχίας θεωρεί, ότι η σταδιακή αποδόμηση του κράτους δύναται να γίνει αντιληπτή «ως νομικό αποτέλεσμα που παράγεται σταδιακά μέσα από τη λειτουργία των κοινών θεσμών και των κανόνων τους οποίους παράγουν, παρά ως προδιαγεγραμμένη αποψίλωση· περισσότερο ως έλεγχος της έκτασης αυτού που παραχωρήθηκε παρά ως αποτίμηση αυτού που παρακρατήθηκε από το κράτος μέλος.»⁵⁵

Άρα δημιουργείται μια συνθήκη συσπείρωσης κρατών με σωρευτική και αναπόδραστη εκχώρηση αρμοδιοτήτων, η οποία δημιουργεί μια διττή μορφή εξουσίας, την εθνική και τη κοινοτική ή πλέον ενωσιακή. Μάλιστα, η δεύτερη αποτελεί προϊόν της κρατικής κυριαρχίας, δηλαδή της πρώτης και ασκεί δικαστικές και δικαιοδοτικές εγγυήσεις ανάλογες ενός κράτους δικαίου. Γι’

⁵⁴ Τσάτσος Δ., οπ. π., σελ. 49

⁵⁵ Βλ. περισσότερα στο βιβλίο *Η προοπτική ενός Συντάγματος για την Ευρώπη*, οπ.π., στο άρθρο του Σκανδάμη με τίτλο *Η κατά το Σύνταγμα παραχώρηση αρμοδιοτήτων προς την Ευρωπαϊκή Ένωση ως εξαιρετική πράξη – Το μετέωρο θήμα του πελαργού.*, σελ. 93 – 95.

αυτό το λόγο, η Ευρωπαϊκή Ένωση συνιστά μια κοινότητα δικαίου. Διαθέτει οιοιδήποτε διάκριση των εξουσιών, με εκτελεστικά και νομοθετικά όργανα, η άρτια λειτουργία των οποίων εναπόκειται στη κρίση ενός ευρωπαϊκού δικαιοδοτικού μηχανισμού. Στο σημείο αυτό ο Σκανδάμης ξεκαθαρίζει με ρηξικέλευθο τρόπο και σε emphaticό τόνο ότι «η προσχώρηση στην Ένωση προϋποθέτει μια ρήξη με το καθεστώς κυριαρχίας που το κράτος διαθέτει πριν από αυτή, ότι πρόκειται εντέλει για μια μορφή δυνάστευσης (domination) – όρο σύγχρονο της πολιτικής φιλοσοφίας σε ευθεία συνέχεια ενός άλλου που βασίζεται σε χωρικά κριτήρια, της κατάκτησης (conquete).»⁵⁶

Με μια άλλη ματιά, ο ίδιος κρίνει την υφιστάμενη πολιτειακή αλλαγή ως αναδόμηση και όχι αποδόμηση μιας πολιτείας. Αποδίδει τη δημιουργία της νέας έννομης τάξης και τη συνάδουσα μεταβίβαση της εθνοκρατικής κυριαρχίας σε δύο λόγους. Πρώτον, στην αποφυγή του πολέμου ως απευκταίος τρόπος επίλυσης των εθνικών συγκρούσεων και, δεύτερον, στην αγορά «ως πεδίο ανάδυσης ενός ιδιώτη τον οποίο το ίδιο το διεθνές δίκαιο απέκλειε μέχρι τότε από τον ορίζοντα του, ενώ τώρα προάγει ως δομικό παράγοντα ευημερίας και ειρήνης». Σίγουρα η εγκαθίδρυση της ειρήνης ήταν ο βασικός στόχος της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Κοινότητα του Άνθρακα και του Χάλυβα (ΕΚΑΧ) το 1951, αφού οδήγησε στη πρωτοπόρα συνδιαχείριση του άνθρακα και του χάλυβα, κι άρα στη συμπαραγωγή των δύο βασικών συστατικών για τη κατασκευή των όπλων της εποχής, από αιματοκυλισμένες ευρωπαϊκές χώρες, και κυρίως από τη Δυτική Γερμανία και τη Γαλλία⁵⁷, που μόλις είχαν αφήσει πίσω τους τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.

Ο στόχος της διατήρησης της ειρήνης παρέμεινε ενεργός και αποτελεί μέχρι και σήμερα *sine qua non* στοιχείο της ευρωπαϊκής αυθυπαρξίας, αλλά,

⁵⁶ Βλ. περισσότερα στο βιβλίο *Η προοπτική ενός Συντάγματος για την Ευρώπη*, οπ.π., στο άρθρο του Σκανδάμη, οπ.π., σελ. 107.

⁵⁷ Οι λοιπές συνυπογράφουσες χώρες της εν λόγω Συνθήκης, η οποία υπεγράφη στο Παρίσι το 1951 ήταν το Βέλγιο, η Δυτική Γερμανία, η Γαλλία, η Ιταλία, το Λουξεμβούργο και η Ολλανδία.

δυστυχώς, έμεινε βασικό σύνθημα της ευρωπαϊκής ενοποίησης, κυρίως, στις πρώτες θεμελιακές δεκαετίες, δίχως να έχει ιδιαίτερα θερμή συνέχεια. Το πιο επίκαιρο σύνθημα και βασικό θεμέλιο της νέας πολιτειακής συγκρότησης είναι πλέον η αγορά. Δίχως αυτή η Ευρώπη δεν θα κατόρθωνε να αναπτύξει πιο συμβολικούς, προ – πολιτικούς δεσμούς και δεν θα δρασκελίζε με πιο τολμηρά βήματα.

Εν προκειμένω, ο Σκανδάμης θεωρεί την αγορά κλίμακας ως εξωτερικό γεγονός, που οργανώνεται πέραν της εθνικής έννομης τάξης. Πέραν αυτού παρατηρεί ότι «το προσδοκώμενο όφελος από τη λειτουργία ανασύνταξης του σε σχέση με την εγκαθίδρυση μιας αγοράς κλίμακας μπορεί να θεωρείται αρχικά ότι προσμετράται στην ίδια την κρατική ισχύ, δεν μπορεί, όμως, να παραγνωρισθεί ότι η λειτουργία της αγοράς εκτρέφει ιδιωτική, μη κρατική ισχύ, πολλώ δε μάλλον, που μια τέτοια ισχύς διαπλάσσεται, τεχνικά και πολιτικά, ως άπατρις.»

Σε κάθε περίπτωση, η ενιαία αγορά θεωρείται η αιχμή του δόρατος της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, όσο αναιμική κι αν εμφανίζεται σήμερα. Το ενιαίο νόμισμα έχει δημιουργήσει μια οιονεί ευρωπαϊκή δημόσια σφαίρα και η διάσωση της ευρωζώνης αποδεικνύεται ένα μεγάλο στοίχημα για την ευρωπαϊκή οικοδόμηση από πολιτική άποψη.

β) Τα μεγάλα άλματα

ι) Υπερβατική Πολιτεία

Μελετώντας παραπάνω τα συστατικά στοιχεία του κράτους, καθίσταται σαφές, ότι η Ευρώπη δεν τα πληροί. Δεν υφίσταται συγκεκριμένη επικράτεια, και, κυρίως, δεν υφίσταται ένας, υπό την οργανική έννοια του όρου, ευρωπαϊκός λαός. Υπάρχει, όμως, κυριαρχία κι εξουσία που διαρκώς διευρύνεται και δημιουργεί συγχύσεις σε σχέση με το κρατικό επίπεδο. Όμως,

σε κάθε περίπτωση είναι κοινή παραδοχή, ότι είναι αδύνατη η οικοδόμηση της ενωμένης Ευρώπης ως ισοδύναμο ενός μεγάλου σύγχρονου έθνους.

Η πολιτειακή παραδοξότητα της συνύπαρξης δύο κυριαρχιών στην ίδια επικράτεια παράγει σύγχυση, διότι επιχειρεί να συνενώσει λειτουργικά διαφορετικούς λαούς με ιδιαίτερα σφιχτά πολιτισμικά στοιχεία. Εδώ γεννάται το μέγα στοίχημα της ώσμωσης αυτών των πολυποίκιλων ταυτοτήτων, της εύρεσης ή και αναβίωσης κοινών στοιχείων ενός υφέρποντα ευρωπαϊκού πολιτισμού, ο οποίος πλήττεται κι αδικείται στο περιβάλλον της σημερινής κρίσης.

Βεβαίως, πρέπει να καταστεί σαφές, ότι, παρ' όλο τον διαφαινόμενο ανταγωνισμό εθνικού κράτους κι Ευρωπαϊκής Ένωσης, ο απώτατος στόχος του εγχειρήματος δεν είναι η εγκαθίδρυση σχέσεων υποταγής του πρώτου απέναντι στη δεύτερη, στο όνομα μιας αναδυόμενης μετακουλτούρας. Ούτε το πάγιο ευρωπαϊκό όραμα αντιστοιχεί σε μια κατασκευή ενός γιγαντιαίου υπερκράτους, που θα κατέχει το μονοπώλιο της κυριαρχίας και του καταναγκασμού, γκρεμίζοντας κατά αυτόν τον τρόπο τις επιμέρους κρατικές κυριαρχίες και την συνταγματική τους αυθυπαρξία.

Επομένως, επανερχόμενοι στο ζήτημα της ευρωπαϊκής πολιτειακής δομής, γίνεται αντιληπτό, ότι η Ευρώπη ως πολιτειακή οντότητα δεν μπορεί να προσεγγιστεί με κρατικογενείς όρους, διότι εκπροσωπεί κάτι άγνωστο και κάτι καινούριο, σε μια διαφορετική ιστορική πραγματικότητα από αυτή που «υπηρέτησε» το έθνος κράτος. Παρ' όλα αυτά, οιαδήποτε έκπτωση της κυριαρχίας των εθνικών κρατών στη παρούσα κρίσιμη φάση φαντάζει επικίνδυνη κι αφελής.

Επιπλέον, η ευρωπαϊκή ενοποίηση δεν μπορεί να προσεγγιστεί με όρους υπερεθνισμού, γιατί όπως αναφέρθηκε παραπάνω, η Ευρώπη δεν είναι δυνατό να συγκροτηθεί με το πρότυπο των εθνών κρατών. Σύμφωνα με τον Ζαν - Μαρκ Φερύ «ο ευρωπαϊκός υπερεθνισμός θα κατέληγε έτσι να θεωρηθεί ένα

αντίγραφο των εθνικών κονστρουκτιβισμών⁵⁸, στο οποίο το μόνο που αλλάζει είναι η γεωπολιτική κλίμακα και όχι η πολιτική αρχή του έθνους – κράτους⁵⁹. Η διασαφήνιση του περιεχομένου της εθνοκρατικής αρχής βοηθάει στην εύρεση της κατάλληλης μεθόδου, που πρέπει να ακολουθηθεί για την οικοδόμηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Μέσα από το περιεχόμενο της καταδεικνύεται, ότι η υπερεθνιστική οδός μπορεί να καταλήξει μόνο σε αδιέξοδο κι είναι a priori ουτοπική προσέγγιση.

Σήμερα η Ευρωπαϊκή Ένωση έχει ανάγκη από έναν θαραλλέο αναστοχασμό όλης της σύλληψης του ευρωπαϊκού οικοδομήματος, στο εσωτερικό μιας κατάστασης αδιαμφισβήτητα μετα – εθνικής, άρα, κατ' επέκταση, μεταβατικής. Παράλληλα, είναι λογικό, ότι ο αναστοχασμός αυτός θα συνεπάγεται την ευρύτερη αναθεώρηση των αρχών που συγκροτούν, τόσο τα έθνη κράτη, όσο και την ίδια την Ευρωπαϊκή Ένωση.

Με άλλα λόγια, η εξέλιξη της ευρωπαϊκής συμπολιτείας στηρίζεται πάνω στην αρχή της «συμπεφωνημένης συνεργασίας» των πολιτικών κυριαρχιών και σε μια, αγνώστου, επί τω παρόντι, περιεχομένου, μετα – κυριαρχία, κατ' αντιστοιχία με την αργαστή συνεργασία των ευρωπαϊκών κρατών.

⁵⁸ Περισσότερα για την έννοια του «εθνικού κονστρουκτιβισμού» βλ. το άρθρο του Θωμά Γούμενου, *Εθνοτικές και εθνικές ταυτότητες: κονστρουκτιβισμός, σχεσιακή θέαση και αναλυτικά ζητήματα*, Ελληνική επιθεώρηση πολιτικής επιστήμης, τχ. 38, Δεκέμβριος 2011, σελ. 33-50. Σύμφωνα με τη κεντρική κονστρουκτιβιστική θέση, οι ταυτότητες είναι κοινωνικές κατασκευές, μια θεώρηση η οποία έχει επικρατήσει κατά κράτος έναντι του «αρχεγονισμού». Μεταξύ άλλων, ο κονστρουκτιβισμός τονίζει τον «καταστασιακό» [situational] χαρακτήρα της εθνοτικής ταυτότητας, υπογραμμίζει δηλαδή ότι πρέπει ο εθνοτικός δεσμός να κατανοηθεί σε συνάρτηση με τα κοινωνικά συγκείμενα και το δεδομένο ιστορικό πλαίσιο. Επίσης, καίρια θέση του κονστρουκτιβισμού είναι και το γεγονός ότι, όπως όλες οι συλλογικές ταυτότητες, οι εθνικές ταυτότητες είναι σχεσιακές. Δηλαδή, σύμφωνα με τον Γούμενο, «μόνο μέσω της έμφασης στον σχεσιακό χαρακτήρα μπορεί να κατανοηθεί η ίδια η διαδικασία της κατασκευής και να καταδειχτεί ότι οι ταυτότητες δεν είναι αυτοφυείς, αλλά δημιουργούνται, 2αλλάζουν και αναπαράγονται ως απότοκα κοινωνικών διαδράσεων και των συνοδευτικών αξιών και αντιλήψεων».

⁵⁹ Φερύ Ζαν-Μαρκ, Το ζήτημα του Ευρωπαϊκού κράτος, οπ. π., σελ. 87

ii) Η ανάδυση μιας νέας ιστορικής ανάγκης

Κοντολογίς, το εθνικό κράτος έπαιξε έναν κρίσιμο ιστορικό ρόλο, μέσα από τον οποίο εξασφαλίστηκε η κοινοκτημοσύνη γλώσσας, κουλτούρας, ιστορίας, εργαλεία, που έγιναν βασικός μοχλός κινητοποίησης των τότε καταπιεσμένων ομάδων, τόσο απέναντι στην εσωτερική κυριαρχία, όσο και απέναντι στις εξωτερικές απειλές και, κατ' επέκταση, έγιναν όπλα στον αγώνα για τη χειραφέτηση και τη λαϊκή κυριαρχία. Στις μέρες μας, η κρατική κυριαρχία δεν μπορεί να προσποριέται ότι έχει ακόμα τον έλεγχο των κλασσικών λειτουργιών της, δηλαδή τη παροχή υλικής ευημερίας και την προσωπική και συλλογική ασφάλεια των πολιτών της⁶⁰. Έχει κατακερματιστεί ουσιαστικά και πρέπει να θεωρείται αναχρονιστική η συνέχιση της δράσης της με καθαρά εθνοκεντρικό προσανατολισμό.

Η Ευρώπη βρίσκεται ενόψει μιας διαφορετικής ιστορικής πραγματικότητας, η οποία θεωρείται ιδιαίτερα μεταβατική και κρίσιμη για την ανθρωπότητα. Το μόνο δεδομένο είναι, ότι η οργάνωση κι ο θεσμικός της μετασχηματισμός δεν μπορεί να γίνεται με κρατικογενείς όρους. Η Ευρωπαϊκή Ένωση θεωρείται *ab initio* ένα μόρφωμα που προσομοιάζει στο κράτος, χωρίς, όμως, να είναι κράτος με τη κλασσική έννοια του όρου, αλλά μάλλον ένα μετα – εθνικό κράτος ως ένωση κρατών, λαών και πολιτών, μια κατά Τσάτσο “Ευρωπαϊκή Συμπολιτεία”.

iii) Ένα νέο πολιτικό σύστημα - Μια νέα μορφή Πολιτείας

Η νέα ιστορική ανάγκη ερείδεται πάνω στη συνεργασία και τη συλλειτουργία διοικήσεων, γραφειοκρατιών και πολιτικής. Προϋποθέτει, δηλαδή, την ύπαρξη ενός ιδιόμορφου πολιτικού συστήματος, το οποίο παράγει πολιτική, όχι με τον συνηθισμένο, άλλα με έναν καινοφανή και πρωτοποριακό

⁶⁰ Weiler J, *The Constitution of Europe “Do the new clothes have an emperor?” and other essays on European integration*, Cambridge University Press, 1999, σελ. 328.

τρόπο. Τη πλήρη εικόνα αυτού του πολιτικού συστήματος με έναν αρκετά συμπυκνωμένο λόγο δίνει ο Λουκάς Τσούκαλης. Σύμφωνα με αυτόν, «πρόκειται για πολιτικό σύστημα δίχως κράτος, και επομένως δίχως νομικά κατοχυρωμένη κυριαρχία (αν και η Ευρωπαϊκή Ένωση μπορεί πλέον να υπογράψει διεθνείς συνθήκες) και δίχως μηχανισμούς καταστολής και επιβολής των αποφάσεων του. Πρόκειται, επίσης, για πολιτικό σύστημα που μέχρι τώρα δεν έχει σύνταγμα, αλλά λειτουργεί σαν να υπήρχε ένα οιονεί σύνταγμα ή, κατά τη διατύπωση του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου, ένα είδος συνταγματικού χάρτη – διαφορά μάλλον δυσδιάκριτη για τους μη νομομαθείς.»⁶¹

Το νέο αυτό πολιτικό σύστημα αιματώνεται, επί της ουσίας, από ημι – κυρίαρχα κράτη σε ένα περιβάλλον «συν – κοινωνικής» (consociational) δημοκρατίας⁶² και σε μια αέναη προσπάθεια περαιτέρω εμβάθυνσης, αμοιβαίας συνεργασίας και διεύρυνσης της περιφερειακής ολοκλήρωσης. Σε αυτό το πλαίσιο, λοιπόν, τα έθνη κράτη διατηρούν το μονοπώλιο εφαρμογής των κοινών αποφάσεων, πλην των περιπτώσεων των δεσμευτικών αποφάσεων, πχ. των κανονισμών, στα οποία υπεισέρχεται ως ανεπαρκές υποκατάστατο η δυνατότητα άσκησης διακριτικής ευχέρειας εκ μέρους των κρατών, ώστε να μετριαστεί, έτσι, η επίδραση των ευρωπαϊκών νομοθετημάτων και να ενισχυθεί αντίστοιχα το περιθώριο εκτίμησης των κρατών. Παράλληλα δομούνται νέες σχέσεις κυριαρχίας και διατηρείται η τάση για μια πιο δημοκεντρική διαδικασία ένωσης, που θα διασφαλίζει, τόσο τη δημοκρατική αυτονομία των μερών, όσο και την ικανότητα δημοκρατικού αυτοκαθορισμού του όλου⁶³.

⁶¹ Τσούκαλης Λουκάς, *Ποια Ευρώπη;*, εκδόσεις ποταμός, Αθήνα 2004, σελ. 63 - 64

⁶² Σύμφωνα με τον Λουκά Τσούκαλη, ο όρος «συν – κοινωνική δημοκρατία» επινοήθηκε αρχικά για την περιγραφή του πολιτικού συστήματος της Ολλανδίας, το οποίο λειτουργεί με βάση τη συναίνεση και την πλατιά αντιπροσώπευση διαφόρων ελίτ, σαν μια απάντηση στις ποικίλες και σημαντικές εγκάρδιες διασπάσεις της ολλανδικής κοινωνίας.

⁶³ Χρυσόχου Δ., Για μια ευρωπαϊκή *res publica*, οπ.π., σελ. 60. Μάλιστα, ο ίδιος χαρακτηρίζει το δομηθέν πολιτικό σύστημα της Ένωσης πιο αισιόδοξο, αξιοκεντρικό και πολυεπίπεδο.

Η «χίμαιρα» της πολιτικής ενοποίησης της Ευρώπης είναι κυρίως μια ηθικοπολιτική επιλογή, η οποία ανταποκρίνεται στη νέα ιστορική κατάσταση που επιτάσσει η πολυδαίδαλη δομή της παγκοσμιοποιημένης οικονομίας της αγοράς και συνδυάζεται με την ανάγκη υπέρβασης των στενών ορίων και δυνατοτήτων των εθνικών κρατών. Στο περιβάλλον αυτό προβιβάζεται μια, κατά Χρυσόχου, μεικτή πολιτεία με βασικό προσδιοριστικό παράγοντα το αίτημα της «πολιτικής συνδιάθεσης» σε έναν χώρο δημοκρατικής διεκδίκησης, όπου συναντώνται πολλαπλές δομές διακυβέρνησης σε ένα πολιτειακό πρότυπο συνδιαχείρισης της κυριαρχίας και των δημόσιων πολιτικών.

Έχει γίνει ξεκάθαρο το ότι, η επιτυχία του ευρωπαϊκού εγχειρήματος θα κριθεί και θα δοκιμαστεί στη τιθάσευση της εξισορρόπησης ανάμεσα στη συνδιαχείριση πολιτικών και στον σεβασμό των επιμέρους ταυτοτήτων, ή, άλλως, στην εξισορρόπηση της εθνικής ταυτότητας και της πολιτισμικής ετερότητας, με άλλα λόγια, στο επίκαιρο αίτημα «ενότητα και διαφορετικότητα». Γι' αυτό τον λόγο, το ευρωπαϊκό πολιτικό σύστημα αποτελεί μια νέα διαδικασία διαμοιρασμού της εξουσίας, στα πρότυπα μιας πρωτότυπης ανθρώπινης συμβίωσης μεταξύ διαφορετικά προσανατολισμένων πολιτειών και της ταυτόχρονης καθιέρωσης μιας συνεργατικής αντίληψης.

Επί αυτού του θέματος, πάλι ο Χρυσόχου θεωρεί, ότι «η εντατικοποίηση των δεσμών μεταξύ εθνικής και κεντρικής διακυβέρνησης κατέστη εφικτή μέσω ενός μεικτού πολιτικού συστήματος που συνδυάζει τις αρχές της συναίνεσης και της πλειοψηφίας»⁶⁴. Αυτή η δομή του νεότευκτου πολιτικού συστήματος σκοπεί στη μορφοποίηση του τελικού προϊόντος της ευρωπαϊκής ενοποίησης, που δεν είναι άλλο από μια δυναμική σχέση συμβίωσης μεταξύ της συλλογικότητας και των επιμέρους εθνοπολιτισμικών τμημάτων⁶⁵.

⁶⁴ Χρυσόχου Δ., Για μια ευρωπαϊκή *res publica*, οπ.π., σελ. 64

⁶⁵ Σύμφωνα με τον Taylor η δομή του νέου πολιτικού συστήματος στοχεύει στην αναγνώριση του ενδογενούς дуΐσμου της ευρωπαϊκής ενοποίησης.

Από τα παραπάνω συνάγεται, ότι το πολιτικό σύστημα της Ευρωπαϊκής Ένωσης απομακρύνεται από τα εθνο – κρατοκεντρικά πολιτικά συστήματα, τα οποία επιχειρεί να υπερβεί. Όμως, ο Simon Hix, όντας καθηγητής που εξειδικεύεται στη συγκριτική πολιτική, θεωρεί, ότι είναι λανθασμένη η αντίληψη των λοιπών «συγκριτιστών», οι οποίοι με τη σειρά τους ενστερνίζονται, ότι η εσωτερική πολιτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης πρέπει να αντιμετωπίζεται ως «εγγενώς διαφορετική προς τη μελέτη της διακυβέρνησης σε οποιοδήποτε άλλο δημοκρατικό σύστημα». Εν ολίγοις, ο Hix πιστεύει, ότι το νεοσυσταθέν ευρωπαϊκό πολιτικό σύστημα είναι ένα ακόμα πολιτικό σύστημα «που κυριαρχείται από ζητήματα αντιπροσώπευσης και συμμετοχής, κατανομής και αναδιανομής πόρων, και πολιτικής και διοικητικής αποτελεσματικότητας»⁶⁶, όπως δηλαδή όλα τα άλλα.

iv) Η πλουραλιστική κοινωνία

Η σύγχρονη δημοκρατία επιτάσσει τη παγίωση μιας πλουραλιστικής κοινωνίας, που θα αντλεί τη δύναμη της από μια «λαξευμένη» πολυπολιτισμική κουλτούρα. Σύμφωνα με τον Χρυσόγονο, η πλουραλιστική κοινωνία έχει δύο συνιστώσες. Η πρώτη συνιστώσα «αναγνωρίζει και σέβεται την ελεύθερη κοινωνική ομαδοποίηση σε αυτοπροσδιοσιζόμενα συλλογικά υποκείμενα (πλουραλισμός υποκειμένων)», κι η δεύτερη συνιστώσα σέβεται «την πολλαπλότητα και διαφορετικότητα ιδεών, αξιών και συμφερόντων στους κόλπους της κοινωνίας (πλουραλισμός αξιών και συμφερόντων)»⁶⁷.

Κατά συνέπεια, προσαρμοζόμενη η ως άνω αρχή στην ευρωπαϊκή ενοποίηση καθιερώνει ως κυρίαρχα ζητούμενα, τον αταλάντευτο κι ανυστερόβουλο συνδυασμό της διατήρησης της πολιτιστικής και πολιτικής

⁶⁶ Χρυσοχόου Δ., Για μια ευρωπαϊκή *res publica*, οπ.π., σελ. 72

⁶⁷ Χρυσόγονος Χ. Κ., Συνταγματικό Δίκαιο, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2003, σελ. 241.

ταυτότητας των ευρωπαίων πολιτών από τη μια, και την εξασφάλιση μιας ισότιμης κι ισόρροπης συμμετοχής σε μια δίκαιη, μετα – εθνική πολιτική κοινωνία από την άλλη. Όλο το κατασκεύασμα, δηλαδή, ερείδεται σε μια κοσμοπολιτική αρχή που αποτελεί πηγή μιας ευρωπαϊκής πολιτικής κοινότητας κι ενός ευρωπαϊκού δημόσιου χώρου, που σέβεται με τη σειρά του τη διατήρηση της πολιτικής και εθνικής ταυτότητας.

Δηλαδή, το νέο *jus commune europoeum*⁶⁸ εγκαθιδρύει έναν διπλασιασμό της πολιτικής ταυτότητας των πολιτών σε εθνική και μετα – εθνική, κάτι που θα ερευνηθεί και παρακάτω. Η διττή αυτή πολιτική ταυτότητα θα αντλεί την υπόσταση της από μια κοινή πολιτική ευρωπαϊκή κουλτούρα, που θα υποστασιοποιεί με τη σειρά της μια ευρωπαϊκή αυτοσυνειδησία.

B) Η κατασκευή

1) Ενός ευρωπαϊκού δήμου και μιας ευρωπαϊκής δημόσιας σφαίρας

α) ευρωπαϊκός δήμος

ι) Η αναγκαιότητα του δήμου σε μια οργανωμένη πολιτική κοινωνία

Είναι κοινή παραδοχή, ότι το δημοκρατικό έλλειμμα της Ευρωπαϊκής Ένωσης δεν θα μπορέσει να τιθασευτεί, ενόσω θα ασκείται δημόσια εξουσία, πλαισιωμένη από ένα αδύναμο και χαμηλό λαϊκό έρεισμα, άρα με απόμακρη τη θέση των πολιτών από τις ευρωπαϊκές διαδικασίες. Επ' αυτού είναι ιδιαίτερα χρήσιμη η παρατήρηση του Χρυσόγονου, η οποία υπογραμμίζει τη σχετική ματαιότητα στη προσπάθεια εκδημοκρατισμού της ευρωπαϊκής

⁶⁸ Βλ. περισσότερα στο βιβλίο του Λ. Τσούκαλη, οπ. π.

συμπολιτείας, με κατασκευές, οι οποίες δεν στηρίζονται σε μια αυτόνομη πολιτική κοινωνία. Ορμώμενος, λοιπόν, από το περιεχόμενο της παρ. 1 του άρθρου I-46 του επίδοξου ευρωπαϊκού συντάγματος, με το οποίο η λειτουργία της Ένωσης θεμελιώνεται στην αντιπροσωπευτική δημοκρατία, παρατηρεί το παράδοξο της έλλειψης ενός δήμου στο όλο εγχείρημα. Συνεπώς, με αυτό τον τρόπο, διαπιστώνει τη δίχως ουσιαστικό περιεχόμενο αντιπροσωπευτικότητα⁶⁹, που ευαγγελίζεται το κείμενο του ευρωπαϊκού συντάγματος, απουσία ενός ευρωπαϊκού δήμου.

Η απόπειρα συνταγματοποίησης της Ευρωπαϊκής Ένωσης θα συνεπάγετο, βεβαίως, έναν περαιτέρω περιορισμό στην εθνική κυριαρχία των κρατών μελών και θα δημιουργούσε ένα νέο επίπεδο διακυβέρνησης, που θα ευρίσκετο πιο μακριά από τα ίδια τα υποκείμενα, που θα της προσέδιδαν νομιμοποίηση.

Άρα, λοιπόν, προκύπτει το συμπέρασμα, ότι μια περαιτέρω εμβάθυνση του ευρωπαϊκού συμπολιτειακού οικοδομήματος απαιτεί τη σφυρηλάτηση ενός ευρωπαϊκού Δήμου, ο οποίος θα μπορέσει να ενισχύσει τη συνταγματική «ποιότητα» της νεότευκτης πολιτείας, γιατί είναι ο μόνος, όπως υποστηρίζει κι ο Weiler, ο οποίος δύναται να εγγυηθεί «μια ενιαία συνταγματική εξουσία από την οποία θα προέρχονται και στην οποία θα αναφέρονται η κυριαρχία κι η ύπατη εξουσία που καθιερώνουν οι συνταγματικές διατάξεις μιας μελλοντικής ομοσπονδίας». Ο Weiler είναι από αυτούς που επιμένουν ότι ένα ευρωπαϊκό Σύνταγμα, προερχόμενο από τις ρίζες μιας ευρωπαϊκής λαϊκής κυριαρχίας κι εξουσίας, ενεργούσης ως συντακτική εξουσία, είναι εφικτό να σφυρηλατήσει έναν ευρωπαϊκό δήμο. Πρόκειται, ουσιαστικά, για μια πολιτική οντότητα, που χρειάζεται το Σύνταγμα για να δημιουργηθεί⁷⁰.

⁶⁹ Χρυσόγονος Χ. Κώστας, *Το μετέωρο θήμα της Ευρώπης - Η Συνθήκη για τη θέσπιση Συντάγματος της Ευρώπης και το μέλλον της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2005, σελ. 54

⁷⁰ Μανιτάκης Α., *Το Σύνταγμα της Ευρώπης αντιμέτωπο με την εθνική και λαϊκή κυριαρχία*, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα 2004, σελ.100 - 101

Από τα παραπάνω κρίνεται αδηρίτως απαραίτητη η δημιουργία ενός ευρωπαϊκού δήμου. Από εκεί και πέρα, ζητούμενο είναι η εφικτότητα του.

ii) Εφικτότητα του Ευρωπαϊκού Δήμου

Υπάρχει μια πάγια αντίληψη που θεωρεί ότι ένας δήμος πρέπει να συγκροτείται επί τη βάσει κοινών αξιών, που καθορίζουν τη συμμετοχή σε αυτόν. Κατ' ακολουθία του συγκεκριμένου ορισμού για τον δήμο προϋποτίθεται ένας ελάχιστος κοινός παρανομαστής αξιών για την ανάπτυξη αισθημάτων αλληλεγγύης και σεβασμού προς τους νόμους, οι οποίοι και πρέπει να αντιστοιχούν στις αξίες αυτές. Βάσει αυτής της λογικής, ο λαός είναι μια «κοινωνική κατασκευή», βαθιά προσκολλημένη στη δημιουργία μύθων και συμβόλων.

Σύμφωνα με τον Παπαστυλιανό, για να θεωρηθεί εφικτός ένας ευρωπαϊκός δήμος θα πρέπει να είναι απαλλαγμένος από την ύπαρξη δεσμών προ-πολιτικού χαρακτήρα, όπως είναι η κοινή γλώσσα και κουλτούρα. Μια άλλη οπτική, η οποία έχει σημεία επαφής με τη προηγούμενη θεώρηση είναι αυτή του Μανιτάκη, που θέλει την ταυτόχρονη εξέταση του δήμου και της πρωτογενούς συντακτικής εξουσίας ενός πολιτικού σώματος. Διότι υπάρχουν ιστορικές περιπτώσεις, στις οποίες η συντακτική εξουσία κατάφερε να μετασχηματίσει κι όχι να κονιορτοποιήσει τη συντεταγμένη εξουσία⁷¹.

Όπως, όμως, προαναφέρθηκε, στη περίπτωση της Ευρώπης ελλείπει το απαραίτητο στοιχείο του πολιτικού σώματος, άρα, κατά παραλληλία, φαίνεται να ελλείπουν και τα στοιχεία αυτά που θα προσδώσουν ενότητα στον φορέα της συντακτικής εξουσίας τη δεδομένη ιστορική στιγμή, προκειμένου να

⁷¹ Το παράδειγμα αυτό είναι οι ΗΠΑ. Στη συνάντηση της Φιλαδέλφειας το 1787 βρέθηκαν αντιπρόσωποι των 13 συντεταγμένων πολιτειών της Αμερικής, οι οποίες είχαν η καθεμία το δικό της Σύνταγμα κι αποτελούσαν μαζί μια συνομοσπονδία. Όμως, το τέλος αυτής της Συνέλευσης βρήκε τις ΗΠΑ ομοσπονδιακό κράτος με δικό του Σύνταγμα. Βλ. Περισσότερα στο Παπαστυλιανού Χρ. , οπ. π. , σελ. 95 – 96.

επιτευχθεί το «τέλος» της συντακτικής διαδικασίας, δηλαδή η αναζήτηση θεμελιωδών συναινέσεων που θα διέπουν την οργάνωση της πολιτείας και τη ζωή των πολιτών.

Αυτά είναι τα εμπόδια που πρέπει να υπερκεράσει η Ευρώπη για να γίνει δημοκρατική. Θα πρέπει να ξεπεράσει τη δαμόκλειο σπάθη της δημιουργίας ενός δήμου, μια *ipso facto* οριακή κατάσταση, ελλείψει μιας κοινής πολιτικής ταυτότητας.

Στο σημείο αυτό απαντάται ένα πολύ σημαντικό ερώτημα για την ακεραιότητα της ευρωπαϊκής ενοποίησης, σχετικά με τη δυνατότητα οργανικής προσέγγισης του δήμου και τη συμβατότητα αυτής με μια προσπάθεια μετεξέλιξης της Ευρωπαϊκής Ένωσης σε διακριτή συνταγματική τάξη.

Η οργανική προσέγγιση του δήμου καταλήγει νομοτελειακά σε αδιέξοδο κι ατελέσφορη πορεία, διότι ο προσδιορισμός της γίνεται με βάση την ύπαρξη μιας συλλογικής ταυτότητας, η οποία υπερβαίνει τα μέλη της πολιτικής κοινότητας, αποτελεί συστατικό στοιχείο συγκρότησης της και διαφοροποίησης της από την ταυτότητα άλλων συλλογικοτήτων⁷². Όπως γίνεται δια γυμνού οφθαλμού ορατό, τέτοια συλλογική ταυτότητα δεν υπάρχει στην Ευρώπη, καθώς η ύπαρξη της και μόνο θα λειτουργούσε αντίθετα με την ίδια της τη φύση και θα κατέληγε σε μια πρόδηλη αντινομία.

Άρα είναι φύσει αδύνατη η δημιουργία αυτής της κοινής ταυτότητας, γιατί δεν υπάρχουν οι δεσμοί προ-πολιτικού χαρακτήρα -- και κυρίως της γλώσσας -- για την επισφράγιση της δημοκρατικής διαβούλευσης και, γενικά, την εξασφάλιση της δημοκρατικής ποιότητας στον χώρο τη λήψης των πολιτικών αποφάσεων. Κατά συνέπεια, η οργανική σύλληψη ενός ευρωπαϊκού δήμου πρέπει να αποκλειστεί από το συνταγματικό μέλλον της Ευρώπης.

⁷² Παπαστυλιανού Χρ. , οπ. π. , σελ. 99

iii) Ο μοναδικός ιδεότυπος ενός ευρωπαϊκού δήμου

Στην ίδια κατεύθυνση, η μόνη εναλλακτική κατανόηση του δήμου, όπως παραδέχεται κι η Λίνα Παπαδοπούλου, είναι η αποδέσμευση του από τις αγκυλώσεις εθνο – πολιτισμικής προέλευσης. Πιο συγκεκριμένα, η Ευρωπαϊκή Ένωση διαθέτει μια ηθικοπολιτική υπεροχή, διότι «προσφέρει μια διαφορετική κατανόηση της έννοιας του “ανήκειν” σε έναν λαό ή δήμο, βασιζόμενη στις κοινές αξίες και σε μια κοινή αντίληψη δικαιωμάτων και κοινωνικών υποχρεώσεων, η οποία υπερβαίνει τις εθνοτικές και εθνικές διαφορές».

«Οι αξίες αυτές δεν μπορεί παρά να είναι τα ιδανικά του συνταγματισμού, και ειδικότερα η ελευθερία, η πολιτική συμμετοχή και η κοινωνική αλληλεγγύη»⁷³. Είναι αξίες που ερείδονται σε μια οικουμενικότητα κι επιτρέπουν στα υποκείμενα που επικαλούνται τις συγκεκριμένες αξίες να αποδεσμεύονται από τα ιστορικού και πολιτιστικού χαρακτήρα στοιχεία ενός νομικού συστήματος.

β) Μιας ευρωπαϊκής δημόσιας σφαίρας

i) Η Ευρωπαϊκή Δημόσια Σφαίρα μέσω της πολιτικής συμμετοχής

Όπως έχει γίνει ξεκάθαρο, η δημιουργία ενός ευρωπαϊκού δήμου προσκρούει σε ορισμένες σημαντικές δυσκολίες. Δεν φαίνεται να ισχύει το ίδιο για την ευρωπαϊκή δημόσια σφαίρα, που μάλλον η σφυρηλάτηση της θα αποτελέσει το έσχατο προπύργιο δημοκρατικής ποιότητας στην Ευρωπαϊκή Ένωση, ενώ, παράλληλα, η συμμετοχή στις διαδικασίες συγκρότησης της δεν είναι αποκλειστικά περιορισμένη στα μέλη του δήμου.

Ο Παπαστυλιανού επισημαίνει, ότι «η έννοια του δήμου προϋποθέτει την ανάπτυξη δεσμών που συνεπάγονται τον αποκλεισμό όσων δεν

⁷³ Από το άρθρο της Λίνας Παπαδοπούλου, *Σκέψεις για το Δήμο και τη Δημοκρατία στην Ευρωπαϊκή Ένωση*.

θεωρούνται μέλη του δήμου ανεξάρτητα από τα κριτήρια με τα οποία προσδιορίζονται οι δεσμοί. Η αναγκαιότητα ύπαρξης συγκεκριμένων δεσμών ανάμεσα στα άτομα που συγκροτούν έναν δήμο αποκλείει όλους όσους δεν έχουν αναπτύξει ανάλογους δεσμούς».

«Η δημόσια σφαίρα προϋποθέτει τη “νομική προσωπικότητα”, την ικανότητα δικαίου του ατόμου, τη δυνατότητα του δηλαδή να πράττει ως φορέας συγκεκριμένων δικαιωμάτων σε ένα πολύ βασικό επίπεδο. Η συμμετοχή του στις διαδικασίες που είναι απαραίτητες για τη συγκρότηση μιας δημόσιας σφαίρας δεν βασίζεται στην ανάπτυξη άλλων δεσμών, πέρα από αυτούς που αναπτύσσονται κατά τη δημόσια διαβούλευση, στην οποία τα άτομα έχουν τη δυνατότητα συμμετοχής, επειδή αναγνωρίζονται ως φορείς δικαιωμάτων που επιτρέπουν τη συμμετοχή τους»⁷⁴. Έτσι, η πολιτική συμμετοχή – η, κατά Χάμπερμας, συμμετοχή στη δημόσια σφαίρα -- γίνεται ορόσημο στην ενωσιακή διαδικασία και μονόδρομος εκδημοκρατισμού και είναι η μοναδική δυνατότητα απομείωσης του δημοκρατικού ελλείμματος και μια σίγουρη φόρμουλα δημιουργίας ευρωπαϊκού συντάγματος.

Η πολιτική συμμετοχή θεωρείται μια έννοια με δική της αυταξία κι ανεξάρτητη σε σχέση με τις διάφορες πολιτικές παραδόσεις των εθνικών κοινωνιών. Τα πολιτικά δικαιώματα, όπως σημειώνει ο Χρυσόγονος, «έχουν ως αντικείμενο τους την ενεργό συμμετοχή του πολίτη στον σχηματισμό της πολιτειακής βούλησης, ενώ αντίστοιχα το κράτος υποχρεούται να ανέχεται και να υποδέχεται την παρέμβαση αυτή των πολιτών στις πιο καίριες λειτουργίες του. Θεμελιώνεται έτσι ο *status activus*»⁷⁵. Ομοίως, το περιεχόμενο των δικαιωμάτων δεν συνδέεται με μια «κοινή ταυτότητα», αλλά αντιθέτως είναι συμβατά με μια καθολική δεσμευτικότητα και απαιτούν σεβασμό αφ’ εαυτών.

Έτσι, γίνεται αντιληπτό, ότι η ευρωπαϊκή ενοποίηση πρέπει να βασιστεί στη κατασκευή μιας πολιτικής ταυτότητας, η οποία θα στηρίζεται σε αρχές

⁷⁴ Παπαστυλιανού Χρ. , οπ. π. , σελ. 111.

⁷⁵ Χρυσόγονος Κ., Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, οπ. π., σελ. 32.

που θα διασφαλίζουν την συμμετοχή όλων των ευρωπαίων πολιτών στη λήψη των πολιτικών αποφάσεων. Η κατεύθυνση αυτή προϋποθέτει την κατοχύρωση, σε επίπεδο της κοινότητας, συγκεκριμένων δικαιωμάτων, που εγγυώνται τη πολιτική συμμετοχή όλων των πολιτών, άρα και συμμετοχή των πολιτών στις διαδικασίες παρασκευής των νόμων. Με αυτόν τον τρόπο αντιμετωπίζεται το δημοκρατικό έλλειμμα της Ευρωπαϊκής Ένωσης ως κοινότητα δικαίου, αφού προστατεύει τη δυνατότητα αυτονομοθέτησης και αυτορρύθμισης των ευρωπαίων πολιτών, δηλαδή τη δυνατότητα να είναι αυτοί, παράλληλα, και αποδέκτες, αλλά και δημιουργοί του δικαίου ως υποκείμενα δικαιωμάτων και υποχρεώσεων.

Ο Παπαστυλιανού περιγράφει τη βασική προσέγγιση της αναδυόμενης αυτής ευρωπαϊκής πολιτικής ταυτότητας. Υποστηρίζει ότι η εν λόγω «πολιτική ταυτότητα δεν βασίζεται στους δεσμούς αμοιβαιότητας που παράγουν οι κοινές παραδόσεις μιας πολιτικής κοινότητας, αλλά στους δεσμούς που αναπτύσσονται ανάμεσα στους πολίτες, όταν συμμετέχουν στις διαδικασίες συνεχούς διαμόρφωσης μιας πολιτικής ταυτότητας που ποτέ δεν μπορεί να είναι πλήρης, καθώς πάντα ενσωματώνει το «ατελές» των υποκειμένων που τη συγκροτούν»⁷⁶, επιθυμώντας να ξεκαθαρίσει ότι ένας δήμος δεν μπορεί να ταυτιστεί απόλυτα με συγκεκριμένα προ-πολιτικά στοιχεία, διότι τα ίδια τα άτομα που τον απαρτίζουν μπορούν σαν αυτόνομα άτομα να ανανοηματοδοτούν την υπόσταση του και να τον μετασχηματίζουν.

ii) Το επίκαιρο αίτημα της ευρωπαϊκής δημόσιας σφαίρας

Ο κοινός παρανομαστής, τον οποίο μπορεί να εκμαιεύσει ένας ερευνητής του φαινομένου της δημόσιας σφαίρας, φιλτράροντας όλες τις, έως της σήμερα, θεωρητικές προσεγγίσεις της έννοιας, είναι, ασφαλώς, η επικοινωνία.

⁷⁶ Παπαστυλιανού Χρ. , οπ. π. , σελ. 117

Ο ορισμός του Trenz για την δημόσια σφαίρα αποτυπώνει τον ως άνω κοινό παρανομαστή. Σύμφωνα με αυτόν, η δημόσια σφαίρα είναι ένα διυποκειμενικά επιμερισμένο κι επικοινωνιακά κατασκευασμένο σύστημα αμοιβαίας συμμετοχής, αδιάφορο κι αδέσμευτο από κάθε είδους κοινωνική δομή και για αυτόν τον λόγο εφαρμόσιμο σε τυχαίες και ποικίλες καταστάσεις. Η δημόσια σφαίρα είναι ταυτόχρονα ένας χώρος επικοινωνίας κι ένα σύνολο ανθρώπων ολοένα αναπτυσσόμενο και κατασκευασμένο από αυτήν⁷⁷.

Το ζήτημα της δημόσιας σφαίρας είναι εξαιρετικά επίκαιρο για την Ευρώπη και όχι μόνο. Μέσα από τη καθημερινή συζήτηση, αντιλαμβάνεται κανείς τη σύγχυση των πολιτών, σχετικά με τον τρόπο άσκησης της πολιτικής σήμερα και, κυρίως, με τον τρόπο λήψης των αποφάσεων, αφού ο πολίτης μέσα από τα κανάλια της πολιτικής επικοινωνίας δεν μπορεί να διακρίνει με απόλυτη σαφήνεια το πώς και, βεβαίως, το ποιος παίρνει τις αποφάσεις. Άμεση συνέπεια αυτού, είναι η σταδιακή απώλεια της εμπιστοσύνης του πολίτη στους υπερεθνικούς θεσμούς, κάτι που μοιραία καταλήγει στη στήριξη πρωτοβουλιών επανεθνικοποίησης της πολιτικής, όπως αυτή εκφράζεται κι εκτελείται, κυρίως, από εθνικιστικά και ξενοφοβικά κόμματα ανά την Ευρώπη.

Οι πολιτικές που εφαρμόζονται σε ευρωπαϊκό επίπεδο λαμβάνονται σε υπερεθνικά και διακυβερνητικά πεδία, δυσπρόσιτα και ανοικεία για τον πολίτη. Την ίδια στιγμή το έθνος κράτος παραμένει η αρένα, στην οποία εκφράζονται οι συλλογικές ταυτότητες και λαμβάνουν χώρα οι πολιτικές συζητήσεις, οι οποίες έχουν, κατά μείζονα λόγο, αποδέκτη τις εθνικές αρχές. Έτσι, εκκολάπτεται μια μεγάλη ασυμφωνία στο ενωσιακό επίπεδο, η οποία αποτελεί και τον πυρήνα του περίφημου «δημοκρατικού ελλείμματος». Αφενός η θεσμική εξέλιξη της Ένωσης, οι ολοένα αυξανόμενες αρμοδιότητες της, αλλά και η πομπώδη επιρροή της στη καθημερινότητα του ευρωπαίου πολίτη, κι αφετέρου η συνεχιζόμενη επικράτηση του εθνικού πολιτικού χώρου ως αρένα

⁷⁷ Bärenreuter C.,Brüll C.,Mokre M.,Wahl-Jorgensen K, οπ. π.,σελ. 9

των δημοσίων συζητήσεων και πηγή μιας συλλογικής «αίσθησης» των πολιτών⁷⁸, διαμορφώνουν δύο αντίρροπες τάσεις στη πορεία της ευρωπαϊκής ενοποίησης.

Άρα, λοιπόν, διαμορφώνεται μια συγκρουσιακή κατάσταση στη μακρά και δυναμική πορεία της ενοποίησης, γεγονός που επιτάσσει την άμεση ανάγκη μετασχηματισμού της ευρω – ενωσιακής θεσμικής κατασκευής, προσαρμοσμένης στις απαιτήσεις μιας πολιτικής κοινότητας, η οποία αρχίζει και αισθάνεται στον μέγιστο βαθμό, τον διαρκώς αυξανόμενο ρόλο της Ευρώπης στη καθημερινή ζωή των πολιτών της. Έτσι, μοιάζει πιο επίκαιρη από ποτέ η ανάγκη ενεργούς συμμετοχής του πολίτη στη θεσμική απόφαση, η μείωση της απόστασης του από τις ευρωπαϊκές διαδικασίες, στην αναζήτηση μιας πιο αποδεκτής και νόμιμης λειτουργίας του συμπολιτειακού μορφώματος.

iii) Η ένταση της συμμετοχής

Οι ως άνω συνθήκες απαντώνται μόνο μέσα από την ανάδυση της ευρωπαϊκής δημόσιας σφαίρας, αρκεί να μην μένει σε άκρως θεωρητικό επίπεδο, αλλά δειλά να υπεισέρχεται σε κάποιες πιο πραγματολογικές αναφορές.

Το ιστορικοπολιτικό πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης είναι συνυφασμένο με την ύπαρξη έντονων, αλλά, κατά πολλούς, όχι αξεπέραστων, διπόλων. Η Ευρώπη οξυγονώνεται από την συνύπαρξη εθνικών ταυτοτήτων και ευρωπαϊκής ιθαγένειας, αναπτύσσεται δε μέσα από τη συνεχή διαλεκτική σχέση μεταξύ ενότητας και διαφορετικότητας. Άλλωστε, το ως άνω μοτίβο καθιερώνεται σε μια έννομη αποτύπωση που θέλει την Ευρωπαϊκή Ένωση ως ένωση λαών κι ένωση κρατών.

⁷⁸ Koopmans R. and Erbe j., οπ. Π., σελ. 97 - 98

Η «ετερότητα» αυτή προκύπτει από την ύπαρξη πολλών διαφορετικών δήμων στο περιβάλλον της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ωστόσο, δεν μπορεί κανείς να αμφισβητήσει την ταυτόχρονη ύπαρξη περισσότερων δήμων ακόμα κι εντός του έθνους κράτους, βασισμένων σε οργανικά στοιχεία, γεγονός, όμως, που δεν μπορεί να αμφισβητήσει την αναγκαιότητα μιας συλλογικής βούλησης που να αντιστοιχεί στην εν λόγω κρατική οντότητα. Στη συγκεκριμένη περίπτωση της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η ύπαρξη μιας ενιαίας πολιτικής βούλησης δεν προϋποτίθεται, αφού πρόκειται για μια πολιτική δομή στην οποία η επικράτεια προσδιορίζεται λειτουργικά και όχι εδαφικά.

Εκείνο που είναι απαραίτητο, όμως, είναι η ένταση της συμμετοχής του πολίτη στις δικαιοπαγωγικές διαδικασίες. Έπειτα απαραίτητη είναι η απεξάρτηση από τον τρόπο με τον οποίο δομήθηκε μέχρι σήμερα το ενωσιακό οικοδόμημα, αποτελώντας μια παραπληρωματική έννομη τάξη σε σχέση με τις έννομες τάξεις των κρατών μελών.

Είναι πλέον πρόδηλο, ότι η εκ των άνω κατασκευή της ευρωπαϊκής έννομης τάξης μέσω της νομολογίας των εκάστοτε ενωσιακών δικαιοδοτικών μηχανισμών ή μέσω διακυβερνητικών αποφάσεων, εκτός από το ότι παραβιάζει τη διττή νομιμοποίηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης ως ένωση κρατών και ένωση λαών, αποτελεί τροχοπέδη στη περαιτέρω εμβάθυνση της ενοποιητικής προσπάθειας.

Άρα, λοιπόν, η Ευρωπαϊκή Ένωση θα αντιμετωπίσει το δημοκρατικό της έλλειμμα μόνο εάν κάνει την αυτοκριτική και την αυτογνωσία της με στόχο να επιλύσει το κυρίαρχο ερώτημα που δεν είναι άλλο από το «τι μοντέλο δημοκρατίας ταιριάζει στην Ευρωπαϊκή Ένωση».

iv) Το μοντέλο δημοκρατίας με φόντο μια ευρωπαϊκή δημόσια σφαίρα

Το μοντέλο δημοκρατίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης γίνεται αντιληπτό ως ένα μοντέλο στο οποίο ελλείπουν τα προ – πολιτικά στοιχεία. Συνεπώς, οι πολίτες της Ευρωπαϊκής Ένωσης δεν δύνανται να βρουν κοινά συνεκτικά στοιχεία που να συσπειρώνουν μια ευρύτερη συλλογικότητα, όπως γλώσσα, θρησκεία, πολιτισμό ή κοινή ιστορία. Πρέπει, δηλαδή, να «εφευρεθεί» μια νέα μορφή εκδημοκρατισμού, που δεν είναι άλλη από τη διασφάλιση των δικαιωμάτων.

Με τη κατοχύρωση των δικαιωμάτων εξασφαλίζεται ένας διπλός σκοπός, διότι επιτυγχάνεται η πρόσβαση του ατόμου σε ένα χώρο προσωπικής ελευθερίας, αλλά, ταυτόχρονα, πληρούται κι η συμμετοχή του στις διαδικασίες λήψης των πολιτικών αποφάσεων με βάση τη δικιά του κοσμοθεώρηση. Όπως πολύ εύστοχα σημειώνει κι ο Παπαστυλιανού «τα δικαιώματα αποτελούν το μέσο μετασχηματισμού της ατομικής βούλησης σε συλλογική». Και προσθέτει: «Στις συνθήκες της μετανεωτερικής εποχής όπου η αναζήτηση μιας κοινής ταυτότητας δε μπορεί να βασιστεί σε μια εθνική πρακτική, το δίκαιο αποτελεί ένα μέσο σταθεροποίησης των προσδοκιών και της συνοχής μιας πολιτικής κοινότητας».

Πάνω σε αυτό ο Χάμπερμας συμπληρώνει εύστοχα ότι «Το δίκαιο σταθεροποιεί τις προσδοκίες των ατόμων σε κοινωνίες που περιέχουν διαφορετικούς ατομικούς αξιακούς προσανατολισμούς, επειδή παρέχει τη δυνατότητα οικοδόμησης δεσμών αμοιβαιότητας μεταξύ ατόμων με διαφορετικές κοσμοαντιλήψεις.»⁷⁹ Με τον τρόπο αυτόν συνδυάζεται, αφενός η εξωτερική συμμόρφωση των ατόμων δια των νόμων κι, αφετέρου η εσωτερική τους συμμόρφωση ως προς τους νόμους που αποτελούν προϊόν της δικιάς τους δράσης.

Σε αυτό ακριβώς το μοντέλο δημοκρατίας οφείλει να κινηθεί η ευρωπαϊκή ενοποίηση. Δηλαδή σε ένα μοντέλο που δεν μπορεί να βρει έρεισμα σε προ - πολιτικά στοιχεία, αλλά μπορεί να στηριχθεί σε οικουμενικά

⁷⁹ Παπαστυλιανού Χρ. , *οπ. π.*, σελ. 115 - 117

στοιχεία, όπως είναι τα δικαιώματα, απαγκιστρώνοντας τα υποκείμενα από χαρακτηριστικά ιστορικού και πολιτιστικού χαρακτήρα ως προς τη δόμηση του καινοφανούς νομικού συστήματος, χωρίς, όμως, να στερεί τα χαρακτηριστικά αυτά από το άτομο ως προς τον κοινωνικό του βίο.

Σε αυτό το σημείο ο Παπαστυλιανού επισημαίνει ότι «κανένας δήμος δεν μπορεί να ταυτιστεί απόλυτα με συγκεκριμένα προ - πολιτικά στοιχεία, καθώς αποτελείται από αυτόνομα άτομα, φορείς δικαιωμάτων που τους επιτρέπουν να αμφισβητούν αυτά τα στοιχεία». Και συνεχίζει προς επίρρωση του ισχυρισμού του, ότι «τα μεν πρώτα -- προ - πολιτικά -- στοιχεία αποτελούν μια εμπειρική πραγματικότητα, τα δικαιώματα όμως αποτελούν μια κανονιστική συνθήκη που επιτρέπει στα άτομα που ορίζονται από αυτά τα στοιχεία να τα αμφισβητούν και να τα μετασχηματίζουν», καταλήγοντας στο ότι «η πολιτική ταυτότητα δε βασίζεται στους δεσμούς αμοιβαιότητας που παράγουν οι κοινές παραδόσεις μιας πολιτικής κοινότητας, αλλά στους δεσμούς που αναπτύσσονται ανάμεσα στους πολίτες, όταν συμμετέχουν στις διαδικασίες συνεχούς διαμόρφωσης μιας πολιτικής ταυτότητας που ποτέ δε μπορεί να είναι πλήρης καθώς πάντα ενσωματώνει το ατελές των υποκειμένων που τη συγκροτούν»⁸⁰.

2) Ενός Ευρωπαϊκού Συντάγματος

α) Συνταγματική ποιότητα

ι) Η ομοιογένεια της πολιτικής κοινότητας

Ανακεφαλαιώνοντας, η θεωρία του δημοκρατικού κρατισμού είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την αδιατάρακτη σχέση των εννοιών έθνος - λαός - κράτος. Το συγκεκριμένο τρίγωνο αποτελεί τη μοναδική, έως τις μέρες μας, εγγυήτρια συνθήκη μιας δημοκρατικής εξουσίας, κι, άρα μιας νομιμοποιημένης

⁸⁰ Παπαστυλιανού Χρ. , οπ. π. , σελ. 117

συνταγματογένεσης και δικαιοθεσίας. Ο λαός δε αποτελεί βασικό φορέα της κυριαρχίας και από αυτόν πηγάζει κάθε μορφή εξουσίας. Αυτό, ακριβώς, το συστατικό στοιχείο, δηλαδή ο λαός υπό την οργανική του έννοια, απουσιάζει στη περίπτωση της ευρωπαϊκής προσπάθειας πολιτικής ολοκλήρωσης κι η έλλειψη αυτή διαρρηγνύει τη πολιτειακή ομαλότητα, αφού ανοίγει τον δρόμο για μια εκ των άνω οργάνωση της επίδοξης συμπολιτείας και την ταυτόχρονη, άνευ όρων, παράδοση της λαϊκής κυριαρχίας σε πολιτικές και γραφειοκρατικές ελίτ, αλλά και σε εξωθεσμικούς παίκτες.

Ο λαός, λοιπόν, είναι μια έννοια με έντονο το υποκειμενικό - κοινωνιοψυχολογικό στοιχείο, το οποίο ερείδεται σε κάποια υποκειμενικά στοιχεία, όπως είναι το αίσθημα της κοινωνικής συνοχής, της κοινής μοίρας και της συλλογικής ταυτότητας, τα οποία προαλείφουν τις συνθήκες για παραγωγή νομιμοφροσύνης έναντι της εθνικής κοινότητας και του εθνικού κράτους. Οι συγκεκριμένες υποκειμενικές εκφάνσεις είναι προϊόντα και ταυτόχρονα προϋποθέσεις μερικών αντικειμενικών στοιχείων, όπως η κοινότητα γλώσσας, ιστορίας, πολιτιστικών εθίμων και συναισθημάτων, θρησκείας και καταγωγής.

Στη σύλληψη της έννοιας του λαού, υπάρχει μια πρόδηλη αντιδιαστολή, από τη μία η κοινωνιολογική ή εμπειρική έννοια, και, από την άλλη η συνταγματική. Στη πρώτη εμπεριέχονται οι κοινωνικές ή φυλετικές διαφοροποιήσεις, όταν γίνεται αναφορά στον λαό ως μάζα ανθρώπων ή ως πλήθος, ενώ η δεύτερη περιορίζεται στη κατασκευή μιας κοινής τυπικής ιδιότητας, της ιδιότητας του πολίτη. Με τη στενή έννοια του όρου, ο λαός γίνεται αντιληπτός ως το σύνολο των ατόμων που είναι εγκατεστημένα σε μια ορισμένη χώρα και έχουν την ίδια ιθαγένεια, δίχως να ενδιαφέρουν λοιπά οργανικά στοιχεία, όπως το φύλο, η ηλικία, η εθνική ή κοινωνική καταγωγή, η γλώσσα ή η θρησκεία.

Αρκεί ο νομικός δεσμός της ιθαγένειας, για να κρατήσει τους πολίτες κάτω από τη σκέπη του κράτους. Επειδή, όμως, ο βαθμός ομοιογένειας ενός κράτους παίζει σημαντικό ρόλο, δεδομένου ότι δεν υφίσταται κράτος χωρίς,

έστω, ένα μίνιμουμ ομοιογένειας, είθισται η ταύτιση του κράτους με το έθνος κι η συνάδουσα εμμονή σε προ – πολιτικά στοιχεία, όπως η κοινή καταγωγή, η γλώσσα, η κουλτούρα και, γενικά, η αίσθηση του ανήκειν σε μια πολιτική ενότητα. Είναι, βεβαίως, γενικά αποδεκτό, ότι η εθνική ομοιογένεια, άρα κι η αρμονική συνύπαρξη μη πολιτικών ή προ - πολιτικών στοιχείων σε μια πολιτική κοινότητα, μπορεί να εγγυηθεί μεγαλύτερο βαθμό συνταγματικής ποιότητας, διότι τα συγκεκριμένα στοιχεία λειτουργούν ενοποιητικά και δημιουργούν μεγαλύτερη συνοχή στη πολιτική κοινότητα, γι' αυτό το λόγο το ενδεχόμενο αυτό προσιδιάζει σε μια πιο ευκαταία κατάσταση.

ii) Η στροφή προς έναν «συνταγματικό πατριωτισμό»

Ωστόσο, στη περίοδο της μετανεωτερικότητας, οι σύγχρονες κοινωνίες έχουν έντονα πλουραλιστικό περιεχόμενο, γεγονός, το οποίο επιβάλλει τη συνύπαρξη ομάδων και κοινοτήτων με διαφορετικές συλλογικές ταυτότητες. Η συνύπαρξη αυτή προϋποτίθεται την αποδέσμευση από τα «εθνικά» χαρακτηριστικά και την υιοθέτηση καθαρά πολιτικών στοιχείων, τα οποία συνεπάγονται την απογύμνωση της πολιτικής ενότητας του λαού από κάθε εθνικό, πολιτιστικό ή πολιτισμικό προσδιορισμό, όσον αφορά τη προσπάθεια δόμησης μιας κοινής πολιτικής κουλτούρας και τη προσπάθεια ανόρθωσης μιας μεταεθνικής πολιτικής κοινότητας στα πλαίσια της συνύπαρξης των ατόμων στην εν λόγω κοινωνία.

Οι σύγχρονες κοινωνίες είναι πλουραλιστικές, κι άρα, βάσει τη χαμπερσιανή λογική, πρέπει να συνδυάζεται η εθνική συλλογική ταυτότητα με μια κοινή ευρωπαϊκή πολιτική κουλτούρα, η οποία θα αποτυπώνεται στο Σύνταγμα. Η κοινή αυτή πολιτική κουλτούρα, όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο Μανιτάκης, «παίζει τον ρόλο του πραγματικού και ζωντανού ενσωματωτικού στοιχείου του κοινωνικού σώματος, παραμερίζει τις εθνικές ταυτότητες και ιδεολογίες, τις οποίες, όμως, δεν καταργεί ούτε αρνείται ούτε περιφρονεί ». Και συνεχίζει λέγοντας ότι «τις απωθεί στην σφαίρα του πολιτισμού, όπου

αναζωογονούνται και προστατεύονται συνταγματικά ως στοιχεία της ατομικής και συλλογικής συνείδησης του καθένα, ως ατομικές και συλλογικές ταυτότητες, αξίες ισότιμης προστασίας και σεβασμού προς όλους» .

Η ως άνω υπόθεση αντιλαμβάνεται πλέον τη κυριαρχία του λαού, όχι ως κυριαρχία του έθνους, αλλά ως εξουσία του δήμου. Η εν λόγω εξουσία παύει να ασκείται εις το όνομα της «τεκμαιρόμενης διαχρονικής και αφηρημένης «βούλησης του έθνους» , και, αντ' αυτού αρύεται τη νομιμοποίηση της από την αέναη, καθημερινή και ενεργά διαλογική επικοινωνία μεταξύ των πολιτών που συγκροτούν τον δήμο.

Πρόκειται, δηλαδή, για μια σφαίρα ενεργούς και δημιουργικής πολιτικής συμμετοχής, η οποία διαμορφώνει τις ιδανικές συνθήκες για την εκκόλαψη «ενός συνταγματικού πατριωτισμού», που θα στηρίζεται σε βασικές πανανθρώπινες αξίες και κατακτήσεις του ευρωπαϊκού συνταγματικού πολιτισμού, όπως αυτή της δημοκρατίας, της ελευθερίας της κοινωνικής και πολιτικής ισότητας και της κοινωνικής αλληλεγγύης.

β) Οι πιθανότητες ενός Ευρωπαϊκού Συντάγματος

ι) Μπορεί το εγχείρημα να καταλήξει σε Σύνταγμα;

Ο φιλόσοφος Γιούργκεν Χάμπερμας είναι από αυτούς που ισχυρίζονται ότι η θέσπιση ενός ευρωπαϊκού Συντάγματος είναι αρκετή για να δημιουργηθεί ένας «ευρωπαϊκός λαός» και νομοτελειακά αυτό να οδηγήσει στον εκδημοκρατισμό του ενωσιακού χώρου.

Ο συμβολικός ρόλος του Συντάγματος είναι από μόνος του ικανός να σπείρει τους καρπούς μιας ευρωπαϊκής δημόσιας πολιτικής σφαίρας επικοινωνίας, που είναι το καθαυτό ζητούμενο. Έτσι, ο Χάμπερμας παρακάμπτει την ανάγκη ύπαρξης ευρωπαϊκής συντακτικής εξουσίας και θεωρεί πρωτίστως απαραίτητη τη θέσπιση ενός Συντάγματος, το οποίο θα

εγκριθεί με δημοψήφισμα. Αυτό θα έχει ως κατάληξη τη δημιουργία ενός ευρωπαϊκού λαού, προϊόν μιας μακρόσυρτης και δυναμικής διαδικασίας, αλλά και μιας βαθύτερης πολιτικής διεργασίας. Απαραίτητο συστατικό αυτού του λαού είναι η ώσμωση κοινών πολιτικών αξιών και η θέληση κοινής συμβίωσης, ενός ευρωπαϊκού *modus vivendi*.

Πάνω σ' αυτό το θέμα, ο Μανιτάκης παρατηρεί, ότι «από την εποχή του Κέλσεν, μέρος της συνταγματικής θεωρίας έχει διαγράψει τη συντακτική εξουσία από τον νομικό ορίζοντα, τοποθετώντας στη θέση της έναν υποθετικό «θεμελιώδη κανόνα». Γιατί να μην φανταστούμε το ίδιο και για το ευρωπαϊκό σύνταγμα;»⁸¹. Είναι, δηλαδή, πλέον, ευδιάκριτος ο ακτιβισμός με τον οποίο αντιμετωπίζεται το πολιτειακό ζήτημα της Ευρώπης.

Το φαινόμενο αυτό υφίσταται, επειδή η δημιουργία ενός ευρωπαϊκού συντάγματος δύναται να συμβεί μέσα από διαδικασίες τυπικών ή άτυπων διαβουλεύσεων και να αποτελέσει το κανονιστικό θεμέλιο μιας απρόσωπης, πολιτικά ουδέτερης έννομης τάξης, που θα οργανώνει τις νομοπαρασκευαστικές διαδικασίες, που θα δεσμεύουν κράτη και λαούς. Σε αυτό το σενάριο υπάρχει σύνταγμα, όμως, τίποτε δεν μπορεί να εγγυηθεί, ότι στη συγκεκριμένη κοινωνία θα υπάρχει και δημοκρατία.

Τη δημοκρατία μπορεί να την εγγυηθεί μόνο η πολιτική κοινωνία, ο λαός, δηλαδή οι πολίτες οργανωμένοι σε δήμο. Δεν μπορεί να νοηθεί δημοκρατία «χωρίς αυτόνομη πολιτική κοινωνία που να διαθέτει τη δική της πολιτική δημόσια σφαίρα σε αντιδιαστολή προς την ιδιωτική, στην οποία οι πολίτες να συμμετέχουν ισότιμα και να διαχειρίζονται, επικοινωνώντας μεταξύ τους –συνδιαλεγόμενοι και διαβουλευόμενοι- τα δημόσια πράγματα, πέρα και πάνω από τους καταναγκασμούς της οικονομίας της αγοράς»⁸².

⁸¹ Μανιτάκης Α., Το «Σύνταγμα» της Ευρώπης αντιμέτωπο με την εθνική και λαϊκή κυριαρχία, οπ. π. , σελ. 112.

⁸² Μανιτάκης Α., Το «Σύνταγμα» της Ευρώπης αντιμέτωπο με την εθνική και λαϊκή κυριαρχία, οπ. π. , σελ. 113.

Έτσι, ο Μανιτάκης συναρθρώνει τρία βασικά χαρακτηριστικά, τα οποία πρέπει να πληρούνται σωρευτικά, προκειμένου ένα ευρωπαϊκό σύνταγμα πανηγυρικού χαρακτήρα να είναι επί της ουσίας δημοκρατικό. Τα απαραίτητα στοιχεία είναι λοιπόν: α) να πηγάζει από τη συντακτική εξουσία των ευρωπαϊκών λαών, β) να θεμελιώνεται στην εξουσία και να θεμελιώνει την αυτοδύναμη εξουσία ενός ευρωπαϊκού δήμου ή μιας πολιτικής κοινωνίας πολιτών, αρμονικά συναρθρωμένης με την εθνική κυριαρχία των λαών της Ευρώπης και γ) να οργανώνει μια ευρωπαϊκή δημόσια σφαίρα πολιτικής συμμετοχής κι επικοινωνίας, μια *res publica*⁸³.

ii) Η συμβολική αξία του Συντάγματος

Το Σύνταγμα εκτός από την κανονιστική του αξία, ως θεμελιώδες κείμενο μιας πολιτικής κοινωνίας που διαμορφώνει συμπεριφορές με καταναγκαστικό τρόπο, διαθέτει και μια *inter alia* πομπώδη πολιτική σημασία. Αυτή εκφράζεται μέσα από τη συμβολική του λειτουργία, με την οποία παραθέτει μια ιδεατή αναπαράσταση της πολιτικής οργάνωσης της κοινωνίας και καταγράφει τις συλλογικές πολιτικές αξίες που αυτή ενστερνίζεται.

Ο Habermas, όπως έχει ήδη αναφερθεί, είναι σφοδρός υπέρμαχος του ευρωπαϊκού συντάγματος, γιατί πιστεύει ότι θα δώσει τη δυναμική για τη κατασκευή ενός ευρωπαϊκού δήμου, αλλά πρωτίστως μιας ευρωπαϊκής δημόσιας σφαίρας. Η άποψη αυτή αρύεται, κυρίως, από τη συμβολική λειτουργία του συνταγματικού κειμένου.

Η ενδεχόμενη συγκρότηση ενός συμβολικού πεδίου διεξαγωγής πολιτικών αντιδικιών, ιδεολογικών αντιπαραθέσεων, ακόμα και νομικών αμφισβητήσεων μεταξύ πολιτικών ομάδων, ατόμων και διαδίκων, θα

⁸³ Μανιτάκης Α., Το «Σύνταγμα» της Ευρώπης αντιμέτωπο με την εθνική και λαϊκή κυριαρχία, οπ. π. , σελ. 113 – 115. Εκεί η *res publica* εξηγείται ως ο τόπος όπου κυρίως συγκροτείται η αστική ή πολιτική ελευθερία και η ιδιότητα του πολίτη.

αποτελέσει τη μεγάλη σκόπευση ενός πιθανού ευρωσυντάγματος. Αλλά, επίσης, ο διακηρυκτικός χαρακτήρας κι η έκδηλη πολιτική καταγωγή του συνταγματικού κειμένου, το μεταβάλλουν σε ιδεολογική δεξαμενή άντλησης πολιτικών επιχειρημάτων από τις πολιτικές και κοινωνικές δυνάμεις, με σκοπό την ενίσχυση και δικαιολόγηση των θέσεων τους⁸⁴. Η τροφοδότηση του πολιτικού διαλόγου και της ιδεολογικής διαπάλης με ιδέες κι επιχειρήματα, θα αποτελέσει το βασικό συστατικό μιας ευρωπαϊκής δημόσιας σφαίρας.

Σε κάθε περίπτωση, το Σύνταγμα, ως έννοια, συμβολίζει τη πολιτική ενότητα και ταυτότητα. Συνεπώς, ένα ευρωπαϊκό Σύνταγμα θα καλούνταν να αναπαραστήσει, με τρόπο τυπικό και μορφή κανονιστική, την πολιτειακή υπόσταση της Ευρωπαϊκής Ένωσης, προικισμένο με μια δύναμη υποβολής και προτροπής προς τους πολίτες. Με αυτό τον τρόπο, πιθανόν να διασφάλιζε μια δίκαιη πολιτική συμβίωση και να ικανοποιούσε τους μύχιους πόθους και τις βασικές επιδιώξεις των πολιτών, μέσα από την ακτινοβολία και την αξία του περιεχομένου του κι όχι μέσα από τον εξαναγκασμό των επιταγών του.

⁸⁴ Μανιτάκης Α., *Συνταγματική Οργάνωση του Κράτους*, οπ. π., σελ. 69 – 71.

Κεφάλαιο 3

A. Θεσμοί και πολιτικές

1) Το θεσμικό επακολούθημα

α) Θεσμικά μέτρα για την ευρωπαϊκή δημόσια σφαίρα

Η δημόσια σφαίρα σε ευρωπαϊκό επίπεδο είναι ακόμα υπανάπτυκτη και υποχρηματοδοτούμενη, παρ' όλες τις αυξανόμενες προσπάθειες της Ευρωπαϊκής Επιτροπής από την Συνθήκη του Μάαστριχτ και μετά. Και έτι περαιτέρω, ενώ όλες οι εκστρατείες πληροφόρησης αύξησαν το ενδιαφέρον του κοινού για διάφορα θέματα, τελικώς αυτές οι πολιτικές δεν φάνηκαν ικανές να δώσουν στη κοινή γνώμη την προσδοκώμενη κατεύθυνση της μετουσίωσης της σε μια δυναμική ευρωπαϊκή δημόσια σφαίρα.

Ομοίως, οι προσπάθειες του Συμβουλίου απέβησαν άκαρπες, ενώ μόνο το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο έγινε αντιληπτό ως ένα ισχυρό δημόσιο βήμα, το οποίο βρίσκεται στη διαδικασία οικοδόμησης ενός ακόμα ευρύτερου δημοσίου βήματος⁸⁵. Ανέκαθεν το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο υπήρξε ο θεσμικός βραχίονας οικοδόμησης της Ευρωπαϊκής Ένωσης εκ των κάτω, ωστόσο η αναβάθμιση του ρόλου του είναι αργόσυρτη και μη θαρραλέα, δείγμα του ότι αποτελεί «θύμα» της έλλειψης ενός ευρωπαϊκού πολιτικού σχεδίου.

Συνεπώς, η ενίσχυση της ευρωπαϊκής πολιτικής κοινότητας και της δημόσιας σφαίρας είναι πλέον απαραίτητη, κι η παρουσία τους πρέπει να εκφράζεται και θεσμικά. Ήδη η προσπάθεια αυτή έχει ολοκληρώσει κάποιες σημαντικές επιτυχίες στη θεσμική δόμηση του ευρωπαϊκού εγχειρήματος, μέσα από τις δραστηριότητες που επιχείρησε, φερ' ειπείν μέσω της έντονης

⁸⁵ Bärenreuter C.,Brüll C.,Mokre M.,Wahl-Jorgensen K, οπ. π.,σελ. 11

διαμαρτυρίας για το γνωστό lobbying, που επηρεάζει τη λήψη των αποφάσεων των θεσμικών οργάνων της Ευρωπαϊκής Ένωσης⁸⁶.

β) Θεσμικές αλλαγές

Είναι ακόμα γνωστό, ότι στο τεχνικό κομμάτι της ευρωπαϊκής ενοποίησης, δηλαδή στη γραφειοκρατική και θεσμική οργάνωση του υπερεθνικού οργανισμού, υπάρχουν σοβαρά προβλήματα δημοκρατικής νομιμοποίησης κι εν γένει δυσλειτουργίας. Προς επίρρωση αυτού του ισχυρισμού, ορισμένοι συγγραφείς κάνουν λόγο για μικτό πολίτευμα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, όπου συνυπάρχουν δημοκρατικά και ολιγαρχικά – γραφειοκρατικά στοιχεία⁸⁷.

Έχει επανειλημμένως τονιστεί η καινοφάνεια κι η πρωτοτυπία του ευρωπαϊκού οικοδομήματος. Το αυτό ισχύει και για τον θεσμικό μηχανισμό της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η λειτουργία του οποίου αποτελεί την ατμομηχανή της ενοποίησης και συγκεντρώνει το επίκεντρο της συζήτησης για το μέλλον της. Είναι αυτονόητο, ότι η ενίσχυση του ευρωπαϊκού δημόσιου χώρου θα επηρεαστεί και από τον μετασχηματισμό των ευρωπαϊκών θεσμικών οργάνων στο μέλλον.

Οι μελλοντικές διεργασίες θα πρέπει να συνδράμουν στην απλοποίηση των διαδικασιών του τρόπου δράσης της Ευρωπαϊκής Ένωσης και την οικειοποίηση του τρόπου λειτουργίας της από τους ευρωπαίους πολίτες. Θα πρέπει, επιτέλους, η Ευρωπαϊκή Ένωση να λειτουργήσει καινοτόμα, αποφασιστικά και δημοκρατικά, ειδικά θα μείνει στο κάδρο της ιστορίας. Αυτό συνεπάγεται, ότι η όποια θεσμική αλλαγή θα πρέπει να είναι προϊόν ανοιχτής συζήτησης και απαύγασμα πολιτικών διαδικασιών.

⁸⁶ Βλ. περισσότερα σχετικά με το μείζον ζήτημα της διαφάνειας στη λήψη των αποφάσεων σε ευρωπαϊκό επίπεδο στην ιστοσελίδα <http://www.alter-eu.org/>

⁸⁷ Χρυσόγονος Κ., *Το μετέωρο θήμα της Ευρώπης*, οπ. π., σελ. 51

2) Η προσαρμογή των θεσμικών οργάνων

α) Σταδιακή προσαρμογή των θεσμών

i) Αλλαγή προτύπου

Η αλλαγή της θεσμικής φυσιογνωμίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης με την ενίσχυση του δημοσίου χώρου και των πολιτικών διαδικασιών είναι το μεγάλο στοίχημα της σημερινής Ευρώπης. Πολλοί συγγραφείς κι ευρωπαϊστές θεωρούν ότι είναι η κατάλληλη ώρα να τεθούν και να πέσουν στο τραπέζι κρίσιμα ερωτήματα για το ευρωπαϊκό μέλλον, ερωτήματα που παρέμεναν αναπάντητα για διαφορετικούς λόγους.

Πιο συγκεκριμένα, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, κατά πολλούς, θα πρέπει να μονοπωλεί την νομοθετική πρωτοβουλία και να απεξαρτηθεί από τις δεσμεύσεις του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου. Άλλωστε, η υπερεθνικότητα της Επιτροπής αποτελεί κλειδί για την λειτουργία όλου του θεσμικού μηχανισμού. Το πρόβλημα νομιμοποίησης, το οποίο αντιμετωπίζει είναι γνωστό και η ανεξαρτητοποίηση της είναι πιο επίκαιρη από ποτέ. Οι ανίσχυρες Ευρωπαϊκές Επιτροπές είναι συχνό φαινόμενο, γεγονός που αποδίδεται στις κακές αναμνήσεις των μεγάλων κρατών – κυρίως του Ηνωμένου Βασιλείου - από φιλόδοξες Επιτροπές όπως αυτή του Ντελόρ⁸⁸. Σίγουρα η αποκλειστικότητα της νομοθετικής πρωτοβουλίας και η παγίωση της ειδικής πλειοψηφίας σε κρίσιμα θέματα, όπως φορολογικά και δημοσιονομικά ενόψει τραπεζικής και φορολογικής ένωσης είναι απαραίτητα για την αναβάθμιση του ρόλου της, αρκεί να συνοδευτούν από παράλληλη ενίσχυση της νομιμοποιητικής της βάσης, μέσω των εξουσιών ελέγχου του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου. Μια άλλη σημαντική καινοτομία είναι η εκλογή ενός «Προέδρου της Ένωσης» με άμεση καθολική ψηφοφορία σε όλα τα κράτη μέλη.

⁸⁸ Βλ. περισσότερα στο Κον – Μπεντίτ Ντ., Βέρχοφσταντ Γ., οπ. π., σελ. 162 – 163.

Όσον αφορά το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το όργανο που εκπροσωπεί τους ευρωπαϊκούς λαούς, ο μετασχηματισμός της λειτουργίας του έχει βαρύνουσα σημασία κι ο ρόλος του είναι κρίσιμος για την ευρωπαϊκή ενοποίηση. Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο οφείλει να αναπτύξει στερεότερη σύνδεση με τους ευρωπαίους πολίτες και να εξελιχθεί σε «καθρέφτη» του ευρωπαϊκού δημόσιου χώρου. Ωστόσο, σε αυτό το σημείο, είναι απαραίτητη μια νέα διαμόρφωση της κομματικής και πολιτικής φυσιογνωμίας της ευρωπαϊκής εκλογικής διαδικασίας, η οποία θα πρέπει να γίνει ενιαία και πανευρωπαϊκή, για να παράξει τις συνθήκες ενός απαραίτητου κι ελεύθερου ανταγωνισμού ιδεών στην ευρωπαϊκή δημόσια σφαίρα.

Κατόπιν αυτών, είναι η ώρα για εκλογή ευρωπαίων βουλευτών επί τη βάσει μιας ευρωπαϊκής λίστας υποψηφίων, που δεν θα είναι υπερασπιστές των επιμέρους εθνικών συμφερόντων, αλλά λειτουργοί ενός κοινού ευρωπαϊκού καλού⁸⁹. Είναι, δηλαδή, η στιγμή, στην οποία το ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο θα εκφράζει πλέον την κοινωνική πολλαπλότητα της Ευρώπης και θα δίνει ουσία στη σχέση εκλογέα – βουλευτή, προαλείφοντας τη πολιτική ενότητα του αναδυόμενου ευρωπαϊκού κοινωνικού σχηματισμού μέσα από τη συναίρεση των αντιθέσεων.

β) Επιμέρους πρωτοβουλίες

Από εκεί και πέρα, προτείνονται πολλές ακόμα πρωτοβουλίες που θα ενισχύσουν τον δημόσιο χώρο. Πρωτοβουλίες που θα έχουν ως προτεραιότητα την αμοιβαιοποίηση διαφόρων προβλημάτων, όπως τα σύγχρονα κοινωνικά ζητήματα, η ανεργία, η φτώχεια και πολλά ακόμα θέματα που αναζητούν διεθνικές λύσεις.

⁸⁹ Διάφορες προτάσεις για τον τρόπο λειτουργίας της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου προς μια υπερεθνική βάση βλ. Βλ. περισσότερα στο Κον – Μπεντίτ Ντ., Βέρχοφσταντ Γ., οπ. π., σελ. 144 και στο άρθρο του Ξενοφώντος Γιαταγάνα, *Η θέση της Επιτροπής στη συζήτηση για το μέλλον της Ευρώπης*.

Ο Κον - Μπεντίτ προτείνει την χρηματοδότηση του ευρωπαϊκού προϋπολογισμού μέσω ενός ειδικού φόρου, που θα δημιουργεί ένα ενστικτώδη δεσμό των ευρωπαίων πολιτών με τον ευρωπαϊκό πολιτικό χώρο ή ακόμα κάτι πιο ριζοσπαστικό, όπως η δημιουργία ευρωπαϊκής κοινωνικής θητείας για εργασία σε μian άλλη ευρωπαϊκή χώρα.

Επίσης, αναθεωρήμενη ευρωπαϊκή προσέγγιση πρέπει να υπάρξει σε πολλά θέματα, όπως η θέση της γυναίκας στην Ευρωπαϊκή Ένωση⁹⁰, ο πολιτισμός και η διπλωματία, οι ενταξιακές διαπραγματεύσεις με κράτη μη μέλη, και η επίταση μιας κοινής εξωτερικής πολιτικής της Ευρώπης. Στόχος η υλοποίηση κοινών πολιτικών που θα ενισχύσουν τη συνοχή της Κοινοπολιτείας⁹¹.

B) Αξίες και ταυτότητες

1) Το κυρίαρχο αξιακό σύστημα

α) Ευρωπαϊκότητα

ι) Αναζήτηση συνοχής στην Ευρώπη

Η Ευρωπαϊκή Ένωση έχει ξεπεράσει τον μισό αιώνα ζωής, άρα μπορούν πλέον να βγουν ασφαλή συμπεράσματα για το μέγεθος της συνοχής ανάμεσα στις χώρες που την απαρτίζουν, παρόλη τη παραδοχή, ότι η πολιτική της ολοκλήρωση αποτελεί μια μακρόσυρτη και δυναμική διαδικασία. Κάνοντας μια γοργή σύγκριση της συνολικής ιστορίας της Ευρώπης, διαπιστώνει κανείς με επιφανειακή κρίση, ότι το σημερινό στάδιο της ευρωπαϊκής ενοποίησης είναι

⁹⁰ Βλ. περισσότερα στο βιβλίο της Βίλμας Σινάνογλου, *Η Ελλάδα στην Ευρώπη των πολιτών*, εκδόσεις Ι. Σιδέρης, Αθήνα 1999, σελ. 93 – 101.

⁹¹ Βλ. περισσότερα για τις πολιτικές της Ευρωπαϊκής Ένωσης στο βιβλίο του Σκούντζου Θεόδωρου, *Θεσμοί και πολιτικές ανάπτυξης της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, εκδόσεις Αθ. Σταμούλης, Οκτώβριος 2006

ιδιαίτερα διστακτικό, παρά τα τολμηρά βήματα που έχουν πραγματοποιηθεί. Αντιθέτως, το πρώιμο στάδιο της ενοποίησης ήταν πολύ πιο ενθουσιώδες, κάτι που ίσως να οφείλεται στη διάθεση των ευρωπαίων να αφήσουν πίσω το αιματοκύλισμα του πολέμου, και στη πρόθεση τους για ανόρθωση των διευρωπαϊκών σχέσεων επί τη βάσει πανανθρώπινων αξιών.

Παρ' όλες, λοιπόν, τις θαρραλέες προσπάθειες ενοποίησης, η ευκταία συνοχή δεν ήρθε ποτέ. Κάπως έτσι, οι ευρωπαίοι πολίτες παραχώρησαν μέρος της εθνικής τους κυριαρχίας με πρόσχημα τη πιο συνεκτική κι ισχυρότερη Ευρώπη. Όμως η πραγματικότητα ήταν πολύ διαφορετική, αφού τεράστιες ανισότητες, απροσδόκητες ανισομέρειες και θεόρατες αδικίες υπονόμισαν την αρχική λάμψη του πολυεθνικού εγχειρήματος.

Σε απάντηση αυτών, πολιτικές ηγεσίες και παντός τύπου γραφειοκρατίες σπεύδουν τώρα να προτείνουν περισσότερες θυσίες για τους πολίτες εις το όνομα μιας άρρητης και αινιγματικής πολιτικής ολοκλήρωσης, που καταλήγει να γίνεται το αποκούμπι των αγορών του χρήματος, των χρηματιστηρίων και της ανάλγητης παγκοσμιοποίησης, οδηγώντας στην αποσάθρωση των κοινωνιών. Έτσι δεν έχει επέλθει ακόμα, κι αμφίβολο το πότε αυτό θα συμβεί, ο προσδοκώμενος και πολυπόθητος δημοκρατικός ανακαθορισμός της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ένας ανακαθορισμός που θα οδηγήσει επιτέλους στη σφυρηλάτηση της Ευρώπης των λαών και όχι της Ευρώπης του κεφαλαίου.

Οι κύριοι ιδρυτές της ευρωπαϊκής προσπάθειας, ο Jean Monnet κι ο Robert Schuman, προφανώς, όταν διακήρυταν την ίδρυση της οραματικής τους πρότασης, δεν φαντάζονταν ότι αυτό το όραμα θα αποτελέσει βορά των αντι-ευρωπαϊκών και αντιλαϊκών επιδιώξεων του παγκοσμιοποιημένου χρηματιστικού κεφαλαίου, των πολυεθνικών, των γραφειοκρατών και των τεχνοκρατών. Μέσα σε αυτή τη πραγματικότητα ο Κώστας Βεργόπουλος παρατηρεί, ότι η ευρωπαϊκή προβληματική αποβαίνει όλο και πιο ασταθής, επιφανειακή κι εφήμερη κι ότι ο αρχικός στόχος της πολιτικής ενοποίησης μεταφράσθηκε ταχέως σε στόχο οικονομικής συνοχής και ολοκλήρωσης. Έπειτα, η ευρωπαϊκή συνοχή έχει παρακαμφθεί για να δοθεί προτεραιότητα

στο κοινό νόμισμα, σε εμπορικές πολιτικές και στον στόχο της απλής σύγκλισης ονομαστικών δεικτών μεταξύ αυτοτελών εθνικών οικονομιών⁹².

Η αλήθεια είναι, όπως σημειώνει ο γάλλος ιστορικός Jean – Claude Rioux, «ότι παρά τα βαγόνια συνεδρίων και τον πολλαπλασιασμό ερευνητικών κέντρων και πιστώσεων, η ανεπάρκεια ευρωπαϊκής πίστης της κοινής γνώμης συνεπάγεται ότι μέχρι σήμερα δεν διαθέτουμε μια ενιαία ευρωπαϊκή ιστορία με αξιόλογο βάρος απέναντι στις εθνικές ιστορίες των ευρωπαϊκών χωρών, ούτε κι απέναντι στη συγκριτική ευρωπαϊκή ιστορία»⁹³. Αυτή, ακριβώς, η έλλειψη κοινού ιστορικού παρελθόντος, παράγει δυσκολίες συγκρότησης ενός κοινού αισθήματος του ανήκειν σε μια ευρύτερη κοινότητα, άρα και δημιουργίας ενός «ευρωπαϊκού λαού».

ii) Η απειλή του ευρωσκεπτικισμού και οι διευρύνσεις του οικοδομήματος

Η ενστικτώδης αντίδραση των ευρωπαίων πολιτών να περιχαράκωνονται στην εθνική τους σκέπη διαταράσσει την απαιτούμενη συνοχή. Οι Βρετανοί ρέπουν συνεχώς προς τον ατλαντισμό και ουδέποτε έμειναν συγκινημένοι με την ευρωπαϊκή ιδέα. Άλλωστε, όπως μνημονεύει ο Λουκάς Τσούκαλης σχετικά με το Ηνωμένο Βασίλειο, «η συμμετοχή του στην Ευρωπαϊκή Ένωση έχει σημαδευτεί ως τώρα από περιοδικές κρίσεις, αυτοεξαιρέσεις από κοινές πολιτικές, αποκλίσεις από την κυρίαρχη άποψη σε σημαντικά ζητήματα, και γενικώς χαμηλά ποσοστά λαϊκής υποστήριξης για την εμβάθυνση της ολοκλήρωσης»⁹⁴. Αποδίδει δε αυτή την στάση των Βρετανών στην ανάμνηση της χαμένης αυτοκρατορίας, τον διεθνή και υπεράκτιο χαρακτήρα της

⁹² Βλ. περισσότερα στο βιβλίο του Κώστα Βεργόπουλου, *Ποιος φοβάται την Ευρώπη, Ανατομία ενός μύθου*, Εκδοτικός Οίκος Α. Α. Λιβάνη, 2000, σελ.

⁹³ Από το βιβλίο του Κώστα Βεργόπουλου, *οπ. π.*,

⁹⁴ Από το βιβλίο του Λουκά Τσούκαλη, *οπ. π.*, σελ 111.

βρετανικής οικονομίας, την ειδική σχέση της χώρας με τις Ηνωμένες Πολιτείες και τη ταυτόχρονη δυσπιστία ότι προέρχεται από την ηπειρωτική Ευρώπη⁹⁵. Σε γενικά πλαίσια, το Ηνωμένο Βασίλειο αποτέλεσε κινητήρια δύναμη της ευρωπαϊκής οικονομικής ολοκλήρωσης, όντας ανέκαθεν υπέρμαχος μιας ενιαίας και ανοιχτής αγοράς χωρίς στρεβλώσεις στον ανταγωνισμό. Ουδέποτε, όμως, συγκινήθηκε για τη πολυπόθητη, παρ' ότι ακανθώδη, πολιτική ολοκλήρωση, για την ενίσχυση της πολιτικής και κοινωνικής Ευρώπης⁹⁶. Ήδη ο επερχόμενος πολυετής δημοσιονομικός προγραμματισμός και οι διαπραγματεύσεις που θα τον ακολουθήσουν προκαλεί τριγμούς και πιέσεις στον πρωθυπουργό Κάμερον. Σε κάθε περίπτωση, το περίφημο Brexit, το οποίο αποτελεί μια σύντμηση του British Exit, είναι πιο κοντά από ποτέ, όπως πολλοί εκτιμούν.

Ομοίως, η Γερμανία, η ισχυρότερη χώρα της Ευρωπαϊκής Ένωσης και, κακά τα ψέματα, ο οδηγός της «ατμομηχανής» που λέγεται ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, δεν μπορεί να πείσει για τις πραγματικές της προθέσεις. Η γερμανοκεντρικότητα στον σχεδιασμό των πολιτικών αποφάσεων των ευρωπαϊκών θεσμικών οργάνων είναι πλέον πρόδηλη, ενώ η επιβολή αυστηρότερης δημοσιονομικής πειθαρχίας στην Ευρωζώνη και το «φλέρτ» συνεργασίας με την Ουάσινγκτον μέσω της ενεργοποίησης του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου φαντάζουν σκανδαλώδη για όλη την υπόλοιπη

⁹⁵ Σημειωτέον ότι το Ηνωμένο Βασίλειο δεν αποτέλεσε ιδρυτικό μέλος του ευρωπαϊκού οικοδομήματος κι έτσι δεν κατόρθωσε εξ αρχής να γίνει ρυθμιστής των κανόνων και του παιχνιδιού. Παρ' όλ' αυτά, δεν άργησε να ενταχθεί στην Ευρωπαϊκή Ένωση, καθώς ήταν από τα μέλη της πρώτης διεύρυνσης το 1973, κάνοντας τότε μια αναθεώρηση των στρατηγικών του επιλογών. Από τότε αποτελεί σταθερή ευρωσκεπτικιστική δύναμη, αφού διαισθάνεται ότι η Ευρώπη αποτελεί πάγια απειλή για την αυτοδιάθεση των Άγγλων. Στα ίδια επίπεδα βαδίζουν επίσης η Πολωνία κι η Δανία, αλλά σε πολύ μικρότερο βαθμό.

⁹⁶ Το Ηνωμένο Βασίλειο δεν συμμετέχει στο Κοινωνικό Πρωτόκολλο, το οποίο, σύμφωνα με την επίσημη ιστοσελίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης (europa.eu), έχει ως στόχους: τη προώθηση της απασχόλησης, τη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης και εργασίας, τη κατάλληλη κοινωνική προστασία, τον κοινωνικό διάλογο, την ανάπτυξη των ανθρωπίνων πόρων για να διασφαλιστεί ένα υψηλό και βιώσιμο επίπεδο απασχόλησης, την ένταξη των ατόμων που αποκλείονται από την αγορά εργασίας.

Ευρώπη⁹⁷. Την ίδια στιγμή, έτερες μεγάλες χώρες της ευρωπαϊκής ηπείρου, όπως η Γαλλία κι η Ισπανία, εμφανίζονται καθημαγμένες από την καλπάζουσα κοινωνικό – οικονομική κρίση και, συνάμα, αδύναμες να αντιδράσουν.

Μέσα σε αυτή τη δύσκολη περίσταση, η Ευρωπαϊκή Ένωση καλείται να ανασυγκροτηθεί και να ανασυγκροτήσει την ασθμαίνουσα ευρωπαϊκή συνοχή. Κι όλα αυτά με έντεκα νέα μέλη να προστίθενται μέσα σε λιγότερο από μια δεκαετία, με ό,τι αυτό συνεπάγεται για τη προσθήκη νέων στοιχείων στο ευρωπαϊκό ψηφιδωτό⁹⁸. Την ίδια στιγμή, η Ευρωπαϊκή Ένωση ξεκινάει έναν νέο κύκλο διαπραγματεύσεων με την Τουρκία στις 5 Νοεμβρίου του 2013⁹⁹. Πιο συγκεκριμένα, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή χαιρέτησε πρόσφατα τις μεταρρυθμίσεις στο σύστημα δικαιοσύνης της Τουρκίας καθώς και την ανακοίνωση της κυβέρνησης ενός πακέτου νόμων για την προώθηση της ειρηνευτικής διαδικασίας με τους Κούρδους αντάρτες¹⁰⁰, παρά ταύτα, η παραβίαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων είναι ακόμα καθημερινό φαινόμενο και επαληθεύεται και από το Συμβούλιο της Ευρώπης μέσω των καταιγιστικών προσφυγών πολιτών έναντι της Τουρκίας στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο

⁹⁷ Μαρίας Ν., Το Μνημόνιο της χρεοκοπίας και ο άλλος δρόμος «Πειραματόζων η Ελλάς», εκδόσεις Λιβάνη, 2011, σελ. 230

⁹⁸ Ο Χέλμουτ Σμιτ είχε προοικονομήσει μέσα από το βιβλίο του *Η Αυτοδυναμία της Ευρώπης*, οπ. π., σελ. 237, όταν ακόμα τα μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης ήταν δεκαπέντε. Ανέφερε χαρακτηριστικά «Και σε ό,τι αφορά τη διεύρυνση, η πλειονότητα των πολιτών των κρατών μελών είναι αρκετά επιφυλακτική. Μόλις ολοκληρωθούν οι πρώτες εντάξεις, οι πολίτες θα πρέπει πρώτα να πεισθούν ότι οι κίνδυνοι και οι θυσίες που συνδέονται με αυτές είναι αναγκαίες και ότι μακροπρόθεσμα θα υπάρχει όφελος για όλους εκείνους που συμμετέχουν». Ωστόσο, μάλλον δεν δόθηκε η δέουσα προσοχή στον προγραμματισμό της ευρωπαϊκής διεύρυνσης από τα ευρωπαϊκά θεσμικά όργανα.

⁹⁹ Βλ. περισσότερα στο βιβλίο του Παναγιώτη Ι. Κανελλόπουλου, οπ. π., σελ. 38, σχετικά με την ενταξιακή πορεία της Τουρκίας. Εκεί, μεταξύ άλλων, ξεκαθαρίζεται ότι οι ενταξιακές διαπραγματεύσεις με την Τουρκία δεν θα καταλήξουν σε πλήρη ένταξη, αλλά σε ειδική προνομιακή σχέση.

¹⁰⁰ Πηγή euractiv.gr

Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (ΕΔΔΑ) για πάσης φύσεως παραβάσεις¹⁰¹. Συν τοις άλλοις μια πιθανή είσοδο της Τουρκίας θα μετασχημάτιζε ολόκληρο τον δημογραφικό χάρτη της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Επίσης, προ-ενταξιακές προσεγγίσεις έχουν δειλά ξεκινήσει με μικρότερες χώρες, όπως η Αλβανία και η ΠΓΔΜ.

Ο Δημήτριος Τσάτσος ήταν εκ προοιμίου υπέρμαχος ενός σαφούς γεωγραφικού και πολιτισμικού προσδιορισμού του ευρωπαϊκού χώρου¹⁰². Το θεωρούσε μάλιστα ένα ζήτημα «αδυσώπητα υπαρκτό» για τη συνοχή και τη συνέχεια της Ευρώπης. Αναγνώριζε τη δυσκολία απάντησης σε τέτοιου τύπου ερωτήματα, ωστόσο, καταδίκασε και την πλήρη αποσιώπηση τους. Είναι αλήθεια ότι, όσο δύσκολα κι άκομψα κι αν είναι μερικά ζητήματα, σε κάθε περίπτωση πρέπει να υπάρχουν απαντήσεις. Απάντηση, λοιπόν, πρέπει να υπάρξει σε μια σαφώς οροθετημένη γεωγραφική σύλληψη της Ευρώπης, αλλά και στον τυχόν προσδιορισμό επιμέρους θρησκευτικών και πληθυσμιακών κριτηρίων¹⁰³. Εν κατακλείδι, τα όρια της Ευρώπης δεν μπορούν να παραμείνουν αυθαίρετα αν υπάρχουν μεγαλύτερες προσδοκίες.

Αυτά τα ερωτήματα είναι δύσκολα κι «αδιάκριτα». Το ότι δεν τίθενται στο τραπέζι είναι μια κατάσταση που «βολεύει» τη στασιμότητα και την τριβή της Ευρώπης. Πρέπει, όμως, να γίνουν, για να υπάρξει συνέχεια και να ξεκαθαριστεί το τοπίο. Ωστόσο, η δυσκολία έγκειται στο ότι η Ευρώπη δεν δύναται να θέτει περιορισμούς, γιατί σε αυτή την περίπτωση θα κινδυνεύσει να απαρνηθεί την ίδια της τη φύση. Για παράδειγμα, δεν μπορεί εις το όνομα του χριστιανισμού να αμφισβητήσει την ευρωπαϊκότητα των μουσουλμάνων της Βοσνίας ή τους αντίστοιχους μουσουλμανικούς πληθυσμούς

¹⁰¹ Στις πολύκροτες συγκρούσεις του Ιουνίου του 2013, η αστυνομία απάντησε με χρήση υπερβολικής βίας σε αντιδράσεις διαδηλωτών απέναντι στις ανελεύθερες πολιτικές που προήγαγε ο Πρωθυπουργός Ρ. Τ. Ερντογκάν.

¹⁰² Βλ. περισσότερα στο Τσάτσος Δ., οπ. π., σελ. 31 – 34.

¹⁰³ Αντιλαμβάνεται κανείς πώς θα άλλαζε την αρχιτεκτονική του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου μια πιθανή είσοδος της Τουρκίας. Μια τέτοια περίπτωση θα ανάγκαζε την Ευρωπαϊκή Ένωση σε έναν θαρραλλέο θεσμικό μετασχηματισμό.

της Γερμανίας, διότι θα εξοστρακίσει τη βασική της αρχή που είναι η ανθρώπινη ελευθερία και προσωπικότητα. Άρα, οιοδήποτε κριτήριο δεν θα πρέπει να παρακάμπτει την ανθρώπινη ελευθερία και προσωπικότητα.

iii) Αξιακό σύστημα της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Οι αξίες της Ευρωπαϊκής Ένωσης αναφέρονται ρητά στο άρθρο 2 της ΣυνθΕΕ (Συνθήκη της Ευρωπαϊκής Ένωσης). Συγκεκριμένα το άρθρο αναφέρει ότι «η Ένωση βασίζεται στις αξίες του σεβασμού, της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, της ελευθερίας, της δημοκρατίας, της ισότητας, του κράτους δικαίου και του σεβασμού των ανθρώπινων δικαιωμάτων, συμπεριλαμβανομένων των δικαιωμάτων των προσώπων που ανήκουν σε μειονότητες. Οι αξίες αυτές είναι κοινές στα κράτη μέλη εντός κοινωνίας που χαρακτηρίζεται από τον πλουραλισμό, την απαγόρευση των διακρίσεων, την ανοχή, τη δικαιοσύνη, την αλληλεγγύη και την ισότητα μεταξύ γυναικών και ανδρών».

Το ως άνω αξιακό σύστημα της Ευρωπαϊκής Ένωσης αποτυπώνεται κανονιστικά στο άρθρο 6 της ΣυνθΕΕ, που εισήγαγε η Συνθήκη του Μάαστριχτ και το οποίο εν περιλήψει προβλέπει ότι «η Ευρωπαϊκή Ένωση βασίζεται στις αρχές της ελευθερίας, της δημοκρατίας, του σεβασμού των ανθρώπινων δικαιωμάτων και των θεμελιωδών ελευθεριών, καθώς και του κράτους δικαίου, αρχές οι οποίες είναι κοινές για όλα τα κράτη μέλη, και σέβεται τα θεμελιώδη δικαιώματα, όπως κατοχυρώνονται με την Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την προστασία των ανθρώπινων δικαιωμάτων και των θεμελιωδών ελευθεριών -- ΕΣΔΑ -- και όπως προκύπτουν από τις κοινές συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών ως γενικές αρχές του κοινοτικού δικαίου».

Μάλιστα, ο σεβασμός των αξιών αυτών αποτελεί προϋπόθεση για κάθε προσχώρηση νέου κράτους μέλους στην Ευρωπαϊκή Ένωση σύμφωνα με τη

διαδικασία που αναφέρεται στο άρθρο 49 της ΣυνθΕΕ¹⁰⁴. Επίσης, η μη τήρηση των αξιών αυτών μπορεί να οδηγήσει στην κατάργηση των δικαιωμάτων συμμετοχής ενός κράτους μέλους στην Ένωση σύμφωνα με το άρθρο 7 ΣυνθΕΕ, ειδικώς στις παραγράφους 2 και 3¹⁰⁵.

Βεβαίως, κάθε ευρωπαϊκή χώρα πρέπει να πληροί κάποια κριτήρια, όχι μόνο για να εξασφαλίσει την ένταξη της, αλλά και για να παραμείνει μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η παραβίαση των κριτηρίων συνεπάγεται παραβίαση του ίδιου του αξιακού σώματος της Κοινότητας, όπως αυτό υπαγορεύεται στο προαναφερθέν άρθρο 6 παρ. 1 της ΣυνθΕΕ. Τα κριτήρια αυτά είναι γνωστά ως κριτήρια της Κοπεγχάγης και θεσπίστηκαν το 1993 στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της πρωτεύουσας της Δανίας. Βάσει αυτών, για να προσχωρήσει μια χώρα στην Ευρωπαϊκή Ένωση, πρέπει να πληροί τρία κριτήρια¹⁰⁶:

¹⁰⁴ Άρθρο 49 της ΣυνθΕΕ: «Κάθε ευρωπαϊκό κράτος το οποίο σέβεται τις αξίες που αναφέρονται στο άρθρο 2 και δεσμεύεται να τις προάγει, μπορεί να ζητήσει να γίνει μέλος της Ένωσης. Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και τα εθνικά κοινοβούλια ενημερώνονται για την αίτηση αυτή. Το αιτούν κράτος απευθύνει την αίτησή του στο Συμβούλιο, το οποίο αποφασίζει ομόφωνα, αφού ζητήσει τη γνώμη της Επιτροπής και μετά από έγκριση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, το οποίο αποφασίζει με την πλειοψηφία των μελών από τα οποία απαρτίζεται. Λαμβάνονται υπόψη τα κριτήρια επιλεξιμότητας που συμφωνεί το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο. Οι όροι της προσχωρήσεως και οι λόγω αυτής αναγκαίες προσαρμογές των Συνθηκών που θεμελιώνουν την Ένωση, αποτελούν αντικείμενο συμφωνίας μεταξύ των κρατών μελών και του αιτούντος κράτους. Η συμφωνία αυτή υπόκειται σε επικύρωση εκ μέρους όλων των συμβαλλομένων κρατών, κατά τους αντίστοιχους συνταγματικούς τους κανόνες».

¹⁰⁵ Άρθρο 7 παρ. 2 και 3 της ΣυνθΕΕ: «Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, αποφασίζοντας ομόφωνα μετά από πρόταση του ενός τρίτου των κρατών μελών ή της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και αφού λάβει την έγκριση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, δύναται να διαπιστώσει την ύπαρξη σοβαρής και διαρκούς παραβίασης από κράτος μέλος των αξιών του άρθρου 2, αφού καλέσει το εν λόγω κράτος μέλος να υποβάλει τις παρατηρήσεις του.

3. Εφόσον γίνει η αναφερόμενη στην παράγραφο 2 διαπίστωση, το Συμβούλιο δύναται να αποφασίζει, με ειδική πλειοψηφία, την αναστολή ορισμένων δικαιωμάτων τα οποία απορρέουν από την εφαρμογή των Συνθηκών ως προς το εν λόγω κράτος μέλος, συμπεριλαμβανομένων των δικαιωμάτων ψήφου του αντιπροσώπου της κυβέρνησης αυτού του κράτους μέλους στο Συμβούλιο. Ενεργώντας κατ' αυτόν τον τρόπο, το Συμβούλιο λαμβάνει υπόψη τις πιθανές συνέπειες μιας τέτοιας αναστολής στα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις φυσικών και νομικών προσώπων».

¹⁰⁶ Πηγή europa.eu

- πολιτικό κριτήριο: σταθερότητα θεσμών που εγγυώνται τη δημοκρατία, το κράτος δικαίου, τα δικαιώματα του ανθρώπου, τον σεβασμό και την προστασία των μειονοτήτων
- οικονομικό κριτήριο: ύπαρξη μιας λειτουργούσας οικονομίας της αγοράς και ικανότητα αντιμετώπισης των ανταγωνιστικών πιέσεων και των δυνάμεων της αγοράς στο πλαίσιο της Ένωσης
- κριτήριο του κεκτημένου της Ένωσης: ικανότητα ανάληψης των υποχρεώσεων που απορρέουν από την ιδιότητα του μέλους, συμπεριλαμβανομένης της προσήλωσης στους στόχους της πολιτικής, οικονομικής και νομισματικής Ένωσης.

Τα ως άνω κριτήρια θεωρούνται οι πυλώνες στήριξης της ευρωπαϊκής ταυτότητας. Είναι το *corpus* των αξιών και των αρχών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, «οργανωμένων σε σαφείς θεσμικές επιλογές και οικονομικές επιδόσεις που πρέπει να αποδέχονται και να επιτυγχάνουν όσοι θέλουν να μοιράζονται με τα σημερινά κράτη μέλη το ίδιο περιεχόμενο για την ευρωπαϊκή ταυτότητα»¹⁰⁷.

Ωστόσο, σήμερα τα πράγματα είναι πολύ διαφορετικά. Πίσω από το προσωπείο της οικονομικής κρίσης εμφωλεύει μια πραγματική κρίση του ευρωπαϊκού αξιακού συστήματος. Μέσα σε λίγα χρόνια, η Ευρώπη «επέτρεψε» το γκρέμισμα των αυστηρών κριτηρίων ευημερίας που είχε θέσει, κατακρημνίζοντας τη ποιότητα ζωής των ευρωπαίων, χωρίς έστω να θέτει ένα ελάχιστο επίπεδο αξιοπρεπούς διαβίωσης. Δυστυχώς, η «σημαία» της ευημερίας στην Ευρώπη υπεστάλη αιφνιδίως, αποδεικνύοντας ότι η ευημερία δεν εξασφαλίζεται μόνο ως αποτέλεσμα επίτευξης αριθμητικών στόχων¹⁰⁸.

¹⁰⁷ Τσάτσος Δ., οπ. π., σελ. 34

¹⁰⁸ Επί τη ευκαιρία των αριθμών οι μόνοι αριθμοί με υψηλά επίπεδα είναι αυτοί της ανεργίας, της φτώχειας κλπ. Την ίδια στιγμή ο έλληνας πρωθυπουργός Αντώνης Σαμαράς, σε μια διάσκεψη κορυφής της Ευρωπαϊκής Ένωσης στο Παρίσι στις 12 Νοεμβρίου του 2013, αναγκάστηκε να δηλώσει «όλοι οι κοινωνικοί δείκτες έχουν περάσει στην 'κόκκινη ζώνη'. Η

iv) Τι πραγματικά πρεσβεύει η ευρωπαϊκότητα

Το άρθρο 167 παρ. 1 της ΣυνθΛΕΕ¹⁰⁹ (Συνθήκη για την λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης) προβλέπει ότι «Η Ένωση συμβάλλει στην ανάπτυξη των πολιτισμών των κρατών μελών και σέβεται την εθνική και περιφερειακή πολυμορφία τους, ενώ ταυτόχρονα προβάλλει την κοινή πολιτιστική κληρονομιά». Από το συγκεκριμένο άρθρο προκύπτει το βασικό αίτημα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, δηλαδή η ταυτόχρονη προώθηση της πολυμορφίας και της ενότητας. Στο περιεχόμενο αυτής της διάταξης εντοπίζεται το πολιτιστικό πρότυπο που επιθυμεί να προωθήσει η Ευρώπη, το οποίο εκφράζεται κυρίως με την έκφραση «ενότητα μέσα από τη διαφορετικότητα».

Η ευρωπαϊκότητα ή η ευρωπαϊκή πολιτική ταυτότητα είναι μια αυθαίρετη έννοια, μια κοινωνική «κατασκευή», από την άποψη ότι προκύπτει μέσα από την έρευνα των ιστορικών διεργασιών που την γαλούχησαν. Σύμφωνα με τον Hobsbawm (1991) και τον Anderson (1983) η κατασκευή της ευρωπαϊκότητας ακολουθεί την ίδια συνταγή που ακολουθήθηκε στην αντίστοιχη «επινόηση των εθνικών ταυτοτήτων». Είναι, όπως υποστηρίζουν, μια συνταγή που περιλαμβάνει την επινόηση συμβόλων και παραδόσεων, τη προώθηση μιας κοινής γλώσσας και την υιοθέτηση στρατηγικών ένταξης κι αποκλεισμού με στόχο την εδραίωση της ταυτότητας της συλλογικής ομάδας¹¹⁰.

Η Ευρώπη απαρτίζεται από πολλές διακριτές συλλογικότητες, με μακραίωνη ιστορία η καθεμία από αυτές. Γι' αυτό το λόγο, αυτό που καλείται ευρωπαϊκότητα μπορεί να ταυτιστεί κυρίως με την ετερότητα, όσο η αμερικανικότητα χαρακτηρίζεται από μια εμμονή στην ανθρώπινη ανταγωνιστικότητα και η ισλαμικότητα από μια εμμονή στην αυστηρή

ανεργία των νέων βρίσκεται στα απαράδεκτα επίπεδα του 59%, ενώ η γενική ανεργία βρίσκεται στο 27%».

¹⁰⁹ Πρώην 151 της Συνθήκης για την ίδρυση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας (ΣΕΚ)

¹¹⁰ Michael Bruggemann, οπ. π.

οριοθέτηση της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Οι όροι είναι κάπως αδόκιμοι, αλλά χρησιμοποιούνται σε αντιδιαστολή με την ευρωπαϊκότητα, διότι συνδράμουν έτσι στον ορθότερο προσδιορισμό της πραγματικής της σημασίας.

Κοινός παρανομαστής όλων των επιμέρους συλλογικοτήτων που απαρτίζουν τον «καμβά» της Ευρώπης είναι η οντολογική τους συνοχή. Οντολογική συνοχή σημαίνει κοινωνική συνοχή επί τη βάσει της υπαρκτικής πληρότητας του ανθρώπου, που αναγνωρίζει ότι ανήκει σε κάτι ευρύτερο και αντλεί ταυτότητα και λόγο ύπαρξης από αυτό. Στον ευρωπαϊκό πολιτισμό η κοινωνική συνοχή δεν γίνεται αντιληπτή στην βάση χρησιμοθηρικών πολιτικών ιδεολογιών, όπως ο καπιταλισμός με αιχμή τις ΗΠΑ, ο ολοκληρωτικός κομμουνισμός, όπως τον έζησε η ανθρωπότητα στη Σοβιετική Ένωση, ο κεμαλισμός (Τουρκία) κ.λπ.¹¹¹. Άλλωστε, στον ευρωπαϊκό πολιτισμό και στις αξίες του, αποδίδονται οι ιστορικές στιγμές της Αναγέννησης, του Διαφωτισμού, της γαλλικής επανάστασης και των λοιπών φιλελεύθερων εθνικών και κοινωνικών κινημάτων.

Ο ευρωπαϊκός πολιτισμός αντιλαμβάνεται τον άνθρωπο μέσα από τον μεγεθυντικό φακό μιας συλλογικότητας. Έτσι, η δημιουργία μιας ενιαίας αγοράς είναι εκ των πραγμάτων δύσκολη στον ευρωπαϊκό χώρο, διότι οι υπαρξιακοί δεσμοί των ευρωπαίων με την ιδιαίτερη τους πατρίδα είναι ιδιαίτερα στενή, και, συνεπώς, οι μετακινήσεις των πληθυσμών δεν θα είναι ποτέ οι προσδοκώμενες. Το ίδιο ισχύει και για την πλήρη πολιτική ένωση της Ευρώπης.

Ωστόσο, όπως καταδεικνύει από μια άλλη σκοπιά ο Joseph Weiler, «ο στόχος της Κοινότητας και της Ένωσης είναι η εγκόλπωση των θεμελίων για μια ολοένα και στενότερη ένωση μεταξύ των λαών της Ευρώπης. Όχι η δημιουργία ενός λαού, αλλά η ένωση πολλών. Σε αυτό το στοιχείο η Ένωση ήταν πάντα διαφορετική από άλλα ομοσπονδιακά κράτη, όπως οι ΗΠΑ, η Γερμανία, η Αυστραλία». Επίσης, τονίζει, ότι «η εισαγωγή της ευρωπαϊκής

¹¹¹ Από το ενδιαφέρον άρθρο του Δημήτρη Ζιαμπάρα, *Να γίνουμε Ευρώπη?*

ιθαγένειας στη συζήτηση για την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση δεν σημαίνει ότι το τέλος της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης έχει μετασχηματιστεί, αλλά ότι η αντίληψη των εθνικών μελών έχει αλλάξει, ή άλλαξε, ή οφείλει να αλλάξει»¹¹². Επ' αυτού η καθηγήτρια Jo Shaw προσθέτει ότι «η αλλαγή της νοοτροπίας των εθνικών μελών ως προς την ένταξη τους σε μια ευρωπαϊκή κοινότητα είναι απόρροια της πλήρους μεταστροφής των αντιλήψεων ως προς την έννοια του κράτους και του έθνους, καθώς και λόγω της αλλαγής στην αυτοαντίληψη, την αυτογνωσία και την εν γένει αντίληψη περί του εαυτού μας»¹¹³.

ν) Οι ρίζες της ευρωπαϊκής ταυτότητας - Από που πηγάζει ο περίφημος διαχωρισμός της Ευρώπης του Βορρά και του Νότου.

Η ενοποίηση της Ευρώπης αποτελεί μια δυναμική διαδικασία με εύπλαστο, ρευστό και ιστορικά μεταβαλλόμενο περιεχόμενο, απόρροια ενός πολυκύμαντου ιστορικού παρελθόντος. Μέσα απ' αυτό το παρελθόν υποστασιοποιείται η ευρωπαϊκή ταυτότητα.

Σύμφωνα με τον ιστορικό Γιώργο Κόκκινο, ο ευρωπαϊκός κόσμος δομείται τόσο από συγκλίνοντα, όσο και από αποκλίνοντα στοιχεία. Τα μεν πρώτα εντοπίζονται κατά βάση στις ελληνικές και ρωμαϊκές απαρχές, ενώ τα δεύτερα αναφέρονται στις θρησκευτικές διαφοροποιήσεις και αντιπαραθέσεις, στη γλωσσική ποικιλία, στις εθνικιστικές συγκρούσεις των δύο τελευταίων αιώνων και στον κρατικό κατακερματισμό¹¹⁴.

¹¹² Weiler J. , οπ. π. , σελ. 327 - 328

¹¹³ Shaw J., *Citizenship of the Union - Towards Post – National Membership?*, Harvard Jean Monnet Working Paper 6/97.

¹¹⁴ Όλα αυτά τα συγκλίνοντα στοιχεία συγκροτούν την ιδέα της Ευρώπης και τον οριενταλισμό. Ο οριενταλισμός, σύμφωνα με τον Edward Said, είναι μια συλλογική έννοια που ορίζει «εμάς» τους Ευρωπαίους απέναντι σε όλους «εκείνους» τους μη Ευρωπαίους και την ευρωπαϊκή ταυτότητα ως ανώτερη σε σύγκριση με όλους τους μη ευρωπαϊκούς λαούς και

Οι ρίζες του ευρωπαϊκού χώρου επισημαίνονται με γλαφυρό τρόπο από τον Παναγιώτη Κανελλόπουλο, ο οποίος αναφέρει ότι ο ευρύτερος ευρωπαϊκός πολιτισμός και το ευρωπαϊκό αξιακό σύστημα «στηρίζεται στους τρεις λόφους της Πνύκας, όπου κατά τον 5^ο π. Χ. αιώνα γεννήθηκε η ελευθερία του Λόγου και συνακόλουθα η Δημοκρατία, στο Καπιτώλιο της Ρώμης, όπου θεμελιώθηκε το Ρωμαϊκό Δίκαιο, οι αρχές του οποίου χαρακτηρίζουν και διέπουν σήμερα όλα τα δίκαια της ηπειρωτικής Ευρώπης, και στον λόφο του Γολγοθά, εκεί που έλαβε την οριστική του μορφή ο Χριστιανισμός, ο οποίος εκτός από θρησκεία, επηρέασε καθοριστικά τον ευρωπαϊκό πολιτισμό ως σύνολο αρχών και αξιών»¹¹⁵

Παρόλο, όμως, τον ανωτέρο αξιολογικό σκελετό, υφίσταται μια σημαντική μαρτυρία βάσει της οποίας μπορούν να εξηγηθούν πολλά φαινόμενα της σύγχρονης υβριδικής λειτουργίας της Ευρώπης, όπως το «ενοχλητικό» φαινόμενο του διαχωρισμού του «πλούσιου» Βορρά από τον «φτωχό» Νότο και, γενικά, η ασυνέπεια της Ευρώπης σε ένα στέρεο αξιακό σύστημα. Έτσι, λοιπόν, η μαρτυρία υποστηρίζει ότι «τόσο τα γεωγραφικά όσο και τα πολιτιστικά κριτήρια που έχουν προταθεί ελέγχονται ως ιδεολογικοποιημένες και πολιτικά διάβροχες θεωρήσεις, καθώς κατατέμνουν τον ευρωπαϊκό χώρο με πλαίσιο αναφοράς την αποδοχή του ορθόδοξου ή του καθολικού δόγματος, το σχίσμα των χριστιανικών Εκκλησιών και την υπαγωγή, κατά περίπτωση, είτε στην Καρολίδεια είτε στη Βυζαντινή, την Οθωμανική ή τη Ρωσική Αυτοκρατορία, ταυτίζοντας αποκλειστικά με αυτό τον τρόπο την «Ευρώπη» με τη Δυτική και Κεντρική Ευρώπη». Εδώ, λοιπόν, παρουσιάζεται μια εμπεριστατωμένη ιστορική σκέψη, εκφρασμένη από τον Γιώργο Κόκκινο, με την οποία μπορεί να εκμαιεύσει κανείς τους λόγους του άτυπου

ταυτότητες. Είναι δηλαδή εξαρτημένος για τη στρατηγική του από την ευέλικτη ιεραρχική ανωτερότητα που τοποθετεί το δυτικό σε μια ολόκληρη σειρά ενδεχόμενων σχέσεων με την Ανατολή, χωρίς να παύει ποτέ να έχει το πάνω χέρι. Βλ. περισσότερα Said E. W., *Orientalism: Western Concepts of the orient*, Hambondsworth, Penguin, σελ. 7 - 8, 41 – 42.

¹¹⁵ Κανελλόπουλος Παν, *οπ. π.*, σελ. 27.

ευρωπαϊκού διχασμού μεταξύ των χωρών του ευρωπαϊκού βορρά και των χωρών του ευρωπαϊκού νότου.

β) Ευρωπαϊκή ιδιότητα του πολίτη

ι) Ιδιότητα του πολίτη

Η ιδιότητα του πολίτη είναι μια έννοια με κεντρικό χαρακτηριστικό την απόφαση των ανθρώπων να συνυπάρξουν σε οργανωμένες κοινωνίες, ενώ, ακόμα, αποτελεί και κεντρικό συστατικό της διαμόρφωσης της πολιτικής τους κουλτούρας κι επικοινωνίας. Συνεπώς είναι θεμελιώδες χαρακτηριστικό και για την ευρύτερη δόμηση της δημόσιας σφαίρας.

Η ιδιότητα του πολίτη ή πολιτειότητα βρίσκεται σήμερα στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος. Για πρώτη φορά εμφανίστηκε στις δυτικο - ευρωπαϊκές κοινωνίες εντός του -- σε μετάβαση -- δεσποτικού κράτους και γενικεύτηκε, συν τω χρόνω, με την επικράτηση του έθνους κράτους. Το ζήτημα της ιδιότητας του πολίτη είναι άμεσα συνυφασμένο με το ζήτημα της πολιτικής έκφρασης των ταυτοτήτων, που σταδιακά απεμπλέκονται από τον ασφυκτικό κλοιό του πολιτικά κυρίαρχου κράτους¹¹⁶. Οι διεργασίες που αναπτύσσονται στο περιβάλλον της Ευρωπαϊκής Ένωσης θεωρούνται αιχμή του δόρατος για το περιεχόμενο της έννοιας της πολιτειότητας.

Ο Κώστας Θεολόγου παρουσιάζει μια τρισδιάστατη μορφή της πολιτιότητας: «ως ιδανικό, διαθέτει κινητήριες αξίες· ως σύνολο, που το διαρθρώνουν πολιτικό – δικαϊκές νόρμες, ενέχει δικαιώματα και καθήκοντα, που αλληλονομμοποιούνται, και φέρουν την εγγύηση της πολιτικής εξουσίας, που ασκείται ουσιαστικά στο πλαίσιο του κράτους έθνους· τέλος, συγκροτεί και ένα πλαίσιο αποτελεσματικών πρακτικών εκ μέρους των πολιτών με σκοπό να συμμετέχουν ενεργώς στην ζωή της συλλογικής δράσης μέσα στην

¹¹⁶ Κοντογιώργης Δ. Γεώργιος, Πολίτης και Πόλις (Έννοια και Τυπολογία της «Πολιτειότητας»), εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2003, σελ. 11.

πόλη»¹¹⁷. Συνοπτικά πρόκειται για «αξίες, νόρμες και αποτελεσματικές κοινωνικές διαγωγές», ένα σύνολο στοιχείων, τα οποία δύνανται να συγκροτήσουν τη πολιτική κουλτούρα και συμμετοχή.

ii) Ευρωπαϊκή ιθαγένεια

Σύμφωνα με το άρθρο 20 της ΣΛΕΕ:

1. Θεσπίζεται ιθαγένεια της Ένωσης. Πολίτης της Ένωσης είναι κάθε πρόσωπο που έχει την υπηκοότητα ενός κράτους μέλους. Η ιθαγένεια της Ένωσης προστίθεται και δεν αντικαθιστά την εθνική ιθαγένεια.

2. Οι πολίτες της Ένωσης έχουν τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις που προβλέπονται στις Συνθήκες.

Έχουν μεταξύ άλλων:

α) το δικαίωμα ελεύθερης κυκλοφορίας και διαμονής στο έδαφος των κρατών μελών,

β) το δικαίωμα του εκλέγειν και εκλέγεσθαι στις εκλογές του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου καθώς και στις δημοτικές εκλογές στο κράτος μέλος κατοικίας τους, υπό τους ίδιους όρους με τους υπηκόους του εν λόγω κράτους,

γ) το δικαίωμα να απολαύουν στο έδαφος τρίτης χώρας, στην οποία δεν αντιπροσωπεύεται το κράτος μέλος την υπηκοότητα του οποίου έχουν, της διπλωματικής και προξενικής προστασίας κάθε κράτους μέλους, υπό τους ίδιους όρους που ισχύουν και έναντι των υπηκόων του κράτους αυτού,

δ) το δικαίωμα να αναφέρονται στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το δικαίωμα να προσφεύγουν στον Ευρωπαϊό Διαμεσολαβητή, καθώς και το δικαίωμα να απευθύνονται στα θεσμικά και στα συμβουλευτικά όργανα της Ένωσης σε μία

¹¹⁷ Θεολόγου Κ., *Πολίτης και Κοινωνία στην Ε.Ε.*, εκδόσεις Παπαζήση, 2005, σελ. 71

από τις γλώσσες των Συνθηκών και να λαμβάνουν απάντηση στην ίδια γλώσσα.

Τα δικαιώματα αυτά ασκούνται υπό τους όρους και εντός των ορίων που ορίζονται από τις Συνθήκες και από τα μέτρα που θεσπίζονται για την εφαρμογή τους.

iii) Ευρωπαϊκή Ιδιότητα του πολίτη - Ευρωπαϊκή Ταυτότητα

Ο ενδελεχέστερος προσδιορισμός του περιεχομένου της έννοιας της ευρωπαϊκής ιδιότητας του πολίτη, ήτοι της ευρωπαϊκής πολιτιότητας (citizenship), θα οδηγήσει στην ανάδυση νέων μορφών συμμετοχής και αντιπροσώπευσης. Ερειδόμενη σε αυτή τη κατάκτηση, η Ευρώπη θα μπορέσει να ελπίζει σε μια συνεκτικότερη δημόσια σφαίρα και σε έναν δημοκρατικότερο δημόσιο χώρο. Άρα καθίσταται σαφές, ότι ο επαναπροσδιορισμός των χαρακτηριστικών του πολίτη της Ευρωπαϊκής Ένωσης θα συνδράμει στον περιορισμό του δημοκρατικού ελλείμματος της κοινότητας, διότι ο νέος πολιτιστικός δεσμός θα ενθαρρύνει τον δημόσιο διάλογο στην Ευρώπη και θα αποδώσει στα ευρωπαϊκά θέματα την μείζονα πολιτική διάσταση.

Είναι πλέον καιρός να ξεπεραστεί η παθογένεια της οικοδόμησης της Ευρώπης μόνον από την αγορά, διότι το γενικό συμφέρον δεν μπορεί να περιοριστεί στο άθροισμα των γενικών συμφερόντων που εκφράζει η αγορά. Την Ευρώπη την ενώνουν κοινά προβλήματα, όπως η αυξανόμενη ανεργία, το ανύπαρκτο κι ασαφές εργασιακό και κοινωνικό πρότυπο, η εξάντληση κοινωνικών παροχών και, γενικά, η αβεβαιότητα της εποχής. Λόγω της τεράστιας αλληλεξάρτησης είναι απαραίτητες οι από κοινού ρυθμίσεις. Σε αυτό το πεδίο, και για την ανάγκη δεσμών αμοιβαιότητας στον ευρωπαϊκό χώρο, είναι χρήσιμη η ιδιότητα του πολίτη.

Είναι κοινή παραδοχή, πλέον, ότι η ιδεολογική τοποθέτηση έχει μεγαλύτερη επιρροή από την εθνική προέλευση. Το φαινόμενο αυτό γίνεται ευρέως αισθητό στο ίδιο το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, στο οποίο η ιδεολογική ταύτιση αλλοεθνών ευρωβουλευτών είναι πολλές φορές πιο ισχυρή από την ταύτιση ομοεθνών ευρωβουλευτών. Στο σημείο αυτό, εύστοχα ο Θεολόγου υπενθυμίζει ότι, «το αν είμαστε αριστεροί, δεξιοί ή οικολόγοι μας επηρεάζει περισσότερο από το αν είμαστε Βρετανοί, Τσέχοι ή Ολλανδοί»¹¹⁸.

Η νέα αυτή ιδιότητα του Ευρωπαίου πολίτη δεν είναι μια απλή υπόθεση, διότι συναντά τις αντίστοιχες δυσκολίες που συναντά η κατασκευή ενός ευρωπαϊκού δήμου. Πρόκειται για μια ακόμη περίπτωση μακρόσυρτης και συνεχιζόμενης διαδικασίας που προσκρούει σε σημαντικές δυσκολίες. Όπως σημειώνει ο Κώστας Θεολόγου, για να δείξει τη μεταβλητότητα της ιδιότητας του ευρωπαίου πολίτη, «η ευρωπαϊκή πολιτιότητα συνιστά μια υπό διαμόρφωση πολιτισμική, πολυδιάστατη, πραγματικότητα». Επίσης, η πολιτιότητα είναι ευμετάβλητη στον χρόνο, διότι «υπάγεται στο πεδίο της πολιτικής και δεν παύει να υφίσταται ιστορικές μεταμορφώσεις, από τον εκκλησιαστικό, στα καθ' ημάς, μέχρι την ίδρυση του νεότερου ελληνικού κράτους και μέχρι την θεσμική σχέση της Ελλάδας με τις Συνθήκες και τους κανόνες δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης»¹¹⁹.

Παρ' όλες τις δυσκολίες που προκύπτουν, κυρίως μέσα από την προσκόλληση των πολιτών στα οργανικά τους στοιχεία, η «κατασκευή» του ευρωπαίου πολίτη μοιάζει μονόδρομος. Σε αυτό το ταξίδι της διττής πολιτιότητας του ευρωπαίου, είναι χαρακτηριστική η σημείωση του Joseph Weiler. «Το εθνικό και το υπερεθνικό εγκολπώνεται στην κατανόηση δύο στοιχειωδών και δελεαστικών, από κοινωνικής και ψυχολογικής σκοπιάς, πόλων της πολιτιστικής μας κληρονομιάς. Το εθνικό είναι ο έρως: ξεκινά στη προ-νεωτερική εποχή, αγγίζει τη καρδιά του ανθρώπου και γεννά

¹¹⁸ Θεολόγου Κ., οπ. π., σελ. 96.

¹¹⁹ Θεολόγου Κ., οπ. π., σελ. 71.

συναισθηματισμούς, όντας υποβλητικά όμορφο από τη ρομαντική ιδέα της δημιουργικής κοινωνικής οργάνωσης, καθώς και της αντιμετώπισης της έμφυτης υπαρξιακής επιθυμίας του ανθρώπου για κάτι που τοποθετείται στο χώρο και το χρόνο. Το Έθνος, μέσα από τους μύθους που αναπαράγει απεικονίζει το παρελθόν και το μέλλον. Από την άλλη, το υπερεθνικό είναι ο Πολιτισμός: ενθουσιωδώς νεωτεριστικό, εκφράζει τον Ορθολογισμό και τον Διαφωτισμό του νεοκλασικού Ουμανισμού, δαμάζοντας τον έρωτα, δηλαδή το εθνικό»¹²⁰.

iv) Η πορεία προς την ευρωπαϊοποίηση κι η οικοδόμηση συναίνεσης

Όλη αυτή η αργόσυρτη διαδικασία της ανάδειξης του νέου πολιτιστικού δεσμού των ευρωπαίων, και συνάμα εθνικών, πολιτών, ονομάζεται εξευρωπαϊσμός, αλλά κατά τον Θεολόγου είναι ορθότερη η χρήση του όρου ευρωπαϊοποίηση.

Στην Ευρώπη υπάρχει ήδη μια σημαντική εναρμόνιση των ευρωπαϊκών δικαϊκών συστημάτων και συνταγματικών τάξεων, που ενθαρρύνεται, τόσο από το δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης και τη νομολογία του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΔΕΕ), όσο και από το Συμβούλιο της Ευρώπης και τον παιδαγωγικό ρόλο των αποφάσεων του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (ΕΔΔΑ). Υπάρχει, λοιπόν, μια αρμονική συνύπαρξη διαφορετικών εθνικών εννόμων τάξεων και μια χωριστή από αυτές ευρωπαϊκή έννομη τάξη με δικές της ιδιαίτερες αρχές, ως προϊόν μιας κοινής ευρωπαϊκής νομικής παιδείας¹²¹.

¹²⁰ Weiler J., οπ. π., σελ. 347.

¹²¹ Βλ. σχετικά την απόφαση 6/64 του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΔΕΕ) της 15^{ης} Ιουλίου του 1964 "Costa κατά Enel", με την οποία το ΔΕΕ καθιέρωσε την αρχή της υπεροχής του Ευρωπαϊκού Δικαίου, έτσι ώστε αυτό να έχει κοινή εφαρμογή στον ευρωπαϊκό χώρο και παράλληλα κατέστησε σαφές ότι η ευρωπαϊκή έννομη τάξη είναι μια αυθύπαρκτη

Όμως, και, σε κάθε περίπτωση, η αποτελεσματική σύγκλιση των διαφόρων ταυτοτήτων δεν είναι νομικό ζήτημα, αλλά καθαρά πολιτικό, κι άρα μπορεί να επιτευχθεί μόνο μέσα από τον πολιτισμό. Μόνο μέσα από την ολοκλήρωση ενός πολιτισμικού σχεδίου έχει τύχη η οικοδόμηση της Ευρώπης. Η πολιτική Ευρώπη δεν μπορεί να δράσει, όπως ένα κράτος που οικοδομεί το έθνος του, διότι δεν μπορεί να δράσει στην καρδιά της αρχής της οργάνωσης, οπότε η πολιτική ολοκλήρωση στην Ευρώπη δεν μπορεί να επιτευχθεί με κάθετο τρόπο. Τουναντίον, πρέπει να ακολουθείται οριζόντια πολιτική ολοκλήρωση δεσμευμένη από την αρχή της soft power¹²² και να μυεί τους πολίτες σε μια κουλτούρα συναίνεσης.

ν) Ένα ευρωπαϊκό παιδαγωγικό σχέδιο

Η αναζήτηση ενός πανευρωπαϊκού παιδαγωγικού σχεδίου θεωρείται απαραίτητη για την εμπέδωση του ευρωπαϊκού δημόσιου χώρου. Είναι, συνεπώς, λογική αναγκαιότητα σε κάθε πολιτικό μετασχηματισμό, όπως ο επίμαχος της περιφερειοποίησης, ένα σαφώς προσδιορισμένο παιδαγωγικό και, κατ' επέκταση, πολιτισμικό σχέδιο, επί του οποίου θα ερείδεται η πολιτική ολοκλήρωση της Ευρώπης.

Παρ' όλ' αυτά, έχει ήδη καταστεί σαφές, ότι η Ευρωπαϊκή Ένωση δεν είναι κράτος, άρα δεν διαθέτει τους αντίστοιχους μηχανισμούς και τα αντίστοιχα μέσα κοινωνικής ενσωμάτωσης, πολιτικής συμμετοχής και

έννομη τάξη. Στην εν λόγω απόφαση, το Δικαστήριο αναφέρει ότι δίκαιο που απορρέει από τα ευρωπαϊκά θεσμικά όργανα ενσωματώνεται στα νομικά συστήματα των κρατών μελών, τα οποία υποχρεούνται να το σέβονται. Επομένως, το ευρωπαϊκό δίκαιο υπερέχει των εθνικών δικαίων. Έτσι, εάν ένας εθνικός κανόνας αντιβαίνει σε μία ευρωπαϊκή διάταξη, οι αρχές των κρατών μελών πρέπει να εφαρμόσουν την ευρωπαϊκή διάταξη. Το εθνικό δίκαιο δεν ακυρώνεται ούτε καταργείται, αλλά αναστέλλεται η υποχρεωτική ισχύς του.

¹²² Η ήπια δύναμη (soft power) όπως ορίζεται από τον Nye. Βλ. περισσότερα στο Nye J., *Το παράδοξο της Αμερικανικής δύναμης*, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2003, σελ. 46 - 52

αναπαραγωγής της κουλτούρας που διαθέτει ένα κράτος¹²³. Άρα, σε μια υπερεθνική αρχή, όπως η Ευρωπαϊκή Ένωση, η πολιτική ολοκλήρωση πρέπει να προσεγγιστεί με διαφορετικό τρόπο. Σχετικά με αυτό, ο Φερύ ξεκαθαρίζει, ότι αυτή μπορεί να γίνει αντιληπτή μόνο ως οριζόντια και παράλληλα δεσμευμένη από την αρχή της ήπιας δύναμης (soft power) στην προσπάθεια συναίνεσης των πολιτών¹²⁴. Μια πρώτη ερμηνεία αυτής της τοποθέτησης ενθαρρύνει την αναζήτηση νέων παιδαγωγικών προτύπων, λειτουργικά ισοδύναμων με τα αντίστοιχα που υπήρχαν και υπάρχουν σήμερα και έχουν την αφετηρία τους στο έθνος κράτος.

Σύμφωνα με τον ίδιο συγγραφέα, το εκκολλαπτόμενο ευρωπαϊκό παιδαγωγικό σχέδιο πρέπει να είναι προϊόν μιας καθολικής κουλτούρας και να προωθείται μέσω μιας φιλοσοφικά έξυπνης κριτικής των εθνικών παιδαγωγικών συστημάτων, που υφίστανται στην Ευρωπαϊκή Ένωση¹²⁵. Το νέο αυτό ρεύμα θα θελήσει να αποδομήσει το παλαιό και να μετασχηματίσει το προϋπάρχον παιδαγωγικό σχέδιο, ώστε να είναι απόλυτα συμβατό με τα βασικά αιτήματα της εποχής και με την τάση του πολιτισμού στη παρούσα κατάσταση ενάντια στο ωφελμιστικό πνεύμα, που απειλεί την αρτιότητα της κοινωνικής συμβίωσης και κάνει την εμφάνιση του σε μεγάλο πληθυσμό των σύγχρονων βιοτικών σχέσεων.

Το νέο ευρωπαϊκό παιδαγωγικό σχέδιο θα πρέπει να καλύπτει τις ελλείψεις των εθνικών εκπαιδευτικών συστημάτων και να ανταποκρίνεται σε μια άλλη «φιλοσοφία» της παιδείας, η οποία θα πηγάζει από πρόσφορες απαντήσεις σε βασικά και θεμελιώδη ερωτήματα, μερικά από τα οποία παρουσιάζει κι ο Φερύ, κι αφορούν, μεταξύ άλλων, θέματα σχετικά με το

¹²³ Το γεγονός αυτό δεν αναιρεί την προσπάθεια των ενωσιακών οργάνων να ενισχύσουν την εμφάνιση μέσων κοινωνικής ενσωμάτωσης. Σε κάθε περίπτωση, όμως, η πολιτική ολοκλήρωση απαιτεί πολιτικές διαδικασίες και όχι αποκλειστικά θεσμικές παρεμβάσεις διαμόρφωσης συνείδησης.

¹²⁴ Φερύ Ζ., οπ. π., σελ. 98.

¹²⁵ Φερύ Ζ., οπ. π., σελ. 101.

είδος του ατόμου που χρειαζόμαστε για τον πολιτισμό, για τις γνώσεις που πρέπει να έχουν τα άτομα για την κατανόηση του πολιτισμού αυτού, για τις παραγκωνισμένες επιστήμες που πρέπει να συνεισφέρουν προς αυτή την κατεύθυνση κ.α. Ένα σχέδιο, λοιπόν, με ρητά ουμανιστικό σκοπό, με πυξίδα μια διανοητική επανοικείωση του κόσμου που περιβάλλει τον άνθρωπο και, πάντως, απόμακρο από τις τετριμμένες και δοκιμασμένες εθνικές παιδαγωγικές τεχνικές, επί τη βάσει μιας νέας κουλτούρας με φόντο τη διαμόρφωση μιας παν-δημοτικής - συμβιωτικής συνείδησης.

Επί αυτών των θεμάτων, ο Θεολόγος επιχειρεί να συγκεκριμενοποιήσει τον ρόλο των μηχανισμών κοινωνικοποίησης, προκρίνοντας το σχολείο ως τον βασικό μοχλό κατασκευής της ιδιότητας του πολίτη, διότι αποτελεί τον μηχανισμό, στον οποίο είναι προσαρμοσμένο το εκάστοτε πολιτικό πρότυπο της πολιτιότητας¹²⁶. Θεωρεί, ωστόσο, ότι πρέπει να αλλάξει το περιεχόμενο και η φυσιογνωμία της διδασκαλίας, έτσι ώστε, επιτέλους, να επανακτήσει το χαμένο κύρος του και να αποτελέσει, τουλάχιστον στις μεγάλες ηλικιακές τάξεις, μικρο-χώρο πολιτικής αγωγής και πολιτιότητας. Από κει και πέρα, σημαντική πρέπει να είναι η συνεισφορά κι άλλων ανθρωπολογικών εργαλείων στη διαμόρφωση πολιτικών και πολιτιστικών προτύπων, αλλά και δυνητικών μοντέλων για κοινωνικές δυναμικές, όπως το θέατρο, ο κινηματογράφος και τα ΜΜΕ.

2) Η Ελλάδα στην ευρωπαϊκή δημόσια σφαίρα – Ελληνική ταυτότητα και ευρωπαϊκή ενοποίηση

α) εθνικές ταυτότητες - εθνικισμός - ετερότητα

ι) Τα στοιχεία της εθνικής ταυτότητας

¹²⁶ Βλ. περισσότερα στο Θεολόγου, οπ. π., σελ. 114-125

Η πλειοψηφία των μελετητών θεωρεί τη γενέθλια πράξη του εθνικισμού και των εθνών, ως κίνημα κι ως ιδεολογία, τα τέλη του 18^{ου} αιώνα πριν από την περίοδο που οδήγησε στη Γαλλική Επανάσταση. Από τα παραπάνω, καταλήγει κανείς στο συμπέρασμα, ότι το έθνος είναι ένα νεωτερικό φαινόμενο, κι ότι δεν υπήρχαν έθνη και εθνικισμοί στη προ-νεωτερική εποχή, όπως στην αρχαιότητα και τον Μεσαίωνα. Οι συνθήκες πάνω στις οποίες ευδοκίμησαν τα έθνη ήταν η δημοκρατία κι η εποχή της εκβιομηχάνισης¹²⁷. Σύμφωνα με τον Smith, πάντα οι μελέτες καταλήγουν σε καταμέτρηση των διαφορών ανάμεσα σε συλλογικές πολιτισμικές ταυτότητες των προ-νεωτερικών χρόνων και αυτές των νεωτερικών χρόνων, μη αποδεχόμενος ότι παραδείγματα, όπως η αρχαία Αίγυπτος, η Ασσυρία, η Περσία των Σαφαβιδών κ.α. πλησίαζαν τον ιδεότυπο του έθνους, λόγω κυρίως των εσωτερικών τους διαιρέσεων και των τοπικισμών, που υπέσκαπταν την ενότητα αυτών των κρατών.

Στις σύγχρονες φιλελεύθερες δημοκρατικές κοινωνίες η χρήση του όρου «έθνος» στα εσωτερικά Συντάγματα γίνεται κυρίως για λόγους ιστορικής συνέχειας και σύνδεσης με τα προηγούμενα Συντάγματα. Σε κάθε τέτοια περίπτωση, καμιά έκπτωση της λαϊκής κυριαρχίας δεν μπορεί να λάβει χώρα για λόγους που άπτονται των εθνικών συμφερόντων και καμιά παραπλήσια πρωτοβουλία δεν μπορεί να δικαιολογηθεί, θεωρούμενη ως αδιανόητη κι αθέμιτη, φαινόμενο που αποτελεί ένα δείγμα της φθοράς τους.

Όμως, τα στοιχεία αυτά είναι συνυφασμένα με τον δυτικό κόσμο. Γι' αυτόν τον λόγο, ο Anthony Smith διαχωρίζει δύο κυρίαρχα μοντέλα για την εννοιολόγηση του «έθνους». Απ' τη μία είναι το δυτικό κι από την άλλη το μη δυτικό. Το δυτικό απαιτεί τα εξής συστατικά: μια ιστορική εδαφική επικράτεια, μια νομικο – πολιτική κοινότητα, πολιτική ισότητα και ισότητα απέναντι στον νόμο, μια κοινή πολιτική κουλτούρα και ιδεολογία. Το μη δυτικό μοντέλο έχει μια ειδοποιό διαφορά εν σχέσει με το δυτικό. Αυτή

¹²⁷ Smith D. A., Εθνική ταυτότητα, εκδόσεις Οδυσσέας, Α' έκδοση Οκτώβριος 2000, σελ. 71.

έγκειται στο ότι δίνει έμφαση στους κοινούς προγόνους και τη γηγενή κουλτούρα και δεν συμβαδίζει με τη δυτική αντίληψη, σύμφωνα με την οποία το άτομο πρέπει να ανήκει σε ένα έθνος, το οποίο όμως μπορεί να επιλέξει το ίδιο. Το μη δυτικό μοντέλο είναι γνωστό με τον όρο «εθνοτική αντίληψη του έθνους»¹²⁸.

Ωστόσο, παρόλη την ύπαρξη των ανταγωνιστικών μοντέλων για το «έθνος», υφίστανται κοινές πεποιθήσεις και παραδοχές σχετικά με τα χαρακτηριστικά που συγκροτούν την εθνική ταυτότητα και τα θεμελιώδη χαρακτηριστικά της. Τα χαρακτηριστικά αυτά είναι τα εξής: 1) μια ιστορική εδαφική επικράτεια - η πατρίδα, 2) κοινοί μύθοι και ιστορικές μνήμες, 3) μια κοινή, μαζική δημόσια κουλτούρα, 4) κοινά νομικά δικαιώματα και υποχρεώσεις για όλα τα μέλη, 5) κοινή οικονομία και ελευθερία μετακίνησης εντός της επικράτειας¹²⁹. Τα συστατικά αυτά της δίνουν την φυσιογνωμία μιας αφηρημένης και πολυδιάστατης κατασκευής που άπτεται ενός ευρύτερου φάσματος τομέων της ζωής και εμφανίζει πολλές μεταλλαγές και συνδυασμούς.

Το «πυρηνικό δόγμα» της ιδεολογίας του εθνικισμού¹³⁰ θέλει τον κόσμο διαιρεμένο σε έθνη, καθένα από τα οποία διαθέτει έναν μοναδικό χαρακτήρα, ιστορία και πεπρωμένο κι ότι το έθνος αποτελεί την πηγή κάθε πολιτικής ή κοινωνικής εξουσίας και η πίστη σε αυτό είναι ανώτερη από κάθε άλλη αφοσίωση. Επίσης, όλα τα ανθρώπινα όντα πρέπει να ταυτίζονται με κάποιο έθνος, αν επιθυμούν την ελευθερία και την αυτοπραγμάτωση τους, ενώ η ελευθερία κι η ασφάλεια των εθνών αποτελούν προϋπόθεση για να επικρατήσει η ειρήνη και η δικαιοσύνη στον κόσμο¹³¹. Έτσι, δημιουργήθηκε η

¹²⁸ Smith D. A., οπ. π., σελ. 27.

¹²⁹ Smith D. A, οπ. π., σελ. 31.

¹³⁰ Οι πρώτοι εθνικιστές, οπαδοί του πολιτισμικού εθνικισμού, μεταξύ άλλων, οι Ρουσό, Χέρντερ, Αχάντ Χαάμ, κα.

¹³¹ Smith D. A, οπ. π., σελ. 112. Βλ. επίσης σελ. 119 – 126 τη τυπολογία του εθνικισμού.

πιο περιεκτική συλλογική ταυτότητα του ανθρώπινου όντος, η εθνική, και καμιά άλλη συλλογική ταυτότητα ως σήμερα δεν έχει κατορθώσει να υπονομεύσει την επιρροή της.

ι) Η εθνική ταυτότητα στον ευρωπαϊκό χώρο

Οι περισσότεροι συγγραφείς¹³² θεωρούν ότι ο άνθρωπος έχει πολλαπλές ταυτότητες, οι οποίες μάλιστα επικαλύπτονται και το σύνολο τους δημιουργεί τη μοναδικότητα του ανθρώπου. Άλλοι θεωρητικοί δεν αναγνωρίζουν καν την υποταγή του ανθρώπου σε «φαντασιακές» ταυτότητες¹³³ και θεωρούν επιβεβλημένο το άνοιγμα στο μη-ταυτόσημο, σ' αυτό που δημιουργεί ανομοιογένεια και διαφορά, και που υπενθυμίζει ότι η τελειότητα και η παντοδυναμία δεν υπάρχουν για κανέναν.

Πάνω σε αυτή τη γραμμή βαδίζει κι ο Ντάνιελ Κον - Μπεντίτ, ο οποίος θεωρεί, ότι η συζήτηση για μια «ευρωπαϊκή ταυτότητα» είναι παγίδα των εθνικιστών και προκρίνει έναν ευρωπαϊκό πατριωτισμό, στα πρότυπα του Χαμπερσιανού «συνταγματικού πατριωτισμού», αδέσμευτου από τις επιταγές και τις ταυτίσεις μιας εθνικής ή γεωγραφικής οντότητας¹³⁴.

Σήμερα δεν μπορεί κανείς να παραβλέψει κάτι που έχει ήδη αναφερθεί πολλές φορές στο παρόν κείμενο, και αυτό είναι ο πλουραλισμός κι η ετερογένεια που χαρακτηρίζει τα περισσότερα κράτη της υφηγίου. Ο παράγοντας της πολιτισμικής ομογενοποίησης έχει σχετικοποιηθεί πλήρως. Η Ελβετία είναι μια χώρα που κατόρθωσε να διατηρήσει την ενότητα της και την ιστορική της μοναδικότητα παρά τις διαιρέσεις σε διάφορες γλώσσες,

¹³² Πρωτοπόροι της εξελικτικής προοπτικής και του εκσυγχρονισμού ήταν οι Κοντ και Μιλ.

¹³³ Βλ. περισσότερα στο άρθρο του Θάνου Λίποβατς, *Η διχασμένη ελληνική ταυτότητα και το πρόβλημα του εθνικισμού* από το βιβλίο του Νίκου Δεμερτζή, *Η ελληνική πολιτική κουλτούρα σήμερα*, οπ. π., σελ. 115-131.

¹³⁴ Κον - Μπεντίτ Ντ., Βέρχοφσταντ Γ., οπ. π., σελ. 177 – 188.

θρησκείες και καντόνια¹³⁵. Ιδιαίτερη και η περίπτωση του γιουγκοσλαβικού μοντέλου, που θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως ένα πρότυπο «υπέρβασης του έθνους» λόγω των διαφορετικών ιστοριών Σλοβένων, Σέρβων, Μαυροβουνίων κλπ. καθώς και των θρησκευτικών τους διαφορών¹³⁶.

Σε γενικά πλαίσια, κι όσον αφορά τον ευρωπαϊκό χώρο, ο Γκι Βέρχοφσταντ θεωρεί, ότι μια μορφή ομοσπονδιακής οργάνωσης επιτρέπει τη συγκατοίκηση διαφορετικών εθνοτήτων, θρησκειών και γλωσσών στον ίδιο πολιτικό χώρο, με αλληλεγγύη. Επίσης, αναγνωρίζει την τεράστια σημασία της κοινής γνώμης που μπορεί να υποβοηθηθεί από φωτισμένους πολιτικούς και να ισχυροποιήσει τη δημόσια σφαίρα στον ενωσιακό χώρο.

β) Ελληνική πολιτική κουλτούρα κι ευρωπαϊκή ενοποίηση

ι) Συμπεριφορά, κουλτούρα, πολιτική κουλτούρα

Η πολιτική συμμετοχή ή πολιτική κουλτούρα αναφέρεται ως η «υποκειμενική πλευρά της πολιτικής». Αφορά υποκειμενικές στάσεις, πεποιθήσεις, πολιτισμικά πρότυπα, αξίες και ιδεολογίες εντός των οποίων συγκροτείται η πολιτική συμπεριφορά.

Από εκεί και πέρα, η «συμπεριφορά» συνέχεια με τη «κουλτούρα». Ως «συμπεριφορά» εκλαμβάνεται η παρατηρούμενη και με εμπειρικό τρόπο τεκμηριωμένη συμπεριφορά των ατόμων, η οποία μπορεί να μετρηθεί με ποσοτικούς τρόπους. Ως «κουλτούρα» νοείται η σφαίρα των αξιών και των θεμελιωδών αρχών και πεποιθήσεων, οι οποίες συνιστούν ακριβώς και τα κίνητρα της «συμπεριφοράς». Το αν το άτομο θα συμπεριφερθεί με το έναν ή με τον άλλον τρόπο, προς την μία ή την άλλη κατεύθυνση, εξαρτάται

¹³⁵ Πρόκειται για την περίπτωση των «εδαφικών εθνών» με βάση πολυεθνικούς πληθυσμούς, όπως υποστηρίζει ο Σμιθ στο βιβλίο του Smith D. A, οπ. π., σελ. 209.

¹³⁶ Smith D. A, οπ. π., σελ. 210.

αιτιωδώς από το ειδικό περιεχόμενο της κουλτούρας του, δηλαδή των αξιών του. Παρ' όλ' αυτά και οι δύο έννοιες πρέπει να εξετάζονται ως ξεχωριστές μεταβλητές, διότι υπάρχει το ενδεχόμενο το άτομο να μην συμπεριφέρεται βάσει των αξιών του, λόγου χάρη επειδή καταναγκάζεται ή χειραγωγείται¹³⁷.

ii) Οι ρίζες της σύγχρονης ελληνικής πολιτικής κουλτούρας

Εστιάζοντας, λοιπόν, στο ζήτημα της κουλτούρας και δη της ελληνικής, είναι αναγκαία μια ιστορική επισκόπηση των χαρακτηριστικών που ανέπλασαν τη σύγχρονη ελληνική κουλτούρα. Τα χαρακτηριστικά αυτά πρέπει να αναζητηθούν, αφενός στη βυζαντινή και οθωμανική πολιτική παράδοση κι, αφετέρου στην ορθόδοξη κληρονομιά.

Η θρησκευτική και πολιτική κληρονομιά του Βυζαντίου επηρέασε τον ελλαδικό χώρο, όπως και κάθε άλλο έθνος κράτος που εντασσόταν στη «βυζαντινή κοινοπολιτεία». Ο Δεμερτζής υπογραμμίζει ότι «η βυζαντινή κληρονομιά διατηρήθηκε και συντηρήθηκε στο βαθμό που συναρθρώθηκε στις τρέχουσες διαδικασίες παραγωγής κι αναπαραγωγής των σχέσεων εξουσίας και του τρόπου κυριαρχίας»¹³⁸. Κατ' επέκταση αποτελεί σημαντικό συστατικό στοιχείο της ατομικής και συλλογικής ταυτότητας των ελλήνων ως κοινωνικών υποκειμένων, χωρίς, όμως, αυτό να σημαίνει ότι μονοπωλεί τη συνολική παράδοση της ελληνικής πολιτικής κουλτούρας.

Στο βυζαντινό παρελθόν αποδίδεται εν πολλοίς η ελλιπής, σε σύγκριση με άλλες ευρωπαϊκές χώρες, εκκοσμίκευση της ελληνικής πολιτικής κουλτούρας, παραγόμενη από την αντίληψη της «αυτοκρατορικής

¹³⁷ Βλ. περισσότερα στο βιβλίο του Δεμερτζή Ν, *Η ελληνική πολιτική κουλτούρα σήμερα*, εκδόσεις Οδυσσέας, 1995, σελ. 9 – 11 στο άρθρο του ίδιου με τίτλο *Εισαγωγή στην ελληνική πολιτική κουλτούρα Θεωρητικά και ερευνητικά ζητήματα*.

¹³⁸ Βλ. περισσότερα στο βιβλίο του Δεμερτζή Ν, *οπ. π.*, σελ. 52 στο άρθρο του ίδιου με τίτλο *Η επιλεκτική παράδοση της ελληνικής πολιτικής κουλτούρας*.

θεολογίας»¹³⁹. Στην αντίληψη αυτή έχει τις ρίζες του κι ο μη διαχωρισμός του κράτους από την εκκλησία που σημειώνεται στην σύγχρονη ελληνική έννομη τάξη, καθ' ομοίωσιν της «βυζαντινής θεοκρατίας» στην οποία δεν υπήρχε διάκριση Εκκλησίας και πολιτείας¹⁴⁰.

Στο βυζαντινό παρελθόν αποδίδεται κι προεξάρχουσα ατομοκεντρική σύλληψη της πολιτικής και της δημόσιας σφαίρας, όπως και μια λίγο ως πολύ προ-δημοκρατική εννοιολόγηση του όρου «πολίτης». Λέει επ' αυτού ο Δεμερτζής, ότι «η πολιτική τίθεται ως μία εξ αρχής ιδιωτική υπόθεση και ο λόγος για τον οποίο λείπει μια παράδοση δικαιωμάτων και κοινωνικού συμβολαίου δεν οφείλεται μόνο στην «εξωθεσμική» ρύθμιση του πελατειακού συστήματος αλλά και στον αναδιανεμητικό ρόλο του κράτους»¹⁴¹. Τα στοιχεία αυτά αποτελούν τροχοπέδη στον πολιτικό εκσυγχρονισμό της ελληνικής κοινωνίας προς τη κατεύθυνση της συγκρότησης κοινωνίας πολιτών και ενός μη φορμαλιστικού κράτους, ενώ, ταυτοχρόνως, είναι η βασική πηγή των παθογενειών της ελληνικής κοινωνίας και πολιτικής οργάνωσης. Από αυτά τα στοιχεία προέρχεται κι η πατριμονιαλιστική φύση του τρόπου κυριαρχίας.

Από κει και πέρα σταχυολογούνται πολλά ακόμα στοιχεία της ελληνικής πολιτικής κουλτούρας που έχουν τη βάση τους στη βυζαντινή επιλεκτική κουλτούρα. Μεταξύ αυτών, η προσωποποίηση των θεσμών και ο προσωποπαγής χαρακτήρας των κοινωνικών σχέσεων, η ατυπία των ρόλων, η γενική ατροφία της κοινωνίας των πολιτών, η ιδιωτική – ατομικιστική σύλληψη του δημοσίου, η εννόηση του δικαιώματος ως προνομίου, οι διαρκώς

¹³⁹ Βλ. περισσότερα του Δεμερτζή Ν, οπ. π., σελ. 56 στο άρθρο του ίδιου με τίτλο *Η επιλεκτική παράδοση της ελληνικής πολιτικής κουλτούρας*. Στην αντίληψη της «αυτοκρατορικής θεολογίας» η εξουσία ασκείται υπέρ ενός ενιαίου πολιτικού σώματος, που στη προκειμένη περίπτωση είναι η κοινότητα των χριστιανών, πλην όμως υπήρξε από νωρίς μια διάκριση ανάμεσα σε *sacerdotium* και *regnum*, δηλαδή τη θρησκευτική και την κοσμική κυριαρχία.

¹⁴⁰ Για μια λεπτομερή προσέγγιση του σύγχρονου ελληνικού πολιτισμού και της βυζαντινής περιόδου βλ. Καραμπελιάς Γ., *Το 1204 κι η διαμόρφωση του νεώτερου ελληνισμού*, εναλλακτικές εκδόσεις, Δεκέμβριος 2006.

¹⁴¹ Βλ. περισσότερα στο βιβλίο του Δεμερτζή Ν., οπ. π., σελ. 61.

αυξανόμενοι δείκτες πολιτικού κυνισμού, οι αμυντικές στάσεις απέναντι στον εκσυγχρονισμό της κοινωνίας και ο χαμηλός δείκτης διαπροσωπικής εμπιστοσύνης. Ομοίως, η ξενοφοβία κι ο αντιδυτικισμός απόρροια της «αντιλατινικής» και «αντιφραγκικής» στάσης των Βυζαντινών και της ορθόδοξης Εκκλησίας.

Επιμέρους χαρακτηριστικά του έλληνα αναφέρει ο Βακαλόπουλος σε μια προσπάθεια ανίχνευσης της ελληνικής εθνικής ταυτότητας¹⁴². Μεταξύ αυτών αναφέρονται η έντονη ατομικότητα, ο έντονος εγωισμός, η έπαρση, η αλαζονεία, η φιλαυτία, η φιλοπρωτία, ο φθόνος, η αχαριστία, η επιπολαιότητα, η απειθαρχία και πολλά ακόμη, ενώ στα θετικά επισημαίνονται η αγχίνια, η ευγλωττία, η ετοιμότητα πνεύματος, το φιλότιμο κα. Όλα αυτά τα χαρακτηριστικά αποτελούν κληρονομιά της βυζαντινής και, κυρίως, της Οθωμανικής περιόδου, της απώλειας της περιόδου της Αναγέννησης και του Διαφωτισμού και της σχετικής υστέρησης έναντι της Δύσης.

iii) Ώσμωση ελληνικότητας κι ευρωπαϊκότητας

Το πολιτικό σύστημα στην Ελλάδα έχει μια συγκεκριμένη φυσιογνωμία, η οποία διαμορφώνεται από διάφορα χαρακτηριστικά. Ορισμένα απ' αυτά είναι οι ιστορικές διεργασίες, το φυσικό, πολιτιστικό και γεωγραφικό περιβάλλον, κι άλλοι παράγοντες που διαφοροποιούν τις υποκειμενικές θεωρήσεις για την ζωή και τον κόσμο από τόπο σε τόπο. Με αυτό τον τρόπο διαμορφώνεται μέσα σε ένα ιστορικό πλαίσιο η σύγχρονη ελληνική πολιτική κουλτούρα, με κύρια γνωρίσματα τα στοιχεία που αναφέρθηκαν παραπάνω.

Σε γενικά πλαίσια, η ελληνική πολιτική αντίληψη θεωρείται ιδιαίτερα συγκρουσιακή¹⁴³, με άμεσο αποτέλεσμα τη γαλούχηση μιας σχετικά

¹⁴² Βλ. περισσότερα στο βιβλίο του Βακαλόπουλου Α., *Ο χαρακτήρας των Ελλήνων*, Θεσσαλονίκη 1983

¹⁴³ Βλ. περισσότερα στο βιβλίο του Βενιζέλου Ευάγγελου, *Για έναν πολιτισμό των πολιτισμών*, εκδόσεις Καστανιώτη, 2002, σελ. 62 – 67. Εκεί αναφέρονται διαχρονικά δίπολα της ελληνικής

ανερμάτιστης κοινωνίας χωρίς σαφή προσανατολισμό. Είναι αξιοσημείωτη η στάση του έλληνα απέναντι σε ζητήματα δημοκρατίας, σε αντιλήψεις περί του εξουσιαστικού φαινομένου κλπ. Ο Βενιζέλος αναφέρει σχετικά ότι «μέσα από αυτές τις αντιθέσεις της ελληνικής ταυτότητας παράγεται η πραγματικότητα του ελληνικού πολιτισμού, της ελληνικής ιστορίας, μια ιδιοσυστασία η οποία είναι πολύπλοκη, αντιφατική, αλλά και στέρεη».

Χαρακτηριστικός και εξαιρετικά εύστοχος είναι ο χαρακτηρισμός που δίνει στην Ελλάδα ο Βενιζέλος ως «Δύση της Ανατολής και Ανατολή της Δύσης», ορμώμενος από την πάγια ελληνική ταλάντωση ανάμεσα στην Ανατολή και στη Δύση και τανάπαλιν. Είναι πραγματικά αξιοθαύμαστη η αστραπιαία υποκατάσταση του συστήματος της ελληνικής εθνικής αυτογνωσίας, που συγκροτείται σε σχέση με τον αρχαίο κόσμο και την κλασσική αρχαιότητα από τη «Μεγάλη Ιδέα» και τη σχετική θεωρία της διαδοχής της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Πρόκειται για δύο εκ διαμέτρου αντίθετες κοσμοθεωρητικές και ιστορικές τάσεις που καταφέρνουν και κηδεμονεύουν τη συνείδηση των ελλήνων.

Η αλήθεια είναι, ότι η ελληνική περίπτωση αποτελεί μέρος του δυτικού πολιτισμού και κάθε αμφισβήτηση επ' αυτού θεωρείται εκ προοιμίου ρηχή κι ανιστόρητη. Το γεγονός αυτό δίνει το ερέθισμα της σταδιακής συνύπαρξης και σύζευξης της ελληνικότητας με την ευρωπαϊκότητα μέσα στο περιβάλλον της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Το αυτό, βέβαια, ισχύει και για κάθε ευρωπαϊκό έθνος κράτος που συνδιαμορφώνει το ευρωπαϊκό ψηφιδωτό, προκειμένου να αποκτήσει ιστορική και ιδεολογική βάση η ευρωπαϊκή πολιτική ταυτότητα ή ευρωπαϊκότητα στον σύγχρονο μετανεωτερικό κόσμο.

Εν κατακλείδι, το ζητούμενο στη παρούσα φάση του ελληνισμού δεν είναι η απάρνηση της παράδοσης, αλλά, όπως επισημαίνει ο Δεμερτζής, «η δημιουργική της αξιοποίηση προς την κατεύθυνση μιας λειτουργούσας εντός

κοινωνίας π.χ. «ενωτικοί» και «ανθενωτικοί», «κλασικισμός» και «βυζαντινή συνέχεια», «καθαρεύουσα» και «δημοτική» κλπ.

κανόνων αγοράς, ενός κράτους δικαίου και μιας δημοκρατικής παιδείας» και προειδοποιεί ότι, αν η ελληνική κουλτούρα παραμείνει ως έχει, «η ελληνική κοινωνία δεν θα είναι σε θέση να αντιμετωπίσει τον διεθνή ανταγωνισμό και την εσωτερική της διαφοροποίηση»¹⁴⁴. Συνεπώς, η ευρωπαϊκή δημόσια σφαίρα θα είναι ο χώρος ώσμωσης της ελληνικότητας και της ευρωπαϊκότητας.

¹⁴⁴ Δεμερτζής, οπ. π., σελ. 69

Ελληνόγλωσση Βιβλιογραφία

- Α. Βακαλόπουλος (1983), Ο χαρακτήρας των Ελλήνων, Θεσσαλονίκη, ε14)
Α. Μανιτάκης (2001), Συνταγματική Οργάνωση του Κράτους, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη
- Α. Μανιτάκης (2001), Συνταγματική Οργάνωση του Κράτους, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη
- Α. Μανιτάκης, Λ. Παπαδοπούλου (2003), Η προοπτική ενός Συντάγματος για την Ευρώπη, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα - Θεσσαλονίκη
- Α. Μανιτάκης (2004), Το Σύνταγμα της Ευρώπης αντιμέτωπο με την εθνική και λαϊκή κυριαρχία, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα
- Β. Σινάνογλου (1999), Η Ελλάδα στην Ευρώπη των πολιτών, εκδόσεις Ι. Σιδέρης, Αθήνα
- Γ. Βέρχοφσταντ και Ντ. Κον – Μπεντίτ (2012), Ξύπνα Ευρώπη (Μανιφέστο για μια άλλη Ευρώπη), εκδόσεις Μεταίχμιο
- Γ. Καραμπελιάς (2006), Το 1204 κι η διαμόρφωση του νεώτερου ελληνισμού, εναλλακτικές εκδόσεις

- Γ. Κόκκινος (2007), Πρίσματα Ευρωπαϊκής Ιστορίας, εκδόσεις Μεταίχμιο
- Γ. Κοντογιώργης (2003), Πολίτης και Πόλις (Έννοια και Τυπολογία της «Πολιτειότητας»), εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα
- Δ. Τσάτσος (2001), Ευρωπαϊκή Συμπολιτεία, εκδόσεις Καστανιώτη
- Δ. Χρυσόχόου (2005), Για μια ευρωπαϊκή *res publica*, εκδόσεις Παπαζήση,
- Ευ. Βενιζέλος (2002), Για έναν πολιτισμό των πολιτισμών, εκδόσεις Καστανιώτη
- Ζ. Φερύ (2006), Το ζήτημα του Ευρωπαϊκού κράτος, Εκδόσεις Παπαζήσης, Αθήνα
- Θ. Γούμενος (2011), Εθνοτικές και εθνικές ταυτότητες: κονστρουκτιβισμός, σχεσιακή θέαση και αναλυτικά ζητήματα, Ελληνική επιθεώρηση πολιτικής επιστήμης, τχ. 38
- Θ. Σκούντζος (2006), Θεσμοί και πολιτικές ανάπτυξης της Ευρωπαϊκής Ένωσης, εκδόσεις Αθ. Σταμούλης

- Κ. Βεργόπουλος (2000), Ποιος φοβάται την Ευρώπη, Ανατομία ενός μύθου, Εκδοτικός Οίκος Α. Α. Λιβάνη
- Κ. Θεολόγου (2005), Πολίτης και Κοινωνία στην Ε.Ε., εκδόσεις Παπαζήση
- Κ. Μαυριάς (2004), Συνταγματικό δίκαιο, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα - Θεσσαλονίκη
- Κ. Χρυσόγονος (2002), Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα
- Κ. Χρυσόγονος (2003), Συνταγματικό Δίκαιο, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη
- Κ. Χρυσόγονος (2005), Το μετέωρο βήμα της Ευρώπης - Η Συνθήκη για τη θέσπιση Συντάγματος της Ευρώπης και το μέλλον της Ευρωπαϊκής Ένωσης, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα
- Λ. Τσούκαλης (2004), Ποια Ευρώπη;, εκδόσεις ποταμός, Αθήνα
- Ν. Μαριάς (2011), Το Μνημόνιο της χρεοκοπίας και ο άλλος δρόμος «Πειραματόζων η Ελλάς», εκδόσεις Λιβάνη

- Ν. Κανελλοπούλου – Μαλούχου (2012), Η χειραφέτηση της Ευρώπης - Συνταγματική θεωρία της ευρωπαϊκής ενοποίησης, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα
- Π. Καλογεράτος (2001), Το λεξικό της Δημοκρατίας, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα
- Π. Κανελλόπουλος (2010), Το Δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα - Θεσσαλονίκη, 5η έκδοση
- Τ. Μπόττομορ (1980), Ελίτ και Κοινωνία, εκδόσεις 70
- Χρ. Παπαστυλιανού (2008), Προϋποθέσεις και όρια μετεξέλιξης της ΕΕ σε μια διακριτή συνταγματική τάξη, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα - Θεσσαλονίκη
- Χ. Σμιτ (2003), Η Αυτοδυναμία της Ευρώπης, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα
- Α. Giddens (2001), Οι συνέπειες της νεωτερικότητας, εκδόσεις Κριτική, Αθήνα
- D. A. Smith (2000), Εθνική ταυτότητα, εκδόσεις Οδυσσέας, Α΄ έκδοση Οκτώβριος

- D. Held & A. McGrew (2003), Παγκοσμιοποίηση/Αντι – Παγκοσμιοποίηση, εκδόσεις Θεωρία – Ιδέες Πολύτροπον
- Hobbes, Locke, Rousseau, Kant Hegel (Μετάφραση – Εισαγωγή : Μανόλης Αγγελίδης , Θανάσης Γκιούρας) (2005), Θεωρίες της Πολιτικής και του Κράτους, εκδόσεις Σαββάλα, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, Αθήνα
- J. Nye (2003), Το παράδοξο της Αμερικανικής δύναμης, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα
- P. Häberle (2009), Υπάρχει ένας ευρωπαϊκός δημόσιος χώρος, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομότηνη
- R. Dahl (2001), Περί Δημοκρατίας, εκδόσεις Ψυχογιός, Αθήνα

Άρθρα

- Λ. Παπαδοπούλου, Σκέψεις για το Δήμο και τη Δημοκρατία στην Ευρωπαϊκή Ένωση διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση www.constitutionalism.gr
- Π. Ήφαιστος, Ευρωπαϊκή Ένωση: Εθνοκρατοκεντρική δημοκρατία ή υπερκρατική δεσποτεία; διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση http://kostasxan.blogspot.gr/2013/03/blog-post_7255.html

Ξενόγλωσση βιβλιογραφία

- A. Winters (1996), Regionalism versus multilateralism, The World Bank International Economics Department International Trade Division
- B. Robbins (1993), The Phantom Public Sphere, University of Minnesota Press, Minneapolis, London
- C. Bäreuteuer (2008), Overview of Research on the European Public Sphere
- C. Bärenreuter C., C. Brull, M. Mokre, K. Wahl – Jorgensen (2009), Overview of Research on the European Public Sphere, Eurosphere
- D. Edward Mansfield & V. Helen Milner (2009), The new wave of regionalism, The IO Foundation
- H. Nieminen (2006) , What do we mean by a European public sphere?, HELDA – The Digital Repository of. University of Helsinki
- J. Habermas (1964), The Public Sphere: An Encyclopedia Article ; Sara Lennox; Frank Lennox. New German Critique, No. 3
- J. Weiler (1999), The Constitution of Europe “Do the new clothes have an emperor?” and other essays on European integration, Cambridge University Press

- J. Shaw (1997), Citizenship of the Union - Towards Post – National Membership?, Harvard Jean Monnet Working Paper

- L. Fawcett, A. Hurrell (1995), Regionalism in World Politics: Regional Organization and International Order, Oxford University Press

- M. Brüggermann (2005), How the EU constructs the European Public Sphere: Seven strategies of information policy, Javnost - The Public, Vol. 12 - 2005, No. 2

- R. Bellamy and D. Castiglione (1997), The Nature of Sovereignty in the political architecture of Europe, Law and Philosophy

- R. Koopmans και J. Erbe (2004), Towards a European Public Sphere? Vertical and horizontal dimensions of Europeanized political communication, The European Journal of Social Science Research

- R. Vyrinen (2003), Regionalism: Old and New, International Studies Review

- S. Lingenberg (2006), The audience's role in constituting the European public sphere: A theoretical approach based on the pragmatic concept of John Dewey, Democratic participative en Europe - LERASS

Διαδικτυακοί τόποι

- <http://www.alter-eu.org/>
- www.euractiv.gr
- www.europa.eu